

Dr. Cluzel *Cal* *1997*

ÚJ FOLYAM VI. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 1997. SZEPTEMBER ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

RABÁR FERENC: A MAGYAR BETEGSÉG; MILYEN LESZ A TELEVÍZIÓ? JEAN CLUZEL, BOCHKO GIVADINOVITCH, JANKOVICS MARCELL, KÉZDI-KOVÁCS ZSOLT, SZABADOS GYÖRGY; KISEBBSÉGEK BEKE GYÖRGY, KIRÁLY TIBOR; NOVÁK FERENC A TÁCSZÍNHÁZRÓL ÉS A MAGYAR TÁNCNYELVRŐL; PAPP SÁNDOR: AZ ÖKONÓMIA NYOMORÚSÁGA; SNEÉ PÉTER: BALCSAPOTT

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK [magyarszemle hungary.com](http://magyarszemle.hungary.com)

Várjuk olvasóink véleményeit, közleményeit.

A világhálóra kerülésben támogatónk a

Hungary.Network.

A MAGYAR SZEMLE 1997-BEN hat kettős számmal jelenik meg. Az előfizetés egy évre 1728 forint, külföldön 75 dollár, illetve annak ellenértéke. Az előfizetési díj magában foglalja a postaköltséget.

SZÁMLASZÁMUNK: MNB 11707024–20332033

FOGADÓÓRÁK: kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A Magyar Szemlében kinyomtatott írások a szerzők véleményét képviselik.

A FOLYÓIRATOT KIADJA a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. További támogatók: Westel 900 GSM, Inter-Európa Bank.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *KODOLÁNYI Gyula*

Szerkesztőbizottság: *BORBÁNDI Gyula,*
CSEH-SZOMBATHY László, KINDLER József,
MELLÁR Tamás, MOLNÁR Gusztáv,
SZABADOS György, SZÓCS Géza, DR. VARGA Csaba

Szerkesztőség: *BANGA Ferenc, BÁCSI István,*
CSELÉNYI Béláné, GRÓH Gáspár,
IZINGER Anna, MÁTIS Lívía

Szerkesztőségi titkár: *ARANY Emilia*

ÚJ FOLYAM VI.	7-8. SZÁM	1997. SZEPTEMBER
<i>GRÓH Gáspár</i>	A VÉG, A KEZDET	3
<i>Sík Sándor</i>	1% METAFIZIKA	5
<i>KODOLÁNYI Gyula</i>	MILYEN LESZ A TELEVÍZIÓZÁS?	7
<i>Bochko GIVADINOVITCH</i>	NYITOTT TELEVÍZIÓPIAC ÉS KÖZSZOLGÁLAT	11
<i>JEAN Cluzel</i>	A TELEVÍZIÓNÉZŐ FELELŐSSÉGE	17
<i>KÉZDI-KOVÁCS Zsolt</i>	HONNAN JÖTTÜNK ÉS HOVÁ MEGYÜNK?	25
<i>JANKOVICS Marcell</i>	AZ IDŐ MA	33
<i>SZABADOS György</i>	AKUSZTIKA ÉS ZENE	39
<i>MUHARAY Edit</i>	A MAGYAR TÁNCNYELV ÉS A TÁNCSZÍNHÁZ	55
<i>GRÓH Gáspár</i>	AZ OTTHONKERESŐ	67
<i>FRANÇOIS THUAL</i>	GEOPOLITIKA ÉS MAGYAR IDENTITÁS	77

<i>KIRÁLY Tibor</i>	A NEMZETI KISEBBSÉGEK AZ ALKOTMÁNYBAN	85
<i>BEKE György</i>	KISEBBSÉG ÉS KISEBBRENDŰSÉG	95
<i>BODOSI György</i>	NÉPESSÉGFOGYÁS, AGRÁRPOLITIKA, VÁLLALKOZÓKEDV	111
<i>SNEÉ Péter</i>	BALCSAPOTT	133
<i>RABÁR Ferenc</i>	A MAGYAR BETEGSÉG: TŰNŐDÉSEK, MERENGÉSEK ÉS SÉMÁK	145
<i>PAPP Sándor</i>	AZ ÖKONOMIZMUS NYOMORÚSÁGA	151
<i>J. HORVÁTH Tamás</i>	VISSZATEKINTÉS EGY HÍRES NÉMET JELENSÉGRE	163
<i>KUBINSZKY Mihály</i>	A MAGYAR SZENTEK TEMPLOMA FELSŐ-LÁGYMÁNYOSON	173
<i>KUBINSZKY Mihály</i>	GONDOLATOK EGY KÖNYVTÁRBAN	177
<i>LÓSKA Lajos</i>	FINNEK SZENTENDRÉN	183
<i>HIDVÉGI Máté</i>	SÓLEM ÁLÉHEM, REB SÓLEM ÁLÉHEM	185
<i>GRÓH Gáspár</i>	A HELYZET JELENTÉSE	195
<i>LOVAS Lajos</i>	UBORKASZEZON ÉS EUFÓRIA	201
<i>HORVÁTH Csaba</i>	KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: LEVELEK – NAPLÓK	205

Tejzet

K: Gröh Gáspár

x 354
t rendszerültésről, negyven év
sérüléseinek gyógyításáról

ah A VÉG, A KEZDET

ATÖRTÉNELEM TANÚSÁGA SZERINT kormányok, rendszerek Ajönnek, mennek. Az igazi változás, s főként a változtatás nem ilyen egyszerű dolog. Egy forradalmat ki lehet hirdetni, de a zsigerekbe épült rendszer maradandóbb. A kelet-európai pártállamoktól való emelkedett hangulatú búcsúban igencsak tanulságos volt, hogy négy évtized egységesítő, a különbözőést nem szívelő világa után kiderült, hogy dacára a többszöri fölfordulásnak, a lényeg nem változott. Magyarországon magyar véget ért a ráerőszakolt rendszer, Lengyelországban lengyel volt a befejezés, Csehszlovákiában cseh és szlovák, Romániában pedig román. Mindez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy rádöbbenjünk: ha négy évtized totalitarizmusa nem volt képes arra, hogy a múlt alapvető kötődéseit, szocio-kulturális és társadalm-
lélektani alapformáit fölszámolja, akkor néhány év sem lehet elegendő negyven év sérüléseinek gyógyításához. Ha ma nem is hiszünk abban, hogy gyorsan megszabadulhatunk az újfajta romlások ránk maradt rendszerétől, vigasztalódjunk: nem kevés megőrződött történelmünk hagyományos értékeiből abban a korszakban, amelynek szelleme szerint a múltat végképp el kell törölni.

Nem törölhette el. De „felülírhatta” a korábbi örökséget. Ne csodálkozzunk hát, ha ismerős kísértetekbe botlunk lépten-nyomon: itthon vannak ők is. És ne felejtjük el: egy kicsit ők is mi vagyunk. Óvatosak legyünk hát, amikor a tehetetlenség miatti depresszióinkat analizáljuk, s azt hisszük: panaszkodunk, tehát vagyunk.

Ami biztosan megtörtént: *kimentek az oroszok*. Elegánsabban fogalmazva a régió a nagyhatalmak II. világháború utáni alkuját követő fél évszázad után visszanyerte azt a státusát, amelyben majd egy évezredig zajlott történelme. Felszabadult tehát annak a dermedt, bizánci despotizmusnak uralma alól, amely leszakította korábbi természetes kapcsolatrendszeréről, és amely megakadályozta, hogy a maga útját járja.

EZ AZ ÚT AZONBAN SOHASEM JELENTETT DIADALMENETET: a 20. századi Magyarországon éppen attól lett a legjobbak álma az „emelkedő nemzet”, hogy szüntelenül a süllyedést kellett látniuk. A bolsevik kísérlet nyomait úgy rázta le az ország, ahogyan kutya a vizet, de a bundáját ő sem rázhatja le magáról. Még akkor sem, ha az teli van bolhával. És a bolha kellemetlenebb, mint a víz...

Az oroszok ugyan kimentek, de Magyarország ugyanott maradt. És újból jelentkeznek azok a gondok, amiket valaha nemzeti sorskérdéseknek, a magyar élet antinómiáinak neveztek. S amelyek megoldását illetően két nemzedéknyi idő ismét elveszett. Ezért a türelmetlenség, a reménytelenség. Pedig most már mintha valami mégiscsak moccanni látszana, gyöngén, törekenyen. S ha ma már nem kell üldöztetést szenvedniük vagy eleve a köznevetség és értetlenség célpontjává válniuk azoknak, akik az oly sokáig egyetlen és uralkodó ideológiától eltérő módon gondolkodnak és szólnak meg, akkor örülhetünk. Hiszen alig két olimpiai ciklusnyi idő telt el azóta, hogy egy felejthetetlen ősz párás fényei közt kimúlt fölülünk a népköztársaság. S a történelemben nyolc év csak katasztrófákhoz elegendő, az igazi építéshez még kevés.

GRÓH Gáspár

Lejzret

4: Sisk Sándor

A művészet és alkatánál

a^v 1% METAFIZIKA

„1%” metafizika. A jövőbe látás csak egy százalék metafizikát kér. És megadatik neki.

(SZABADOS György)

MŰVÉSZNEK MONDTAM AZ ISTENT. Művész, mert teremtő, fenntartó, gondviselő, alkotó. De nem úgy alkot, mint a mérnök, hanem úgy, mint a művész. A mérnök is teremt gépet, épületet. Megtervezi, aztán magára hagyja. Az Isten nem gépet akar alkotni, hanem valamit, ami él. És a költő, a művész törődik azzal, amit alkot. Az Isten alkotása nemcsak a célszerűségért van. Isten szépet akar alkotni. A természet törvénye nem köti, hiszen ő alkotta a törvényeket. Szabadon alkot; művész az Isten, aki szabadon játszik. Ne botránkozzunk meg ezen a szón: „játszik”. Az ószövetségi szent könyvek mondják, hogy az Isten „játsozott”, mikor teremtette a világot.

Végtelen lehetőségek nyílnak előtte. Komponál, alkot, célszerűen is, csak nem olyan kötöttségben, ahogy mi hajlamosak vagyunk elgondolni a teremtést. A gazdagság, a pazarság az ő jellemzői. Mindent nagyságának megfelelően és célszerűen alkot. De művész módjára tartja is fenn a világot. Nem köti meg saját alkotása sem. A művész szépe szerint bánhatik vele. Persze nem úgy, hogy megváltoztatja miattam a megteremtett törvényt. Végtelen számú lehetőség áll rendelkezésére. Századunkban mind általánosabb lett a természettudományos látás. Isten ezeken a törvényeken keresztül működik, de nem lehet ezek-

be a törvényszerűségekbe beleszorítani. Isten nem részlet, hanem egész. Szabad, nem rabja művének; a művész maga a törvénye művének. A világot egy nagy szimfóniának tekinthetem. Az Isten ezt a szimfóniát nemcsak megkomponálta, hanem ő is játssza el. Mikor a nagy művész eljátssza a művet: improvizál. Ez nem „szeszély”, hanem egy mély belső törvény kifejezése. Az ihlet, az a belső parancs, az mondja meg, hogyan játssza el.

A MŰVÉSZ SZERETI IS MŰVÉT. A legkisebb és a legnagyobb is. A művésznak nem közömbös a műve. A Nagy Művésznak sem. Az egész teremtés a Szeretet műve. Ha nem szeretné, nem alkotta volna meg.

Sík Sándor

K: Kodolányi Gyula Fegyver
X 384.1

A nyitott televíziót, a televíziós kínálat robbanásánál, a kereskedelmi televíziót

MILYEN LESZ A TELEVÍZIÓZÁS?

AZ AUDIOVIZUÁLIS ELEKTRONIKA – amelynek ma már csak egy részterülete a televíziózás – forradalmat él át az utóbbi tíz évben. A médiaguruk, itthon és külföldön, nap mint nap figyelmeztetnek, hogy új korszak kezdődik a történelemben, „életünk teljesen átalakul”, s aki ebben az átalakulásban tevőlegesen nem vesz részt, „végleg lemarad”.

Az ilyen nagy szavakhoz az újságolvasó hozzá szokott. De nem kétséges, hogy érdemes áttekintenünk és értékelnünk ezeket az audiovizuális fejleményeket, amelyek nem pusztán, egyszerűen „történnék”, hanem gerjeszti és gyorsítja is őket az a hatalmas konzorciumokká összeálló tőke, amely belőlük, a történésekből, az újításokból, a „fejlődésből” él.

Az elektronikus világháló témáját ezúttal félretéve, a televíziózásnál, a „nyitott televíziónál”, a televíziós kínálat robbanásánál szeretnénk maradni. Némi távlatból nézve valószínűleg megkockáztathatunk egy megállapítást, amelyet e forradalom apológétái és apokaliptikus ellenzői esetleg rossz néven vesznek. Mégpedig azt, hogy ami most zajlik, az – a sok különbség ellenére – nem más, mint ami a harmincas években a rádiózásban ment végbe. Megjelentek a többsávos világvevő készülékek, és az állomások úgy elszaporodtak, hogy nemzetközi hatállyal kellett a frekvenciákat szétosztani az országok között.

Ma senki sem gondolja, hogy volna valami különös abban, hogy a rádió szabadon keresgélhetünk az állomások tucatjai között – de nálunk még az ötvenes évek-

ben is megpróbálták visszaforgatni az idő kerekét a vezetőkes rádió kampányszerű elterjesztésével, amelyen csak Rákosi Mátyás propagandája volt hallható. A társadalom önállóbb, szabad tájékozódásra vágyó része a háborút és a kommunista fordulatot túlélte világvevőkön hallgatta titokban a Szabad Európa, a BBC, az Amerika Hangja recesgő, zúgó, mesterségesen zavart adásait.

A rádión ma rutinosan keresgélünk az állomások közt, autóban, konyha- és műhelyasztalon. Lemezjátszó, CD-lejátszó, magnó is kapcsolódhat hozzá. Felvehetünk és lejátszhatunk tetszésünk szerint. S ami igen fontos: ha meguntuk, ha csöndet akarunk, elzárhatjuk, teketória nélkül elzárjuk. A televízió most, hatvan évvel később érkezett el ebbe a korszakába. Természetesen, más ez a mostani „forradalom”, mint a rádiózásé volt hatvan éve, hiszen az audiovizuális médium hatásának pszichikailag jobban ki vagyunk szolgáltatva, a rádió viszont mindenképp könnyebben kezelhető, olcsóbb médium marad.

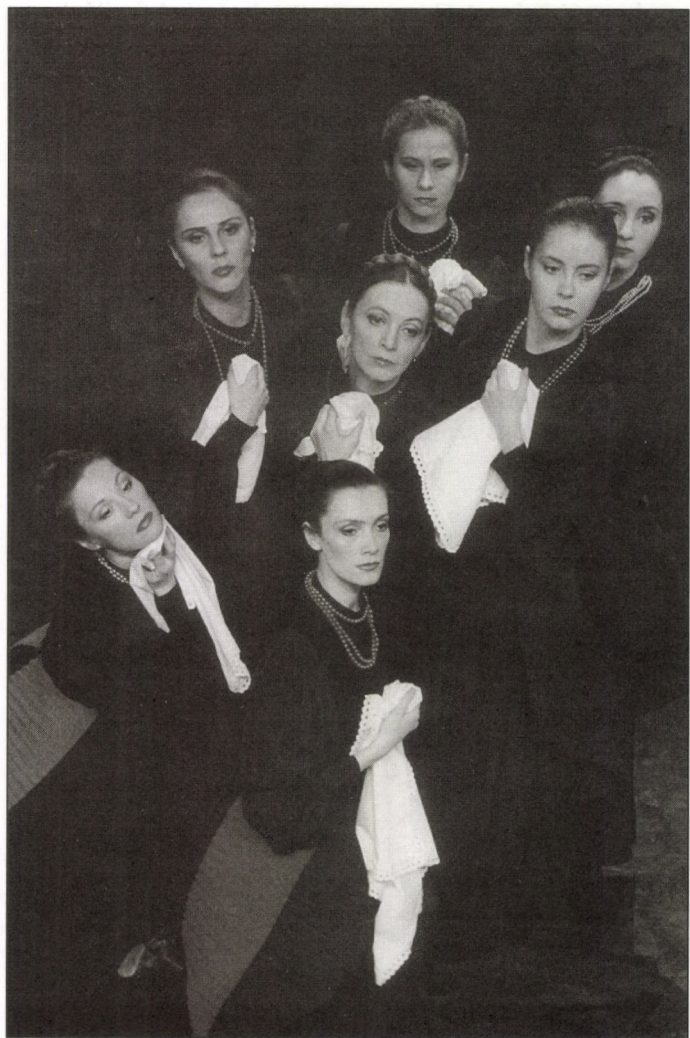
OKTÓBERBEN MI MAGYAROK IS KILÉPÜNK a televíziózás nyitott terébe, alig néhány évvel a kádári „vezetőkes televízió” kőkorszaka, majd a Duna TV-vel, a műholdas külföldi adókkal, a kábelszolgáltatásokkal és a helyi adókkal történt első nagy nyitás után. A két új kereskedelmi adóval, az MTM-SBS tv2-jével és az RTL Klubbal ötre bővül az országos földi és műholdas csatornák száma, és a nagyközönséghez való eljutás technikai lehetősége műholdon vagy kábelen mások számára is adott. Akinek saját parabolaantennája van, az akár száz csatornát is vehet a világ minden tájáról.

A bőség – vagy látszólagos bőség – egy időre bizonyára meg fog zavarni bennünket, s az értelmiség körében megszólalnak a hisztérikus, szélsőséges hangok – a televízió teljes elutasításától a számítógép-telefon-műhold-kábeltévé paradicsom nyújtotta áldások parvenü imádatáig.

Az igazság valószínűleg most is a végletek közti közepeken található meg. Az itt közölt írások – első összeállításunk az új helyzetről – a „nyitott televíziózás” világkerekéről, az új oktatási és tájékoztatási lehetőségekről, a közszolgálatosság fontosságáról szólnak, és arról, hogy milyen legyen, milyen lehet egy minőségi televíziós csatorna, hogyan válaszoljon magas színvonalon az új kihívásra a filmszakma és hogyan a televíziózás eszközeivel élni akaró más művészek és értelmiségiek.

AZ ITT MEGSZÓLALÓK CÉLJA AZ, hogy lehessen valódi választék, hogy a beköszöntő bőség ne a két azonos minőségű mosópor közti választás jogát jelentse; hogy a magyar – vagy a francia – kultúra ne sértődött vesztese, hanem alkotó részvevője legyen e választásnak. A későbbiekben, egy másik összeállításban, a globális és a helyi megoldásokról is szólunk majd – a drága és az olcsó televízióról.

Kodolányi Gyula

ASSZONYOK KÖNYVE 1994

eleves

MEDIA 384.1

A televíziós kínálatról, nézettségről, összehasonlítva a nyugati országokkal

NYITOTT TELEVÍZÍÓPIAC ÉS KÖZSZOLGÁLAT

HA MEGFIGYELJÜK az utóbbi húsz évben a televíziós média fejlődését, a nézettségi szóródás jelenségének gyorsulását tapasztalhatjuk.

Megkíséreljük e jelenség okait megkeresni, és megállapítani, hogy a szóródás következtében kialakult-e verseny az új források megszerzésére. Szokás szerint az USA volt az úttörő. Az amerikaiak szolgáltatták a példát. Azonban az amerikai meghonosítás és megszervezés módszertai különböznek a világ más tájain létezőktől, különösen ami Európát illeti.

Miközben az európai országok nagy többsége közszolgálati szervezettel kezdte tevékenységét, az Egyesült Államokban mindjárt az elején igen fejlett magánszektor alakult ki. Ugyanis ők rendkívül változatos televíziós rendszerrel rendelkeznek. 1991-ben a háztartások több mint 88 százaléka tizenkettőnél több és 35 százaléka harmincnél több csatornát tudott fogni. Ezenkívül az amerikai háztartások több mint 60 százaléka kábeltelevízióval rendelkezik.

Vagyis a választási lehetőségek óriásiak, mert a kínálat igen nagy.

Az Egyesült Államokban már régóta párhuzamosan létezik közszolgálati és magánszektor. Az utóbbi a fejlettebb. Liberális gazdasággal rendelkező országról van szó, bár a távközlési szabadságot több, az 1934-ben alapított F. C. C. (Federal Communication Commission – Szövetségi Kommunikációs Bizottság) által kiadott szabály korlátozza.

A közszolgálati szektor korlátozott. Ugyanis a közszolgálati (PBS-Public Broadcasting System) rádió és televízió műholddal sugározza adásait az általa egyesített 334 állomásnak. Csakhogy minden állomás önállóan működik mind a programkészítés, mind az adminisztráció tekintetében. A PBS lényegében a programok és a szolgáltatások beszerzési központjaként működik. Nem érdektelen, ha itt ismertetjük e csatorna pénzügyi forrásainak eloszlását: 48 százalékuk az állami költségvetésből származik (államok, szövetségi pénzalapok, egyetemek, önkormányzatok), 23 százalék a nézők hozzájárulásából, 19 százalék a mecenatúrából, 10 százalék magánegyetemektől és egyéb forrásokból. Azt is fontos tudni, hogy e csatorna nézettségi indexe csupán 5 százalékát képezi az összértéknek. Ebből világosan kiderül, hogy az amerikai nézőknek nyújtott kínálat túlnyomó többsége a több mint ezer állomással rendelkező magánszektorból származik.

AVÁLTOZATOSSÁG SZÁMOTTEVŐ ez utóbbi szektorban. Ugyanis a három nagy hálózaton kívül (ABC, CBS, NBC), amelyek fejlődése egyébként tíz év óta erősen lelassult, számos önálló, saját programszerkesztéssel rendelkező állomás létezik: ezek eredeti alkotásokat, átvett programokat vagy hálózati adást sugároznak. A szindikátus piacán vásárolnak, amelynek ők a legfőbb vevői. Dinamizmusuk egyértelmű.

Az Egyesült Államokban a jelenlegi tendencia a tematikus állomások erősödése, tehát egy jól megcélzott közönség kielégítése. A folyamatosan fejlődő kábelrendszer lehetővé teszi az előfizetők számának növekedését és főleg a „pay per view” rendszert. Egyrészt a válság, másrészt a reklámhatékonyság mérési rendszereinek fejlődése lehetővé teszi a közönség megcélzását, ennél fogva a reklámberuházások optimalizálását. A reklám változatlanul a kereskedelmi tévé legfőbb anyagi

forrása, de a programeladás, a melléktermékek növelik a forráslehetőségeket és pótolják a hagyományos bevételeket.

EURÓPÁBAN A HELYZET EGÉSZEN MÁS. Itt azonban különbséget kell tenni a „kontinentális” Európa és a brit szigetek között. Az európai országokban a tévécsatornákat maguk az államok létesítették. Tehát az európaiak a közszolgálati csatornákat ismerték meg először, mégpedig hosszú éveken át. Mondhatni, a nézettség szóródása nem is létezett. Ellenkezőleg, egy állandó közönségről beszélhetünk. Abban az időben a források jól körülhatároltak voltak, hiszen elsősorban az előfizetésből és a reklámból származtak, és csak nagyon kis mértékben a származékjogokból. Így például a TF1, az 1987-es privatizációja előtt, 60 százalékban a reklámból, 40 százalékban az előfizetésekből és a származékjogokból működött, az Antenne 2 pedig fele-fele arányban.

A közszolgálati szektorban az Egyesült Királyságnak sikerült elsőként megvalósítani a közönség szóródását azaz, hogy már 1955-ben létesített magán-televíziót. Szorosan a nyomában haladt a luxemburgi nagyhercegség, amely a CLT keretében engedélyt adott a Tété-Luxembourg felállítására, szintén 1955-ben. Azonban Nagy-Britannia az utóbbitól abban különbözik, hogy a szóródás rendkívül körülményes szervezetét hozta létre, hiszen az ITV 16 magántársaságot egyesít, ezekből a 15 a vidéki, van továbbá egy délelőtti televízió és végül 1982-től a Channel Four csatorna.

Az egész rendszert igen sikeresen felügyeli az ITC (Independent Television Commission – Független Televízió Bizottság). Több pénzügyi kényszernek és egy engedélyezési eljárásnak van alávetve, aminek képtelensége 1991 végén derült ki, az engedélyek megújítása alkalmából. Ma már, a műholdaknak köszönhetően, a brit tévénéző választási lehetősége bővült.

Bár kezdetben a források döntő része a reklámból származott, ma már az egyéb forráskiegészítés jó eredménnyel jár. Amikor erről beszélünk, ki kell emelni a Granada Televízió példáját. Megemlítendő, hogy ők ITV licencet szereztek már a magán televízió angolai megjelenése idején. Ugyancsak ez a cég az egyetlen magánoperátor, amely fennmaradt az ötvenes évek közepe óta. E siker oka minden bizonnyal az, hogy állandóan és sikeresen kutatták az új forrásokat a műsor változatosságáért.

A Granada valóban olyan gyártó, amely programjait nagy sikereket ér el az exportban. A programok kínálatán kívül a változatosság a VHS kazetták eladásában is megnyilvánul, valamint a szolgáltatások biztosításában és a vállalatoknak bérbe adott felszerelésben.

A „KONTINENTÁLIS” EURÓPA ORSZÁGAI, Luxemburg kivételével, sokára kezdtek azon gondolkodni, hogy új forrásokat létesítsenek a nézettség szóródásával. Ugyanis csak a nyolcvanas években született itt meg a magánszektor, a közszolgálati mellett. Például Franciaországban a földi sugárzású magán televízió 1984 novemberében jelenik meg a Canal Plus létesítésével. Utána gyors egymásutánban Franciaországnak két új csatornája indult, a Cinq és az M6, 1986-ban; majd 1987 áprilisában sor került a TFE magánosítására, és így két televíziós szektor keletkezett: a közszolgálati két csatornával és a magánszektor négy csatornával, amelyekből az egyik előfizetéses. Alig három év alatt az e téren elmaradott Franciaország a bőséget valószínűsítette meg. Egyesek szerint itt már bizonyos fokú túlméretezettségről beszélhetünk.

Az ezt követő hallgatottsági szóródás arra készítette a Cinq csatornát, hogy csődöt jelentsen be, és a TF1-et arra, hogy újabb források után kutasson a reklámból származó bevételek kiegészítésére. Ennek következményeként a TF1 1991. december 31-i mérlege azt mutatja, hogy

a bevétel több mint 15 százaléka a diverzifikációból származik, szemben az 1990. évvel, amikor ez az összeg csak 10 százalék volt és az 1989. évvel, amikor alig 5 százalékot ért el.

A nézettségi szóródás, Franciaországban is és másutt is, arra kényszeríti a csatornákat, hogy újabb források után kutassanak. A reklám már nem fedezi az egyre költségesebb működtetést. A költségek egyre nőnek, főleg a néha elvaduló konkurencia miatt, de azért is, mert sokan nehezen tudnak versenyben maradni a tehetségek piacán, vagy annak piacán, amit tehetségnek neveznek a televízió nyelvén.

A bevételek ugyanakkor csökkennek. A reklámozó cégek egyre inkább meg akarják kapni a befektetett pénzük pontos ellenértékét. A mérések fejlődése és az egyre összetettebb módszerek segítik őket céljaik elérésében. Másrészről pedig a nézettségi szóródás arra készíti a reklámozó cégeket, hogy egyre pontosabban célzó médiumokat vagy támogatást keressenek.

TALÁN EZ MAGYARÁZZA AZT, hogy az Egyesült Államokban egyre több a kábeles vagy esetleg kódolt tematikus átlomás, az általános profilú csatornák rovására, amelyek ebben a helyzetben kénytelenek újabb forrásokat keresni.

Az új források felkutatása sürgető feladat egy olyan világban, amelyben az audiovizuális eszközök gyors ütemben szakosodnak, tehát egyre változatosabbak.

1992 őszén

Utóirat, 1997. július

Hozzáteszem, hogy ma a csatornák szaporodása feltétlenül egyre nagyobb beruházásokat tesz szükségessé. Mivel a reklámokból befolyó összegek nem elegendőek, szükség lesz nagy multinacionális pénzügyi konzorciumok létesí-

tésére. Ezzel párhuzamosan, az állami támogatást élvező közszolgálati média egymaga lesz hivatott biztosítani a nemzet kulturális örökségének védelmét és fenntartását. Ezért úgy gondolom, hogy az államok kötelessége támogatni az audiovizuális közszolgálati médiát még akkor is, ha ez az áldozatvállalás terheket ró az állami költségvetés más területeire.

EGYELŐRE ÚGY TŰNIK, hogy a kormányzó politikusokban nem tudatosodott kellőképpen ez a feladat. Fontos tehát, hogy az egyes országok szakemberei tegyenek valamit e tekintetben.

Bochko GIVADINOVITCH

Fordította: KELEMEN Tiborné

franciaországi televíziós
szolgáltatásról

14

A TELEVÍZIÓNÉZŐ FELELŐSSÉGE

Bevezető

A TELEVÍZIÓ A 20. SZÁZAD VÉGÉNEK legfontosabb jelensége. Fontos a nézők több százmilliói miatt, akik szabadidejük legnagyobb részét neki szentelik. Fontos óriási befolyása miatt, amelyet a képek erejével a kollektív és az egyéni viselkedésre gyakorol. A 18. század a „fény évszázada” volt, a 19. az ipari forradalomé, a mi századunk pedig a televízióé. Ezért az audiovizuális szektor mind kulturális, mind gazdasági téren elsőrendűen fontos stratégiai tényező. Franciaországban a televíziónak három fejlődési szakaszát ismerjük.

Az első a „rabul ejtett közönség” időszaka, amely az első adásoktól 1985-ig tartott, vagyis körülbelül ötven évig. A nézők csak egy, majd két és végül három, ugyanabból a forrásból származó csatornát tudtak fogni, lévén a közszolgálat az adások egyedüli szállítója.

A második szakaszt a jogi viszonyok felborulása jellemzi. 1986-ban kezdődött a kereskedelmi televíziók ringbe lépésével; de a közszolgálat és a kereskedelmi szektor közötti verseny még tíz évig az állam kezében maradt, mivel megőrizte monopóliumát a sugárzásban, és fenntartotta magának a lehetőséget, hogy a francia audiovizuális gyártás védelmét szolgáló rendeleteket hozzon.

A harmadik periódus a technikai forradalom időszaka. Ez még csak most kezdődött. A direkt sugárzású műholdak és a digitális csatornák a felnőttkorba léptették a televíziót. A képek és a hangok a világ minden tájáról érkeznek a tévénézőhöz, aki szabadon válogathat a programok között. A francia beavatkozási politika és az aktív sza-

bályozás tehát össze fog omlani, a felhasználó fogja irányítani a programokat és dönt a támogatásokról.

A tévénezők úgy húsz évvel ezelőtt több százmillióan álltak szemben néhány nemzeti sugárzó csoporttal, különösebb választási lehetőség nélkül a nemzeti kereteken túl. Most több mint kétmilliárdan vannak, szemben több ezer csatornával, amelyek közül néhány lefed egy egész kontinenst, vagy az egész világot. A médiahálózatba bekapcsolt falu, mint azt Marshall McLuhan megjósolta, világfaluvá vált.

DE KI KERÜL VÉGÜL IS ELŐTÉRBE ÉS KI LESZ AZ ERŐSEBB, a tévénezők vagy a sugárzók? Ez a kérdés a modern idők fő kihívása; a nézők nagy többsége evvel még nincs tisztában. Pedig ha a demokráciában a többség szava számít, akkor a többségnek ennek tudatában kell lennie. Ennek hiányában a farkasszemet néző sugárzók és tévénezők harcában ez előbbieket továbbra is uralják a helyzetet, a rendelkezésükre álló számtalan eszköznek köszönhetően.

Azon nemzeteknek, amelyek egyetértenek abban, hogy a televíziónak humanista funkciója van, kell hogy legyen bátorságuk olyan politikát folytatni, amely megfelel ennek a meggyőződésnek. Bátorságra van szükségük, igen, mert ellen kell állniuk annak a hatalmi nyomásnak, amely a népek uniformizálását vonhatja maga után, kiradírozva mindenfajta kulturális identitást.

I. Tények, irányzatok és következmények

Négy technikai tanulságot kell megjegyeznünk:

1. A digitális technika felfutóban van. A digitalizálás, az elnyomó folyamatokkal szövetségben, lesz a közös sorsa minden információkezelésnek és információcserének.

2. A sugárzás eszközei új, az információk forgalmát növelő alapokra támaszkodnak: kábelhálózat optikai

szálakból, RNIS-re kapcsolt telefonhálózat, mikrohullámú vagy fix rádióállomású hertz-hálózat, földi állomású vagy alacsony pályájú műholdas közvetítés...

3. A konstruktőrök féktelen iramban nekiláttak a mikroszámítógépek teljesítménynövelésének (mikroprocesszorok teljesítménye¹, memóriamérete). A számítógépek ára a kapacitással inverzen alakul, hogy minél nagyobb tömegek számára váljanak hozzáférhetővé. A 21. század a „minden számítógépen” százada lesz.

4. Mindezen gépek hálózatosítása egy nagyszerű, egymással megállás nélkül kommunikáló és egymást keresztező együtttest eredményez. Az új programozási nyelvek, mint például a Java, melyet a Sun Microsysteme fejlesztett ki, lehetővé teszik a régi alkalmazások integrálását a számítógépes hálózatokba, és az eredetileg nem kompatibilis gépek közötti átjárást. A rendszerek univerzalitása és a reális idő válik szabállyá.

AZ INFORMÁCIÓ ÚTJAI MÁR REALITÁSOK, a századforduló legfőbb tényezőiként jelentkeznek. A holnap számítástechnikája erősen vizuális, és hálózata szervezett lesz. A köré fog épülni, amit Andy GROVE úgy nevez: A vizuális, hálózatba kötött személyi számítógép.

II. Hogyan válaszoljunk az új kihívásokra?

Az abszolút prioritást az oktatásnak kell fenntartani. A holnap generációinak lesz min dolgozniuk a számítástechnika és a kommunikáció világában. Ezért jól kell ismerniük az informatikai technikákat.

A három stratégiai tengely:

– valódi erőfeszítés az iskolák felszerelésére (a számítógépnek hozzáférhetőnek kell lennie mindenki számára, hogy ne jöhessen létre technológiai diszkrimináció; a legutóbbi CIADT során bejelentett célkitűzés – egy számító-

gép minden 10 gyerekre – messze alatta marad a szükségleteknek).

– az iskolák összeköttetése a hálózatokon, amely feltételez egy infrastruktúrát² – telefonokat és telefonkábeleket –, valamint a telekommunikációs működtetők ehhez alkalmazott díjszabását. Az Internetbe való belépéshez elengedhetetlen a kedvezményes díjszabás.

– kísérő oktatók. Nem számítógép-technikusok, hanem az új informatikai technológiák nyújtotta lehetőségekre nyitott oktatók. Az IUFM-ek képzési ciklusának magában kéne foglalnia az arra vállalkozó segédtanárok speciális képzését, akik a későbbiekben érdeklődő kollégáik számítógépes ismereteit bővíthetnék.

AZÉRT, HOGY AZ ISKOLA LEGYEN az elsődleges színhelye ennek a társadalmi átalakulásnak, függetlenítenie kell magát az oktatásügyi minisztérium centralizált struktúrájától. A helyi kezdeményezések, egyéni tervek, a számítástechnikai eszközök szabad használata mind szükséges feltételei egy általános informatikai gyakorlat sikerének.

Vienne megyében Internet osztályokat hoznak létre, melyek célja, hogy bekapcsoljanak minden iskolát a hálózatokba. Tervbe van véve, hogy minden azt igénylő oktató kapjon egy hordozható számítógépet, a célból, hogy felkeltsék az érdeklődést a számítástechnika iránt.

A kommunikáció és a számítástechnika új technológiáinak befolyása csak növekedni fog az elkövetkezendő években. Franciaország, mint mondják, jelentősen lemaradt ebben a világméretű folyamatban, ezért nem tarthatja távol magát egy erős és kikerülhetetlennek tűnő mozgalomtól. Ellentétben azzal, amit gyakran hangoztatnak, ez a távolmaradás az Internet-hullámtól – és nem a világháló (Web) létezése marginalizálhat egy kulturális tényezőt.

Ezt a történelmi változást, még akkor is, ha rövid távon nehezen kezelhető szociális helyzetet teremt, elszán-

tan és optimizmussal kell kezelni. Franciaország nincs megfosztva minden ütőkártyájától: kreativitása technikai és kulturális téren (a francia nyelvben rejlő fantasztikus lehetőségek), szolgáltatásainak fejlesztési kapacitása képesé teszi arra, hogy a lehető legnagyobb hasznot húzza ebből a politikai és gazdasági lehetőségéből.

III. A közszolgálati szektor szerepe és a tévénező felelőssége

RÖVIDEN, FRANCIAORSZÁG (a kormánya, parlamentje és Rszakemberei) helyzete nagyon hasonló az 1938-ashoz (mi vagyunk minden München örök kivitelezői): nem katonai Münchenről van szó, hanem kulturális Münchenről, mert katonai rombolás után talpra lehet állni (mint azt láttuk), de nem lehet talpra állni kulturális megsemmisülés után.

1961-ben, a Fehér Ház elhagyásakor, EISENHOWER kijelentette, hogy az amerikai katonai-ipari komplexum veszélyt jelent a demokráciára. 1997-ben a szemünk láttára épül ki egy nem kevésbé nyugtalanító ipari-számítástechnikai formáció. Hogyan ne látná az ember a kibernetikai gyarmatosítás valódi veszélyét?

Az emberi történelem során először, szünet nélkül érkeznek a jelek és hangok a műholdas televíziós csatornákon keresztül bolygónk minden pontjára. Felborítják a viselkedést, az erkölcsöket és a kultúrákat. Még élősöködhetnek is a kormányok közleményein és intézkedésein. Az államnál is nagyobb hatalommal rendelkező csoportok szemünk láttára teszik rá a kezüket a demokrácia legféltettebb kincsére: az információra. Hagyjuk, hogy ránk kényszerítsék a törvényeiket, vagy pedig éppen ellenkezőleg, védeni fogjuk a szabadság e területét, amire minden állampolgárnak szüksége van?

EZ TEHÁT FRANCIAORSZÁG ÚJABB HARCA. Ha az ország nem védi meg szabadságának ezt a területét, akkor elveszíti kulturális identitását határain belül s a határokon túl.

Franciaország működtethet jó hírnevű privat csatornákat, de mi történik ezekkel a csatornákkal az elkövetkező 10-15 évben, milyen kapcsolatban állnak majd a nagy nemzetközi csoportokkal, és melyek lesznek e csoportok leányvállalatai Franciaországban?

Senki sem tudja. Senki sem láthatja előre.

Nemzeti érdekünk tehát, hogy fenntartsunk egy biztos forrásokkal bíró és küldetéséhez hű közszolgálati audiovizuális szektort. Ez feltételezi:

- az állampolgárok által tulajdonba vett közszolgálati szektort, vagyis az előfizetési díjak alól való automatikus felmentések megszüntetését,

- a közszolgálati szektor feladatainak parlamenti felügyelet melletti ellátását.

A mai állampolgár feladata, hogy kikerüljön a nemzetközi csoportok médiahatalma alól azért, hogy megőrizhesse szabad ítélőképességét és felfedezhesse a valóságot a színpadi beállítások mögött. Hogy ez megvalósulhasson, tiszteletben kéne tartani azt, amit Jacques RIGAUD úgy nevez: az információ etikája. Ami szerinte azt jelenti, hogy „megfejtjük a médiák kódolt nyelvezetét, a törvény parancsoló szigorával”.

A filozófus Michel SERRES hasonlóan éleslátó diagnózisa: „Mindenki azt hiszi, hogy egy média abból áll, hogy képeket ad, vagy reprodukál egy tényt. Holott a média nem a tények egy verzióját adja, hanem olyan újdonságot ad közre, amelyet ő talál ki. Mikor az ember reggel veszi az esernyőjét, nem néz fel az égre, hanem hallgatja a rádiót. A rádió égenek pedig már semmi köze a természet egészéhez...”

Egy információ kiválasztása, kezelése, rangsorolása tehát nem semleges művelet.

TUDNUNK KELL, HOGY AZ ÁLLAMPOLGÁR SZABADSÁGÁHOZ és az intézmények jó működéséhez nem elegendő – mint ahogy azt nekünk tanították – a három hatalom szigorú különválasztása (törvényhozó hatalom, amely törvényeket hoz és ellenőrzi a kormányt, végrehajtó hatalom, amely betartatja a törvényeket és meghozza a közösségi élethez szükséges intézkedéseket, és az igazságügyi hatóságok, amelyek szankcionálják a kihágásokat), mivel két új hatalom csatlakozott a klasszikus konstrukcióhoz: a 18. század végén a sajtó, és az elmúlt néhány évtizedben az audiovizuális szektor.

Ki ne látná, hogy a modern társadalomban nem csak az igazságszolgáltatásnak kell függetlennek lennie a politikai nyomástól az állam működésére és életünk irányvonalaira vonatkozóan, de mindenekelőtt a közvéleménynek, vagyis az állampolgárok gondolatainak. Ha ez a függetlenség valóban létezik, a közönség tud védekezni és képes hallatni a hangját. Képviselőinek a választásokon történő kiválasztása révén még inkább súlyt tud képviselni az állam döntéseiben. A személyi szabadság garantálásához a hatalom különválasztásának modern formájára ma sokkal inkább szükség van, mint bármikor, vagyis arra a formára, amely kialakul egyik részről a politikai fórumok, másik részről az olyan szervek között, amelyekben keresztül formálják, kifejezik és gyakorolják a véleményüket a társadalmi csoportok, azaz a sajtó és az audiovizuális média.

Az állampolgárok feladata, hogy ezt megértsék, és a szabadság nevében cselekedjenek a szabadságért. Ez jól megalapozott és átfogó médiaképzést feltételez. De hát végül is a demokrácia nem fejlődhet és nem élhet, ha az oktatás nem biztosított, ahogy ezt SZÓKRATÉSZ is ezt mondta! A görög civilizáció azonban, Szókratész megállapítása ellenére is összeomlott. Óriási feladat előtt állunk tehát: fenntartani humanista társadalmunkat, és következőképpen megvédeni mindenfajta hegemonia veszélyétől, legyen az ideológiai, gazdasági, vagy technológiai.

Konklúzióként:

Az elengedhetetlen közszolgálati szektor jövője

AZ ELMÚLT TIZENÖT ÉVBEN folyamatos háttérharcot folytattunk egy állandó forrongásban lévő környezetben. Ilyen feltételek mellett hogyan lehetne másként jó döntéseket hozni a megfelelő pillanatban és jelen lenni világszinten, mint arroganciával vagy dadogva?

Ami igaz volt régen, az igaz ma is. De a lehetséges kivezető utak száma ma már nem olyan nagy, a percek meg vannak számlálva. Az igazat megvallva, a manőverezésre fennmaradt szegély oly keskeny, hogy kevés hibát követhetünk el anélkül, hogy a közszolgálati szektor eltűnését kockáztatnánk. Egyszerűen azért, mert amíg mi kimerülünk a folytonos hibát hibára halmozásban, mások beruháznak az audiovizuális világpiacra. Az ő csatornáik hozzáférhetőek, a fejünk fölött. Előfizetés nélkül! A tény a következő: a kínálat a jövőben még sokrétűbb lesz és még vonzóbb.

Innen a mi felelősségünk...

1997. július

Jean CLUZEL

Fordította: ERŐS Judit

Jegyzetek

- 1 A Moore-képlet szerint, amelyet az Intel alapítói állítottak fel 1970-ben, a mikroprocesszorok teljesítménye megduplázódik minden 18 hónapban. Ez azóta mindig igazolódott. Ma egy mikroprocesszor néhány millió tranzisztort tartalmaz, a cél, hogy 2005-re elérje az egymilliárdot.
- 2 A nagy amerikai informatikai cégek rendszeresen szerveznek „Netnapokat”, melyek során az önként vállalkozók Internet-kapcsolással szerelnek fel iskolákat. A legutóbbi ilyen rendezvény 1997. április 19-én kezdődött, Clinton elnök jelenlétében, és óriási sikere volt.

Ala

HONNAN JÖTTÜNK ÉS HOVÁ MEGYÜNK?

g.

Gondolatok a hazai televíziózásról

A MAGYAR TELEVÍZIÓZÁS az országos kereskedelmi csatornák megjelenésével új korszak határához érkezett. Mostantól semmi nem lesz ugyanúgy, mint eddig, bár látszólag minden ugyanúgy marad. Semmi sem ugyanazt jelent, bár látszólag ugyanúgy beszélünk. Kísérjük meg a számvetést: honnan érkeztünk ide, és milyen lehetőségeink adódnak a jövőre nézvést?

A Magyar Televízió rendszeres adásai a forradalom leverése után két évvel kezdődtek. Fontos a dátum: az ország még igencsak bénult a sokkhatástól, ezek vannak börtönben, a félelem mélyen benne fészkel a szívekben. A szellem emberein a bénultság és a reménytelenség, vagy éppen hogy egyfajta optimizmus: talán mégsem tér vissza maradéktalanul a rákosista kultúrpolitika. A filmgyártás – szűk kaszt, néhány tucat rendező, közülük nem kevesen disszidáltak, mindnyájan végigdolgozták az ötvenes éveket, 1955–56-ban megpróbálták bátrabb filmeket csinálni, néhány mű készen is áll, most fúrják-faragják őket a filmgyárba került ideológusok és szerkesztők, hogy bemutatható filmeket produkáljanak. A filmgyár igazgatói prominens „kultúrpolitikusok”: DARVAS József, HORVÁTH Márton, és készülődnek már a mindig hűek, a mindig megfelelők, hogy elkészítsék a maguk *Tegnapjait*, a magyar filmgyártás szégyenét. FÁBRY, MÁRIÁSSY, MAKK, VÁRKONYI, a fiatalabbak, a merészebbek, akik önálló filmgyárról álmodtak forradalom előtt és alatt, most vígjátékokat vagy munkástémákat készítenek. Aki most filmet csinál Magyarországon, az in-

tim viszonyba kerül a hatalommal: az irányítók és irányítottak klasszikus hűbéri relációban élnek egymással. Ez nem jelent belenyugvást: egy-egy forgatókönyv, egy-egy nyilatkozat egy-két éves eltítást jelent, persze nem nyilvánosat. Az illetőnek egy ideig egyszerűen „nem jön össze semmi.” Aztán 1960-ban létrejön a második filmgyár, a volt híradó-készítő telep önállósul. Oda száműzik a renitenseket, a különcöket, a nem elég megbízhatókat a Hunniából. Ott van NEMESKÜRTY, és oda kerülnek fiatalok is: ACZÉL már kezdi szövögetni hálóját a magyar filmesek körül. És ott ér partot az „elbocsátott légió” első hulláma: a volt ÁVH, a kémszolgálatok, a kerületi pártszervezetek kényelmetlenné vált munkatársai. Ők majd ügyelnek a rendre. Aki kimarad ezekből a körökből – mert nem tartják elég tehetségesnek, vagy mert a Párt más feladatot bíz rá –, az a szerveződő televízióhoz kerül. Sokan ügyelők, másodasszisztensek voltak a Hunniában, sokan a főiskoláról egyenesen kerülnek oda. De mindnyájukban ott a kisebbségség: ők a kirekesztettek.

MERT A TELEVÍZIÓBAN MÁS REND VAN, ott nincs hűbéri, paternalista viszony, húzd meg-ereszd meg, ott egyelőre nem lehet művészetről beszélni. A televízió félkatonai szervezet, keményebb ideológiai követelményekkel, mint az írott sajtó többségénél, hiszen sok az „élő”, egyenes műsor; nagy a szabotázs, az ideológiai károkozás veszélye, nem lehet tévedni. Itt nem csak az irányítók megbízhatók, hanem a közkatonák, a munkatársak is. Itt a párttagság kötelező. A Magyar Televíziót tábornokok vezetik, többnyire képletesen, néha valóságosan is. Itt évekig vezető műsorvezető lehet valaki, akiről azt suttoják, hogy személyesen ő tépte ki annak idején KÁDÁR körmeit. (Kádár a kezdetekben nyilván nem nézett televíziót, mert csak néhány év után parancsolják le az illetőt a képernyőről, igaz, akkor végérvényesen.) Ide nem lehet beengedni „az ellenforradalomban csúfosan leszerepelt” filmeseket.

Itt nem lehet szó hetekig-hónapokig folyó alkudozásokról, amikor egy film vitatott jeleneteinek, képeinek kivágásáról kell dönten. Itt minden vezető asztalán ott a „K”-telefon, és használja is rendszeren.

INNEN INDUL A MAGYAR TELEVÍZIÓ: központosított szervezete „önellátásra” rendezkedett be, mint amolyan szellemi háborús szervezet. A drámai, fikciós műfajok készítőiben ott a dac, a „majd mi megmutatjuk” indulata. És a „filmgyárban” persze ott a lenézés a szakma prolijai, a hatalom fullajtárjai iránt. Hiába készülnek értékesebb művek, a „filmművészek” alig vesznek róluk tudomást. És hiába születik meg a magyar film megújulásaként a hatvanas évek számos remekműve, a televíziót ez hidegen hagyja. A művészeti igazgató maga köré gyűjti tanítványait, a belőlük szervezett osztály televíziós játékok és filmek száza- it csinálja. Egyik-másik rendező évente kettőt, hármat. Az éppen világhírré jutó JANCSÓ, KOVÁCS, FÁBRY, GAÁL, SZABÓ, GÁBOR, KÓSA alig jut szóhoz, akkor sem a játékfilmeseknél. Igaz, ők sem nagyon törekszenek. Talán van bennük egy adag a már emlegetett arisztokratizmusból, de a fő ok mégsem ez. Hatvanas-hetvenes évekbeli értelmiségi filmjeinknek nincs helyük a Magyar Televízióban. Itt szóra-koztatni kell, nem politizálni. Itt nem lehet „falakat feszegetni”. (Kovács András talán az egyetlen, aki egy rockfilmjével eljut a televízió nézőihez.) Itt nincs helyük a pesszimizmust, kilátástalanságot árasztó, a magyar munkás és értelmiségi rossz közérzetét tükröző fikciós alkotásoknak. Szinte mindnyájan dolgoznak – dolgozunk – a Magyar Televíziónak: lelkes szerkesztők a gyermekosztályon, a „közművelődésen” maguk köré gyűjtik a magyar irodalom, képzőművészet, szociológia és film jeles alakja- it. De a fikció zárt világ számunkra. A cég kiépíti saját gyártó-szerkesztő-technikai apparátusát, mindent „belső gyártásban” valósítanak meg. Ez látszólag olcsó is: a produkciók „ingyen” készülnek, az állami költségvetés nem

kérdezi, hogy egy-egy film vagy műsor valójában mennyibe kerül: telik a „nagy kalap”-ból. Számolatlanul fogy (a filmgyártásban igencsak szűkre szabott) nyersanyag. A tévé vezető rendezői legtöbbször megkapnak minden anyagi támogatást.

Aztán változik a kép. Az „intézményi” keretben készülő filmek rosszul fizetnek, így azokat „ki kell vinni gyártásba”. Ez a csúf kifejezés a filmgyári megvalósítást takarja, és azt, hogy miközben a tartalmi-ideológiai kontroll megmarad a televízió belül, a forgatócsoportokat a már formálódó piaci viszonyok szerint, filmgyári gázsikkal fizetik. Jó üzlet ez mindenkinek: a Mafilm százszámra forgatja a filmeket, a tévések elérik a filmgyári gázsikat. Éppen csak a rendezők és operatőrök maradnak hoppon: a zárt csapat nem enged maga közé senkit. Jó, persze, vannak kivételek, egyes divatos rendezők, dísznek. A Magyar Televízió egész struktúrája azonban a rendszerváltással sem változik: embereket elbocsátanak, az átszervezések folynak, sokan válnak munkanélkülivé – ez azonban nem jelenti azt, hogy nem dolgoznak. HANKISS és BÁNYAI heroikus erőfeszítése, hogy megrendelő televíziót csináljon az MTV-ből, visszájára fordul: az osztályok kft.-vé alakulnak, a legjobb erők itt is, ott is dolgoznak, miközben státusuk megmarad. Egyre több hangot hallani: „sok a külsős műsor”. Vissza kellene állítani a régi jó időt, amikor a kamera, a nyersanyag, a vágószoba, a világosító „ingyen” volt. Amikor a műsorok alig kerültek pénzbe. Csak éppen az állami dotáció igénye növekedett, egészen az egekig.

KÖZBEN TÖRTÉNT MÉG VALAMI. Elindult a Duna Televízió. Bevallottan más szellemben, más célokkal, más csapattal. Az elején ijesztően dilettáns módon, elképesztően amatőr körülmények között. Most a televíziós „profik” sajnálkozásától övezve, a határon túliakkal és a „filmgyáriak” megmaradt csapatával. Hogy lehet jó televíziót csinálni így is, bebizonyították. Aztán jöttek a helyi tévék,

sokszor szabálytalanul alakulva, technikailag mélyen az elfogadhatóság szintje alatt. De működtek, és kiderült, hogy lehet házi kamerával, primitív körülmények között is érdekes dolgokat csinálni. Lakótelepi lakásokban, alagsori pincehelyiségekben nevelkedett egy új generáció: őket már nem nyomasztotta a centralizált szerkezet, a cenzúra, a mindenáron megfelelni akarás. Lehet, hogy sokan nem hiszik el: a magyar audiovizuális élet „nagy ugrása” ezekben a sufnikban érlelődött. Ők most készen állnak a változásokra.

A FIKCIÓS FILMGYÁRTÁS KÖZBEN SZINTE CSÓDBE JUTOTT. Egy történetet nem lehet fillérekért elmesélni: ahhoz színészek, díszletek, forgatókönyv, szakemberek kellenek. És sok idő. Játékfilmek nem készülhetnek sufnikban. Különösen nem azok, amelyek 3-4 millió néző érdeklődésére tartanak számot. Ugyanakkor a világ összes nagy – közszolgálati vagy kereskedelmi – televíziója költségvetésének 30-40%-át fordítja a fikciós műfaj előállítására. „Mi lesz a film ma?” – kérdezi a néző esténként. Mert „a film” változatlanul a vonzerő. És filmeket nem lehet az asztalfiókból előrántani, gyártásuk sok hónapot emészt fel. Viszont a filmeket újra és újra elő lehet venni, újrajátszani. A filmek létrehozásához sok-sok alkotói energia, mesterségbeli tudás, aprólékos műgond szükséges. A filmeket nem lehet futószalagon létrehozni. Minden, kicsit is előrelátó televíziós csatorna szívós munkával, nagy beruházással építgeti saját „filmkönyvtárát.” Az európai filmek nagy részét a televíziók pénzelik. Ma már szinte nincs is játékfilm televíziós részvétel nélkül. *Nem a televíziók gyártják:* erre a legnagyobbaknak sincs kapacitásuk: alkotóik, technikájuk, szellemi energiájuk. A játékfilmgyártás megmaradt annak, ami a századforduló óta: kisipari tevékenység, egyedi termék. A futószalagon előállított – digitalizált, automatizált – műsorfolyam erre nem ad lehetőséget. Csak éppen ezzel a „kisipari termékkel” lehet fenntartani a né-

ző érdeklődését, egyben a hirdetőjét is. A legkockázatosabb, lassan megtérülő beruházás, de nem megkerülhető. A hollywoodi filmkönyvtárak túlsúlya éppen a beruházás nagyságában rejlik: ezerszám vannak filmek és tévéjátékok az amerikai cégek birtokában. Ezeknek a filmeknek az előállítására már megtérült. Ha kell, fillérekért adják el nekünk, ha kell, ingyen. Mi, európaiak nehezen ébredtünk, de lassan mégis építgetjük saját identitásunkat tükröző, sokarcú, „szabálytalan” filmvilágunkat.

A magyar kulturális politika és a televíziózás elmulasztotta ezt a lehetőséget. A fikciós filmgyártás a televízióban a töredékére esett vissza. A magyar játékfilmgyártás anyagi lehetőségei pedig szinte egy évtizede évi húsz százalékkal csökkennek. Ezt a példátlan vérvesztéséget – amely az alkotók „dezertálását”, a filmszakemberek elvándorlását, a filmek megritkulását előidézte – kegyes családokkal próbáltuk elfedni. Mondhatnánk ezt szakmai belügynek. De az már egy egész nemzeti kultúra tragédiája, hogy éppen a fikciós területen nem készült fel az audiovizuális forradalomra. Elmulasztotta a szellemi beruházást, hogy a most következő új helyzetben a nemzeti mozgókép-kultúra a versenyhelyzetben is megállhassa helyét.

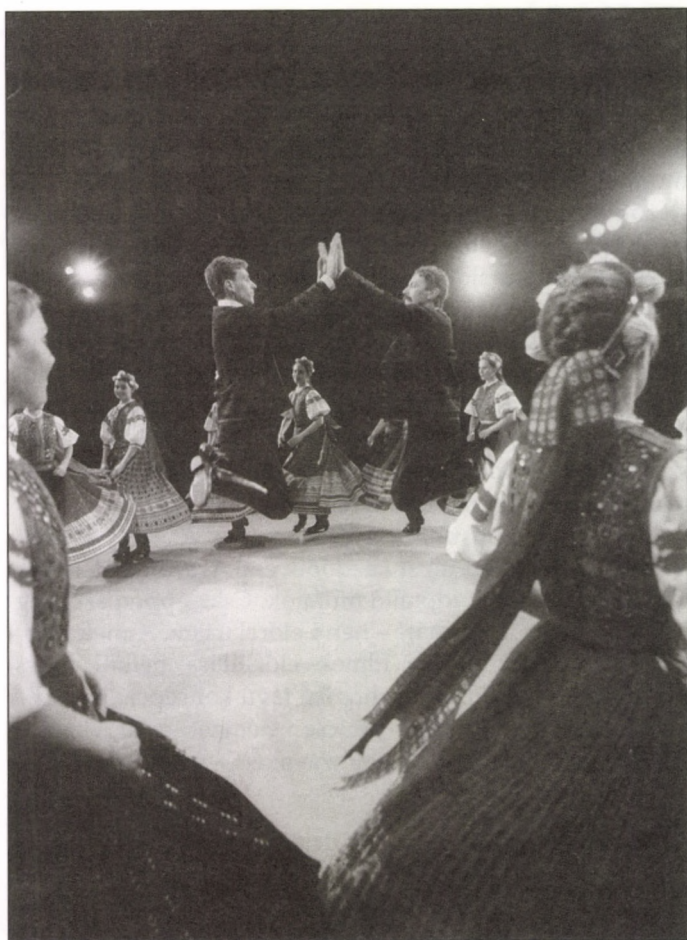
NE ÉRTSEN FÉLRE SENKI: NEM HISZEM, hogy ezért a helyzetért bárki is egyénileg felelős lenne. Mindenkinek voltak és vannak mentségei. Mégis, az a tény, hogy a Magyar Televízió – Európában szinte egyedülálló módon – több évtizeden keresztül nem vett részt a játékfilmgyártásban – sőt a filmgyártás állami dotációinak egy része éppen televíziós produciókat, így közvetetten a Magyar Televíziót támogatta –, történelmi hiba volt, amely most visszaut. Hiába határoz meg a médiatörvény európai módra kvótákat a nemzeti kultúra érdekében, ha a közszolgálati televízió szinte fegyvertelenül áll versenytársaival szemben. Nem egyszerűen azért, mert nincs elég film, amellyel ellensúlyozhatná a tőkeerős, hatalmas filmtartalékokkal

rendelkező kereskedelmi csatornákat. Hanem azért, mert elmaradt az a lassú, sziszifuszi munka, mellyel a magyar nézők ízlésének megfelelő, színvonalas de közérthető televíziós filmműfajt létre lehetett volna hozni, életben lehetett volna tartani.

SOK VÁD ÉRTE – ÉRI – FILMJEINKET: ezoterikusak, nehezen érthetőek, lehangolók, egy szűk réteg ízlését szolgálják. Igen, a magyar film nem a szórakoztatást tűzte céljául. A magyar film annak a – manapság gyakran tagadott – értelmiségi szabadságharcnak volt részese, ahol szavak, mondatok, képek politikai jelentéssel bírtak hatalom és nézők számára egyaránt. Ahol tisztességesnek maradni egyáltalán nem volt egyszerű. A magyar film a politikai mozgásterét – majdnem azt írtam, szabadságát – azon az áron vette meg, hogy legtöbbször eleve elzárta magát a tévé nagy nyilvánossága elől. Hiszen a hatalom kontrollja itt volt a legerősebb. De párhuzamosan – és 1990 óta különösen – anyagi hatalmával élve a Magyar Televízió létrehozhatott volna egy színvonalas, szélesebb kör érdeklődésére számot tartó filmműfajt, nyitottan, a legjobb tehetségek részvételével. Ezt nem tette meg.

Késő ezen búsulni? Egyáltalán nem. A „nagy médiaháború” a nézőkért most kezdődik csak igazán. Felértékelődnek a filmek, az időtálló műfajok. Csak éppen szükség volna – hányadszor már! – némi előrelátásra. Annak felismerésére, hogy fikciós filmek előállítására nélkül nincs hosszú távú koncepció. És hosszú távú koncepció nélkül – kvóták ide, kvóták oda – nincsen nemzeti audiovizuális kultúra. És – bocsánat a nagy szavakért – nincsen nemzet.

KÉZDI-KOVÁCS Zsolt

UTOLSÓ LETÁR 1989

Tanulmány

Jankovics Mirella

MÉDIA

384.1

AZ IDŐ MA

A 20. SZÁZADI NEGATÍV UTÓPIÁK, mint HUXLEY *Szép új világ*, ORWELL 1984, BRADBURY *Fahrenheit 451* című regénye, eltérő módon bár, de úgy festik le a jövőt, immár a jelent, mint amelyben a Hatalom a televízió keresztül uralkodik a közemberen. (Zárójelben: szerintem Bradbury víziója áll legközelebb a valósághoz, ami logikus, hiszen „igazi” televíziót ő látott egyedül hármójuk közül. Huxley „tapija” inkább mozi, mely a „szómával” együtt a közember elandáltságát, kikapcsolódását – értsd: *kikapcsolását!* –, magyarul: szórakoztatását szolgálja csupán az érzékszervekre gyakorolt hatása révén. Orwell televíziós képernyője propagandaeszköz és minden cselekedetünket nyomon követő „ipari kamera” egyszerre. Bradbury tévéfala viszont manipulál és szórakoztat egyszerre, kisajátítja a kultúrát; a regényben minden könyvet elégetnek, az olvasó embert üldözik.)

A média mint tudat- és társadalomformáló tényező valóban hatalom, bármennyire is tiltakoznak képviselői e megállapítás ellen, ám demokratikus viszonyok közepette, mivel sok egymástól független belföldi és külföldi adás nézhető, ez a hatalom megoszlik, ugyanakkor „globalizálja” alattvalóit. Más szavakkal, a televíziózás nem annyira politikai, mint inkább kulturális és civilizációs szempontból igazza le az embert. Életmintát „sugároz”, a befogadható kultúra minden formáját helyettesíti (közvetíti) a templomi szertartástól a színházig, a természetjárástól a beszélgetésig.

Hogyan gyakorolja a televízió a hatalmat?

Úgy, ahogy minden, ideológiát is képviselő felsőbb-ség: az időnket *strukturálja* (magyarul: beosztja).

Az időnek a civilizáció és a kultúra keletkezése, működése szempontjából hihetetlenül fontos szerepe van. A szabadon (szakaszolatlanul) elfolyó idő teljes káoszt eredményezne az emberi pszichében éppúgy, mint a társadalomban. A kozmikus és természeti ritmusok által irányított biológiai óránk állati múltunk öröksége. Ez az alapja annak, hogy már a korai teokratikus társadalmakban sem csak az ünnepeket, hanem a hétköznapi tevékenységeket is a „szent naptár” szabályozta, és még a történelmi jelenben is a hivatalos naptár (ma – tegyük hozzá – a műsorúság) parancsolja az emberre a lét ritmusát.

AZ IDŐFELFOGÁS PERSZE VÁLTOZIK. Az agrártársadalmak az időt *periodikus jelenségnek* tekintik, mivel számukra az időnek ez az aspektusa a legfontosabb: a paraszti tevékenység a természet napi, havi, éves ritmusához igazodik. A városias ipari társadalmak már jórészt függetlenítik magukat a természet körforgásától, az idő az ő „modern” értelmezésükben *irreverzibilis*, a természet rendje helyett a történelmi folytonosság elvéhez igazodik. A vallások felfogása „átmeneti”: az egyházi ünnepek részint a kozmikus-természeti körforgáshoz, a paraszti munkákhoz igazodnak, részint egyháztörténelmi fordulópontokról emlékeznek meg, az idő irreverzibilitását pedig eszkatologikus jövőképük fejezi ki. A különféle világnézetű modern diktatúrákban historizáló időfogalom uralkodik. A diktátor legszívesebben csak saját történelmi ünnepei szerint tagolná az esztendőt, s emlékszünk még: az ezeken való részvétel éppúgy kötelező (volt), mint korábban a templomba járás. (Hadd tegyem hozzá: a „vietnami műszak”, a kötelező túlóra is része volt az idő ezen strukturálásának.)

Minden kritikai észrevétel mellett az idő periodicitása és irreverzibilitása létező tulajdonság, az idő strukturá-

lása pedig mértékletesen alkalmazva szükséges, mert rendet (diktatúrában Rendet) teremt a lét minden szintjén.

A többcsatornás televíziózás új időrendet erőltet ránk: az örökös (ál)jelen időt. A műsorok összevisszasága, a csatornaváltás lehetősége, a reklámok, melyek fölszabdalják a programokat, kiemelik a nézőt az idő folyamatából. Mindig csak az éppen nézett műsor idejében van jelen, mivel minden műsor (műsornak tekintve a reklámokat is) kioltja az előző műsort. Csak a legkritikább esetben érezhető valamilyen folyamatosság: „hagyományos” múlt-jelen-jövő kapcsolódás, hogy úgy mondjam.

Ennek az időstrukturálási formának az a veszélye, hogy végtelen esetben teljes káoszt idéz elő az emberi lélekben és agyban. (Pl. azzal, hogy a néző csak bele-belenéz az egyes programokba, a reklám alatt átkapcsol más adókra, ha videót néz és unja, belegyorsít stb.)

ELŐSZÖR IS AZÉRT, mert ennek az ál-jelenidejűségnek semmi köze a valóságos időhöz. Másodszer azért, mert a műsorok folyamatossága, a beavatódás lehetőségének felszínessége folytán törlődnek, részint összezavarodnak az egymást követő információk. A mai átlagnéző reggel már alig emlékszik arra, amit előző este „összenézett”.

Így a tv pont azt nem teljesíti, amit várunk tőle: hogy tájékoztasson, ismereteket terjesszen és szórakoztasson. E három célkitűzésből csak a kaotikus (felületes) szórakoztatás valósul meg, amennyiben a tájékoztatás és az ismeretterjesztés is szórakoztatássá válik. (L. a hírek, események „bulvárizú”, horrorisztikus tálalását, a jópofizó időjárás-jelentéseket, a víz alól búvárruhában műsort bugyborékoló *Attenborough-t.*)

Persze minden magára valamit adó műsorszolgáltató megkísérli, hogy rendet teremtsen a káoszban. Ezt szolgálja a műsorstruktúra, vagyis az a többé-kevésbé következetes gyakorlat, hogy bizonyos műsorok mindig ugyanazon a napon, vagy/és ugyanabban az időpontban

kerüljenek adásba, és ezt szolgálják a folytatásos műsorok, mindenekelőtt a szappanoperák (ha péntek, akkor Dallas), amelyeknek megvan a maguk irreverzibilis (?) folyamata. (A kérdőjel azt jelzi, hogy ez sincs igazán így. Ha a nézők úgy kívánják, visszamegyünk éveket az időben: a meghalt Bobby például feltámadhat.)

E módszer nem igazán eredményes, már csak a jelzett következtelenségek okán sem, meg azért sem, mert a be nem vallott, de gyakorolt fő cél, a szórakoztatás, vagyis a szabadidő kitöltése érdekében a televíziósok tudatosan arra törekednek, hogy mennél „változatosabb” műsorokkal kedveskedjenek a nézőknek. Még egy műsoron belül is a sokféleség a cél: a tévések különösen szeretik a „vegyes” magazinműsorokat

Tévés körökben elterjedt nézet, hogy csak a kezdő szerkesztő próbálkozik *tematikus műsorokkal*. Vagyis olyanokkal, amelyekben belül *kohézió, értelmi összefüggés* vagy *hangulati azonosság* van.

AMI PEDIG A SZAPPANOPERÁK IDŐSTRUKTURÁLÓ szerepét illeti, ezekkel az a baj, hogy többségüknek a mi valóságunkhoz sem időben, sem térben nincs köze (a Dallas a 60-as, 70-es években, texasi milliomosok környezetében játszódik), így mintaadó és művészi értékük igencsak kétes, legfőképp pedig az, hogy ugyanúgy nem a valóságos időt strukturálják, mint az eseti műsorok.

Abból kiindulva, hogy korunkban a televíziók időnk első számú beosztói, s hogy ez ad a televíziósok kezébe a néző ember fölött kulturális és civilizációs szempontból igen jelentős hatalmat, fokozottan nagy jelentőséget tulajdonítok annak, hogy

– a tv műsora nézőinek idejét értelmesen (követhetően), hasznosan, mintaadó „művelődési központhoz méltóan tagolja;

– az örökös ál-jelenidejűséggel szemben a műsorstruktúra a valóságos időhöz „kösse” műsorait, a valósá-

gos (periodikus) idő adjon keretet a napi, heti, havi, éves programoknak;

– az idő folyamatosságától, a múlt-jelen-jövő hármasságától se szakadjon el soha, mivel a hazai és a határon túli magyarság jövője csak ebben a folytonosságban képzelhető el: *a közös történelmi múltra és a jelen nyelvi, kulturális közösségére épülő folytonosságban.*

EZÉRT IGENIS AZT MONDOM, a napi műsorokat tematikusan kell megszerkeszteni. Vagyis az egymásra következő műsorok között valamilyen kapcsolatnak kell lennie ahhoz, hogy ne oltsák ki egymást, és ne vesszenek kárba. (Egy napon belül ez is a múlt-jelen-jövő egységét teremti meg a nézők szívében, agyában.)

Hogyan valósítanám meg elképzelésemet a gyakorlatban?

– A napi műsorszerkezet kialakításánál figyelembe venném, hogy az *év milyen napja* van. Milyen a természet aznap a Kárpát-medence különböző régióiban (mi virágozik, milyen az idő), milyen tevékenység illik e naphoz, milyen ünnepet, kinek a neve napját üljük, milyen történelmi események fűződnek e naphoz, milyen aktuális, egyszerű történés ad karaktert a szóban forgó napnak, milyen kulturális programok találhatóak aznap a magyar és kelet-közép-európai területen. Ez nem csupán hírműsort jelent, hanem más állandó és új műsorokat, melyek kerekezik az adott napot.

– Figyelembe venném, hogy a *hétnek milyen napja* van. Legyen – persze a nézői szokásokhoz igazodva – valóban karaktere egy-egy heti műsornapnak (a szerdát ne csak az jellemezze, hogy „kupanap”).

– Szigorúbban érvényesíteném ezt a bevált elvet a *műsorok kezdési időpontját* illetően is. Csak rendkívüli esetben ugrasztanék ki programot megszokott idejéből.

– Ilyen strukturáló szerepet szánnék a műsorelválasztó, összekötő klipeknek, logóknak is. (Ahogy a Magyar

Televízió egyébként nem túl sikerült reklámelőzéke mutatta, hogy tél van-e vagy nyár.)

A műsorok tematikusságára vonatkozóan:

– A magazinműsorok témáinak összeválogatásánál ügyelnék az összefüggésekre.

– A napi műsort úgy állítanám össze, hogy az egyes programok rímeljének egymásra. Példa: ha egy bizonyos napon *íjászversenyt* közvetíthetne televíziónk, akkor aznap vetíteném Kevin COSTNER *Robin Hood*-ját főműsoridőben, ismétlésként délelőtt Errol FLYNN hasonló című filmjét; az ismeretterjesztő blokkban bemutatnám valamelyik hazai (honfoglalás kori visszacsapó)-*íjkészítőt*, a kaposmérői embert, aki országszerte bemutatót tart *lovas íjászatból*; keresnék olyan ismeretterjesztő filmeket (és olyan oktató, beszélgetőműsorokat szerkesztenék), amelyek az *angliai normann hódításról*, a *bayeux-i kárpitról*, a *román építészetéről*, az *angol yeomanry-ről* (az íjjal harcoló angol szabadparasztokról, akik a százéves háborúban kétszer is tönkrevették a francia lovagokat), a *lovagság intézményéről*, a *keresztes háborúkról* és magyar vonatkozásairól, Földnélküli János és II. Endre királyunk közti párhuzamokról (*Magna Charta, Aranybulla*), az idegen megszállók elleni *gerilla-hadviselésről*, *betyárokról*, a *Robin-mondakör* háttéréről, Robin madaráról, a *vörösbegyőről* (ang. *robin*), a *botvívásról* (japán kendőről) szólnak. Mindezt kikapcsolódásképpen *gregorián zene, trubadúrköltészet, botostánc* színesíthetné.

APÉLDÁVAL AZT KÍVÁNTAM ÉRZÉKELTETNI, milyen változatosabb lehet egy tematikus műsornap. A valóságban lazább (még változatosabb) lehet csak, mivel nem egy, hanem több szempontnak kell megfelelnünk; amennyire lehet, egyeztetnünk kell a magunk műsortervét más televíziókéval.

A tematikus televízió hatásosságának a kapcsolgató nézői szokás az egyetlen komoly akadálya.

JANKOVICS Marcell

tanulmány

K. Szabados György

78

MÉDIA

384.1

A zene kitüntetett szerepéről
a médiában

A¹

AKUSZTIKA ÉS ZENE

Szemlélet

AFOGALMAK HASZNÁLATÁHOZ, különösen egy eddig példátlan szemléletű komplex vizuális média megalkotása esetében, azok áttetsző azonosítása szükséges. Az alkotás mindig a kezdet pozíciójából indul, s a megvalósulás azon áll, hogy a megtestesülni vágyó szándék, úgy is mint hiány, miként őrzi meg titkos esélyét a kibontakozás és a jelenlét, a hatás és a következmények kényes egyensúlyában. Az első kapavágás következményei visszafordíthatatlanok. Az utat talált víz tiszta és termékenyítő kell legyen. S a kellő kanalizálás is nélkülözhetetlen.

A pontosan és helyesen értékelendő fogalom itt: a zene. Pontosabban a hangi világ, mint egyetemes jelenlét. Az egyetemes hangi világ, amelynek kozmikus léptékű körében a Zenének kitüntetett, mondhatni magasztos szerepe van, s amelynek különösen egy képi áttételességre épülő, ám anorganikus hatásmechanizmusban: a vizuális médiában való jelenléte alapvető szemléleti elhatározottságot és kifinomult módszerességet követel. Hiszen mind a zene, mind a média egy mindenkor kellően körülhatárolható és körülhatárolandó szellemiség közvetítő eszközei lehetnek. (Azzal a nem csekély, ilyen értelemben tehát mégis fontos jellemzővel, hogy a zene még technicizált jelenlétében is – organikus).

A hangi világ, egészében, de ezen belül a zene különösen is, nyelvszerű jelenség. A kozmikus lét bármely szinten való megnyilvánulása – akár a tárgyi, a növényi, az állati vagy az emberi világ – tünetszerűen, vagy közlés-

szerűen, könnyen felfoghatóan vagy nehezen érzékelhetően, de a hangzás és a zeneiesség nyelvével is él. Termi és használja is azt. A hangzás kozmikus nyelv, amely társadalmi, közösségi életünknek is elemi közege, s ilyenformán egy rendkívüli fontosságú valami. Az ember világában és tudatában jelen lévő, vagy abba hatoló, az embert teljes egyetemességében körülvevő-átítató zeneiesség pedig létezésünk minden (öntudatlan, tudati, sőt testi, biológiai) szintjét befolyásoló, olykor *meghatározó* állandó erő és erőter. Mely egyben a zajtól a bölcsődalig és a himnuszokig mindig minőség.

AZ EMBERISÉG EGYIK LEGÓSIBB, a gondolkodás legátfogóbb és legmagasabb szintjén megnyilatkozó írott hagyománya: a hétezer éves ún. védikus tanítás a zenét egészen egyszerűen vibrációnak tartja. *Rezgésminőségnek*, amely akár konstellatív, esetszerű, akár szándékolt, a létezésnek nemcsak reprezentatív tünete. Hanem egyben a létezés minőségét mélyen áthangoló pulzáció, lüktetés, kvantum. Tehát nem csupán életjelenség, hanem egyúttal résztvevő és ható elemi hatalom. Amelynek jelenléte (lévén rezgésminőség) nem a tudat körébe tartozik elsősorban. S ebbéli természetéből fakadóan, az egyszerű információ mellett – pl. hogy a nép miként és mit játszik és énekel – minden időben a hatalom ösztönös és tudatos gyakorlásának is az egyik, bizony jól ismert és kedvelt, bár a közösség (az alattvaló) számára nyilvánvalóvá nem tett, kifinomultnak mondható eszközeként szerepelt. Elsősorban az adott spirituális vagy világi hatalmat kizárólagosan jellemző zene kanonizálásában (egyházi zene, udvari zene), mint annak tüntető jelenléte, de a mindennapi élet során is bizonyos kedélyek és indulatok felkeltésében vagy elaltatásában (rítusok, indulók, slágerek, meditációs zene, ma a rock-zene stb.). A zene az életkedély élvezete mellett mind jó, mind pedig rossz értelemben az emberi manipuláció hatásos eszköze is volt. A zenének

ilyen módon való, valójában ezoterikus alkalmazhatósága azon alapul, hogy a hangyi világ, amely jelenségtermészetéből fakadóan atmoszférát *hordoz*, és a zene, mint a hangok kitüntetett, stilizált és apologetikus együttese, amely atmoszférát *teremt* és *közvetít*, csak félig a tárgyi világ közegébe tartozó dolog. Nagyobb részben rejtett, nem egzakt, „nem evilági”, az érzékek és az érzelmek szférájába tartozik. Ahhoz szól és onnan való. A hang, a hangzás és a zene csak részben tudati, nagyobb részben azonban tudatalatti hatás, s mint ilyen, rendkívüli befolyásoló eszköz, *latens hatalom*.

A RÉGIEK JÓL TUDTÁK EZT, és ezért megkülönböztetéseket tettek. Részben a zenén, a hangyi világ érzékletes rendszerén belül (különböző hangulatú zenei alaphangsorok, kitüntetett struktúrák, ritmusok, fordulatok, jellegzetes hangulatú hangszerek stb.), részben pedig a zenének *mint funkciónak* az ember egyéni és közösségi (állami) életében való viszonylagossága tekintetében. A megkülönböztetéseket szertartásosságnak fogták fel, és annak is nevezték, miközben pontosan tudták, hogy a zene az azonosságok terepe. „A zene azonosságot teremt, a szertartások különbségeket állapítanak meg. Az azonosság megteremtése kifejleszti a kölcsönös szeretetet, a különbségek megállapítása biztosítja a kölcsönös tiszteletet.” – mondja a dolog lényegét talán legegyszerűbb szépséggel *megfogalmazó Feljegyzések a zenéről (Li Ki gyűjtemény)*, és mintegy értelmezésként hozzáteszi, hogy „a szertartások feladata: a különböző tevékenységeket *egyesíteni* a kölcsönös tiszteletben. A zene feladata: a különböző külső szépségeket *egyesíteni* a kölcsönös szeretetben.” S hogy „a zene ég és föld harmóniája”. (Kiemelések tőlem: Sz. Gy.)

Az európai történelem látványosan magán viseli a zene ebbéli felfogásának összes jegyeit. Az ókori kultúrák zeneiségéről ugyan – lévén, hogy ezen idők zenei világa lényegében az improvizativitáson alapult – még írá-

sos nyomokban is kevés maradt, de a korabeli zenékre utaló megmaradt leírások alapján nincsen okunk feltételezni mást, mint hogy a krétai és a thébai, a mindenkori európai szellemiség és megújulás számára oly rendkívül fontos alapokat jelentő e két ősi kultúra is a zenének eme kitüntetett és természetes felfogásában élt és virágzott. A platóni állam-idea pedig már (az ókori kínaihoz hasonlóan) az állam egyik fundamentumának tette és nevezte meg a zenét, mint olyan, a leggondosabban kezelendő és legszigorúbban védett alapot, amelyen a „birodalom” áll. S mely ha ebben a lelki esztétikai tartópillérként működő mivoltában lényegesen meggyengül, avagy kifordul önmagából – akkor küszöbön áll a „birodalom” bukása. A birodalom ebben a régi szóhasználatban nem csak a hatalmi hierarchia, de általában: minden jó emberi, szellemi, közösségi építmény kellő fenntartását és működését, annak időtálló, jó szerkezetét és tartós stabilitását jelenti. A zene és az akusztika tehát lényegesen meghatározza és reprezentálja egy televízió jellegét és szellemiségét is. (Bár ha minden ember s közösség a Természethez hasonlóan e tiszta következetességgel őrködne azon, hogy „a birodalom” álljon.)

MINDEBBŐL MOST MÁR AZ KÖVETKEZIK, hogy az akusztika és a zene esetében egy örök és megmásíthatatlan, törvényszerű jelenséggel van dolgunk, amely a létből s így az életünkből is kiiktathatatlan, s amely nem is nélkülözhető. Egy minden tekintetben döntő jelenléttel, amely ugyanakkor – és ez fontos tulajdonsága – a befogadó ember számára mint érzéki hatás, mind harmonikus, mind diszharmonikus jellegében valójában *kivédhetetlen*.

Az európai kultúrában és civilizációban mindig is jelen volt, rendkívül erősen hatott és – különösen a zene által – egészen magasrendű reprezentációt nyert az élet alapvető akusztikus átítatottsága. Még akkor is, ha látványos századok és egy végtelenül bomlasztó időszak után

ez az ezredvégi, lelki-szellemi értelemben szinte teljesen szétesett, az örök értékektől horgonya-szakadt mai ember és társadalom, úgy tűnik, ezen egyszer és mindenkorra túllép. Miközben életét egyre inkább az ipari civilizáció akusztikus szennyezettsége veszi körül. Az ember azonban alapvetően, természetéből fakadóan éneklő és zenélő, zenével élő lény. Amely egyúttal azt is jelenti, hogy az akusztikus közeg jelen elhanyagoltsága és értelmezetlensége csupán egy alapjait érintő mélységes világalakulás köztes tünete. Amely hasonló nagyságrendű és jellegű kihívást jelent, mint például a világ ökológiai helyzete, vagy a pénz fogalmának és szerepének lassan szükségszerűvé váló újraértelmezése, vagy az etikum nélkülözhetetlen újraépítése a társadalom működőképessége érdekében stb. S így kihívást jelent egy jövőbe vetett reményű és nemezebb alapokra épített, új szerepű és stílusú televízió számára is. A látványos dolgok rendszerint visszaszorult lát-hatatlan erőkből épülnek.

AZ ANALÓGIÁK KÉZENFEKVŐEK. Az egyházak az évszázadok során éppoly magasrendű tökélyel használták a zenét és az akusztikát a híveik társas jó karban tartására, s persze az egyetemes egészret fenntartó Abszolútum dicséretére, mint a legkülönbözőbb hatalmi szándékok és akaratok a zenei stílusokat, vagy akár a disszonanciát, diszharmóniát. Az európai ún. többszólamú műzene története pedig egy léte értelmét vesztő individualizáció látványos példatára. Ma az amerikai, és az amerikanizálódás erős hatása alá került legújabb európai zeneiség – mint afféle esztétikai mindenevő – épp más kultúráktól eltérő fokozatos szekularizációja okán és során, már nem áll a teremto szemlélet, az azonosságok és a megkülönböztetések e tiszta szellemi, filozofikus magaslatán, s így nem is volt, nem is lehetett a belső béke (a „birodalom”) mindenek előtt való szent rendjének fenntartó és belülről építkező öre. Az amerikai befolyás alapján kialakult jelenlegi televí-

ziózás, mint a zene meglehetősen önkényes használója, ennek akusztikus értelemben is ékes bizonyítéka és érzékletes illusztrációja.

AZ A FÉKTELEN VÁLTOZATOSSÁG, keveredettséggel, amely ma a televíziók hangvilágát is jellemzi, tökéletes és érzékletes visszhangja annak a céltalan rohanásnak és betöltetlenségnek, annak a diszharmonikus életérzésnek, világtalanságnak és meghasonlottságnak, annak az öncélú agresszivitásnak, amely a szemlélet alacsony volta mellett a meghitt és otthonos zenei *anyanyelvtől* való általános és tendenciózus elszakadásból, annak megtagadásából fakad. Abból a mély elidegenedésből, amely más kultúrák illetően szokásaival és önbecsülésével ellentétben, a kebelén élő népeit, azok hagyományőrző kultúráját ténylegesen már nem is becsüli; elhanyagolja, már-már el is felejteti, sőt el is veszti. E bűnös hibát egy új szellemű, multikulturális televízió a legkövetkezetesebben el kell hogy kerüljön. Egy múltból merítő és jövőbe tekintő, sajátos, sokarcú és sokat szenvedett, ám Európa szívét és nagyobbik felét jelentő *kulturális Közép- és Kelet-Európa* szellemi, zenei és vizuális értelemben is koncepciózus megfontolás. A mind egységesülőbb világ átfogó szemlélete, egy születő globális tudat elkerülhetetlen szükségszerűsége, ami ugyanakkor az emberi és közösségi lét kis, bensőséges, intim köreire kell hogy alapozódjék – megidézi évezredek kifinomult s bevált szellemi és művészi eszközeit és választékos módszereit. Az inga Keletre leng, az archaikus világ bölcsességének élő és még föllelhető hagyományai felé, egy belátóbb, az ún. yin erőre alapozott, tehát fenntartó, értékőrző, passzív és tisztelettel szemlélet és kultúra – és nem a hiperkinetikus öncélúságban fogant, rombolóvá, elavulttá lett modern gondolkodás – örök emberi kincseihez. A jövő záloga az újrafelfedezett, s a csorbító időköt kiállt múlt üzeneteinek a meghallása is egyben.

Ez a minden tekintetben lényegi változást kívánó ezredforduló valóban megköveteli az emberi élet teljes egészének és az emberi életet fenntartó feltételeknek; a szellem tágasságának és régi és új eszközeinek természet szerint való újraértelmezését. Ezt a zene is, a zene mint létünk egyik alapvetően fontos jelensége, lelki alappillére is megköveteli. Egy *tapintatosságban* fogant televízió nem fordíthat soha elég gondot arra, hogy megszólítandó alapnyait mindig mint *bensőséges embert* érintse meg zenében, képben, szavakban egyaránt. A minden pillanatában a *teljes világgal* szembesülőt, és sohse csupán a destruktív fogyasztót, az életélvezőt. Újra az alkotó, építő embert, a tanakodót és önfeledtet, akinek ez a mindennel találkozó folytonos éberség indokolja s tölti be az életét. Azt a jólhangolt és közösségi embert tehát, aki mindig minden magasztos bölcséletnek a legfőbb eszménye, nagy kultúrának a létrehozója és értelmes életnek a fenntartója volt. S akit a maga eszközeivel ez a televízió éltetni és szolgálni akar. Azt a jó szándékú és minden „észak-fok, titok, idegenség”-e ellenére is jól ismert és jól tudott embert, aki halandó voltában is ezért időtlen, s remélhetően ebben örök. S aki a zene, de egy képi hatáskeltés során alkalmazott akusztika szintjén is teljes tiszteletet és *lelki-esztétikai megerősítést* érdemel.

AZENE HATALMA – ezt újra fel kell fogni és megérteni – a szerelem mellett a legnagyobb fegyvertelen hatalom. Olyan hatalom, amelyre (ezt minden táncos, filmes, kikiáltó, balettigazgató és reklámügynök tudja) egy egész világ-előadás is ráhelyezhető. A halakon kívül az életnek szinte minden „előadása” a hangoknak ezen a funkcionális jelentés- és közlésrendjén is áll. S ez egy televízió akusztikájára is igaz. Egy értékteremtő televízió akusztikai világát olyan egységes és mégis minden tekintetben artikulált és funkcionizált hangzásoképp kell hogy jellemezze, amely nemcsak merőben eltér az eddigiekben

már oly nehezen viselt többi megszokottól, de amely híven képviseli és közvetíti az eme felismerésekből fogant újító szellemet.

„Alaphangja”, szellemi-lelki sugallata, akusztikus világának meghatározó „legnagyobb közös osztója” a nyugalom kell legyen.

Mert minden születés és minden működés ezen áll. Minden látás ebben tisztul le, minden kétségbeesés ebben nyugszik meg. A nyugalom a legmélyebb, legegyetemesebb, legátfogóbb s megnyitottabb érzet. Ami ezzel ellentétes, az lényegtelen, ami nem ezen áll, az homokra épül. Ami nem ebben működik, az omlás. „Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdeemes” – mondja József Attila.

EZ A SZEMLÉLET A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI EMBER legmélyebb és legaktuálisabb lelki igényével találkozik. A közép- és kelet-európai embernek és társadalmaknak épp időtlen időktől békétlen történelmük, állandó zavartságban és zavarodottságban folyó életük okán az elemi, *átható nyugalom stabilitására*, jelenlétére van a legnagyobb lelki szükségük. Még akkor is, sőt, annál inkább, ha a régió mindeddig a megnyugvás ténylegességével nem is kecsegtető történelmi és társadalmi folyamatai ezt illuzórikusnak láttatják is. A régió emberének emberi egyetemessége, magas hagyományos értékrendje és elidegeníthetetlen autonómiája okán van erre a nyugalomra immár mindennél nagyobb joga és szüksége. S egy nagy hatású vizuális médium hangji közege és világa pedig szinte mágikus eszköz lehet ennek az elérésére, a folyamat elősegítésére.

A korábbi média (nemcsak a televízió, de a rádió is) ezt nem ismerte fel, sőt, egész akusztikus hangzásképlete egy hektikus, az embert mint közösségi kulturális lényt önmagából kiperdítő érzelmi labilitás irányába hatott.

A nyugalom alapvetően bizonyos visszafogottságot, csendességet, csendesebbséget jelent. S nem az eleddig

szinte kötelező agresszivitást. A hangzás értelmében pedig a harmonikus rezgésminőségek világát. Ami egy *integrált diszszonancia* szélességében értendő.

A természet hangzásvilága az, ami szinte teljes egészében ilyen. A hangzás-szerkezet *második* rétegéé: a természeti környezeté, ami az embert körülveszi. Hiszen a természetben jelen lévő hangok nem kivonatolt hangok (mint pl. a fémek, gépek, szerkezetek stb., vagy a komputer ún. szinushangjai), hanem szervességbe ágyazottak, teljesekek. Nem sematikusak, mint a mesterséges, az elektromos, ill. elektronikus úton gerjesztett hangok. A természetes hang mindig élő komplex minőség. Az ember számára méltóbb, alkalmasabb és valóságosabb környezet, a vizuális média áttételeességében is. Ezért a környezet akusztikája az alapképlet nélkülözhetetlen része.

A NYUGALOM AD ABSURDUM LEGSZÉLSŐSÉGESEBB „megszólalása” maga a csend volna. De a *teljes csend* – bár nincsen nála emelkedettebb és bővöletesebb hangzás – erős képi megfogalmazottságot kívánó, kényes dolog. Így direkt alkalmazása lehetséges, sőt kívánatos ugyan, de bravúr!, s ez igen kifinomultan, körülhatároltan és funkcionálisan történhet. A kellően alkalmazott csend ugyanis nagy jelentőség-tartalommal bír. Rendkívül meghatározó.

A csendnek is végtelen változatai vannak, a csend is relatív. Különböző fajtáinak, állapotának, hangulatainak a jelenléte, különböző telítettsége szélesebben alkalmazva is igen karakterisztikus és kifejező lehet. *A csend, mint hordozó*, itt a régió növényzetének, állatvilágának stb., a régió, ill. az egyes kultúrák környezeti háttérének jellemző hangjait, hangzásait, hangtereit tükrözheti. Ez akusztikus világképet ad, regionalitást hordoz és sugall, a kardinális alapjellegét hangji értelemben sokszínűen betöltheti, és eredeti hangzásvilágot hoz. Ide tartozik a megelevenített csillagkép, a zodiákus mellett a regionális természet a maga otthonosságát árasztó teljes és jól

tálalt akusztikus készletével, a sztyeppei-alföldi szél finom hangzásától a nyár bogárvilágának polifóniájáig, az eliramló légytől, darázstól a szarvasbögésig, vagy a térség madárhangjaiig sok minden. A vizek (patakok, források, esők stb.) a hegyek és völgyek hangjaitól a városok rigóig, a városok közeli vagy távoli mormogásáig minden, ami háttér, és jellemző és érzékletes. Egy egész világ – másként felfogott – távlatos és mégis meghitt hangkészlete.

A nyugalomnak ez az átható közérzete át kell hogy itassa a televízióra jellemző *zenei ízlést* is. Elsősorban abban a lényeges vonatkozásban, hogy a megszólaló zene jól érezhetően és minden műfajban mindig nemes zene legyen. Ennek megítélése szellemiség és esztétikai pallerozottság kérdése. Tehát személyhez, személyiséghez kötött. Minden „hatalom”, így a hangok világa is megköveteli a maga méltó emberét, embereit.

A koncepció fontos szempontjaként az „alaphangnak” ebbe a legáthatóbb, legmélyebb körébe tartozik az a kíváncsi is, hogy a *hangminőség* is jellemző: tolakodástól (agresszivitástól) és felfényezettségtől mentes, kiegyensúlyozott legyen. Nem elvont, absztrakt, hanem élő milió. Amely az emberi hallás-élmény szubjektív és objektív paramétereire közelít.

AKÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NEMZETEK (kultúrák, országok) hagyományos és élő zenekultúrájának megjelenése ma, az amerikanizmus konzum-hegemóniájának teljes eláradása idején, rendkívüli jelentőségű dolog. A világ ugyanis ki van éhezve egy természetes, emberszabású kultúrára, szellemi minőségre és komolyságra. Az az évtizedek óta tartó hivatkozás és érvelés, hogy a tartalmas és ízléses zene, a magvas és míves kultúra „nem kell a közönségnek” – mesebeszéd, és mindig az ellenérdeket képviseli. Az ellenérdek pedig nem a művészi-szellemi kíváncsi és indíttatás. A néző és a hallgató, a mai világhely-

zet érző-szenvedő embere már régen visszaperelte magában azt az egészséges igényességet és otthonosabb szellemet, amely őt önbecsülésében és földi életének jóérezésében fenntartja. S betölteni vágyja azt a mérhetetlen hiányt, amely őt eme otthonosságától és önbecsülésétől megfosztotta, és attól igyekszik mindinkább távol tartani. Az értékteremtő televízió *ezt a tudatos embert* kell, hogy művészi értelemben is megcélozza. A nem tudatos ember ugyanis mindig követő.

A RÉGIÓ JÓL FELFOGOTT (AUTONÓM) ÉRDEKÉN TÚL azonban Nyugat-Európának is szüksége van a közép- és kelet-európai kultúrára, még ha ez már csak romjaiban él is. Ez a személyes kapcsolataim során az elmúlt két évtized alatt Nyugaton számtalanszor kifejezést nyert. A berlini fal szétverése idején pedig felfokozódott a várakozás. Közép- és Kelet-Európa, a fogyasztóivá vált („konzumálódott”) Nyugat változásaitól való szinte teljes elzártasága folytán *megőrzött* még valamit abból a teljesebb, nem materializált szemléletből, és annak még élő kultúrájából, amely a múlt és az emberi lélek és szellem mélységes mély kútjaiból időtlen idők óta táplálkozik. Csak ez a természetesebb, szerveesebb és hitesebb gondolkodás, ennek az intimebb szemléletnek az érzékletessége alkalmas nagyobb társadalmak, emberi közösségek elviselhető fenntartására, jó működtetésére.

S a zenére, a közép-kelet-európai zenére ez különösen igaz. Mint mondtuk, a zene ezt a hatást javarészt a nem tudatos szférában fejt ki. Az emberi ének, a hangképzés hagyományos módjától a hangszeres játék élő (és nem absztrakt) jellegén át, az egyszólamúság azonosságfenntartó és teremtő szakralitásáig, és addig a törekvésig, amit a zenei anyanyelv testesít meg, s amely a múlt *szelídebb szellemét* igyekszik átvinni a jövő partjaira – Közép- és Kelet-Európa még ma is kincsház. Miközben a modernizálódott Nyugaton a zenei hagyomány szinte telje-

sen kihalt. S pusztulófélben van ezzel egy hatalmas, bensőségességét veszített kultúra egész televénye.

A zenei programok filozófiájának három fontos szempontjára szükséges itt még rámutatni. A hagyomány, a fiatalság és az ún. improvizativitás jelentőségére. A három, látszólag egymástól független terep itt szorosan összetartozik. Mindhárom a soron lévő nagy szellemi átalakulás lényeges eleme, hordozója és velejárója. A *hagyomány* mint örökség és kész elemezhető tudás, mint alap és tiszta esztétikum, amely átvészelte az időt; az *ifjúság* mint az élő, a folytató ember, a jövő letéteményese, akinek minden nehézségével és gondjával lassan a felelőssége körébe kerül a Föld; s az *improvizativitás* mint az alkotás élő folyamata, az újjászületésnek a szabadság mélyen etikus és esztétikus kötelmeiben folyó gyötrelmes művelete.

NEM VÉLETLEN, HOGY AZ IMPROVIZATIVITÁS napjainkra a művészetek világát, s legfőképpen a zenét ilyen mértékben elárasztotta. A formai megújulás a művészetekben ma szinte teljesen ebben mutatkozik. Ám a jelenség lényege mélyebben van és általánosabb. A szemlélet megújulását és ennek felszabadult gyakorlatát jelenti. A döntés, a *mindenkori pillanat felelősségét*, a rálátás magasát, a készenlét világoosságát és minőségét; egy teljesebb tudást, s a *természetesség vállalását*. Az *improvizativitás a tiszta és stabil alapok világának természetes kibontakoztatása*, kezdet, amelyben jól átlátható a játék és leleplező a terep zenében, szellemben egyaránt. S ahol egyben a *tárgyasult ember szellemi-lelki visszavétele* történik önmaga, a közösség és a világ számára. Ez korszakos jelentőségének a lényege. S ezért nem lehet ennek élő gyakorlatát – amely veleszületett emberi képességeken és látáson alapul – bármely művészetben (zene, mozgás, tánc, dráma, film) elég korán, elég fiatalon, már óvodás korban elkezdni. Az *improvizativitás az ember örök készleteiben való folytonos megújulás esélye és rítusa*, amely az alkotó emberre figyel. Az ember alkotó énjét erő-

síti, azt műveli. A benne megnyilvánuló és ható hatalmas nevelő erő pedig, ilyen értelemben már nem is a jelenhez, de a jövőhöz, az ifjú generációkhoz köti. A kornak, egy valójában hosszú átmenetnek a szava és stílusa ez. Jelenléte, amely a hagyomány biztonságát és a fiatalság friss szellemét vonja jelen idejű élő foglalatba, ezért nem nélkülözhető. Nem lehet elég figyelmünk, gondunk és energiánk a következő generációkra. Az ifjúság ébredése tapasztalatok, példák és hatások függvénye. S hogy ezek milyen közegebe ágyazottak. Egy új szellemű világ, egy nemesebb világkép, egy békésebb és otthonosabb nagy régió létrejöttéhez az ifjúság gondozásán és mindenekfelett a felkészítésén át vezet az út. Szerepük kitüntetett.

Elvek a televízió napi akusztikus és zenei gyakorlatához

AZ ÉRTÉKTEREMTŐ TELEVÍZIÓ akusztikus/zenei szerkezetének legkülső, *negyedik* rétegét a programok sokszínű, tág köre jelenti.

1) A legújabb törekvésekkel és eredményekkel összhangban *a természetes térhangzás egészének teljes értékű* átvitelére (és nem egy utólagosan kialakított, teresített, felfényezett térhangzásra) kell törekedni. Ez technikai, szemléleti és esztétikai kérdés.

2) Más elképzelésekkel ellentétben, havi egy hangverseny-közvetítés *nem elegendő*. A zene, az élő zene jelenléte (amely egyben aktusként, beavató közösségi élményként és példaként szolgál) nem bagatellizálható tovább sem a köztudatban, sem a tervező-nevelő kultúrpolitikában, sem a médiában. A zene jelenléte – mint e tanulmány első, szemléleti részében kifejtettem – egyre fontosabb szellemi és közösségi érdek. A szellemi építés része, egyik döntő fundamentuma.

3) A hangversenyek kiválasztása, szelekciója ne csak az előadottak tekintetében legyen igényes. Hanem az esemény rendkívüliségét, megemelő erejét tekintve is. Egy televízió ritka hangverseny-közvetítései nem lehetnek az elfogult sznobéria meddő terepei. Egy hangverseny élménye és hatása rendkívül sok összetevőből áll, s tudni kell, hogy egy zenei esemény belső adományát, *igazi rangját* mi adja. Példának okáért, ha Schönberg *Gurré-dalok* című, monumentális, többórás művének az Európai Ifjúsági Zenekarral történt, Claudio Abbado vezényelte és számtalan ifjú énekes- és muzsikustehetséget felvonultató, s egy hihetetlenül eleven előadást megörökítő müncheni tv-filmjére gondolok, amelynek előadása – talán épp a sok fiatal titokzatosan zseniális játékának köszönhetően – a tv-n át is életem egyik legmeghatározóbb zenei élménye lett, úgy végtelenül unalmas és lélektelen „hivatalos” interpretációk ellenében tudom, hogy mi az, amire egy vizuális eszköznek a zenével való együttműködésében törekednie kell.

4) A régi zenék hangzásánál a *feltételezhető eredeti* hangzásra, az új zenéknél a *hitelességre* kell törekedni. A régi zenék mai hangzásúvá tétele fogyasztói szemléletet és szándékot takar.

5) Az új konstruktív és improvizatív zene legyen időközönként körülhatárolt külön program.

6) Az ifjúsági (könnyű) zenében az ún. rock jelenlétét mérsékelni kell. *Ezen belül*, egy bevallottan ún. fekete mágiával foglalkozó, annak apoteózisát képviselő együttes, zenész, szerző műsorát ill. zenéjét pedig – mert nem nemes szellemet, hanem aljas indíttatású hangvilágot közvetít és teremt – az értékteremtő televízió nem vállalhatja fel. A követő emberek száma ma nagyobb, mint a tudatos embereké. A többség akarata itt nem múlhat az ő vélt akaratukon, csak az elébük menő ajánlaton. Ez a televízió felelőssége.

7) A zenei hagyomány körét ma újra kell értékelni, s ebben egy multikulturális médium példával is szolgálhat, abban a figyelemben, amellyel a helyi zárt kultúrák jelenléte és ápolása mellett a világ nagy hatású és jelentőségű hagyományos kultúráinak mindnyájunk számára közös kincsei felé is fordul. Bartók zenei őstengert sejtett, Hamvas a status primordialisról beszélt. Van globális hagyomány is. Ilyen a buddhista kultúra és zene, a gamelán zene, a Pekingi Opera, a skót zene, a magyar néptánc, az indiai ragák improvizatív zenéje, a zsidó sirámok, a gagaku, a no, az afrikai ütőhangszeres zene, a gregorián és a zsoltárok világa, s ilyen az amerikai feketék hagyományos és vallomások dzsessz-zenéje is. A felsorolás nem teljes, de elegendő talán arra, hogy lássuk, egy nagyszerű és a 21. század küszöbéig ható nemes régi világ milyen eleven és termékenyítő erejű ma is. És nagy szükség is van erre. Ez a hatás a lassan teljesen belakottá, sőt túlszaporodottá lett Földünk emberének ma is megemelő, egyetemes érvényű, pozitív üzenet. Amelynek titkos érintéséből születik talán majd újjá az egyes kultúrák, vagy Földünk elpocsékolódóban lévő nagy kultúrájának, látszólag hamvába holt, s még így is oly magakellettően szép fönixmadara.

SZABADOS György

UTOLSÓ LETTÁR 1989

K: Leharay Edit X706.1TÁnc

Cím

A MAGYAR TÁNCNYELV ÉS A TÁNCSZÍNHÁZ

Műfaj

Interjú Novák Ferencsel

A KIVÁLÓ NÉPRAJZOS ÉS KOREOGRÁFUS Novák Ferenc vezette Honvéd Együttes Táncszínházában a nyugati kritikusok valami meglepően újat üdvözölnek, és „magyar iskoláról” beszélnek. A hazai néptánc-fesztiválokon is, ahol egymást követik a jobbnál jobb együttesek, a „honvédosok” megjelenése mindig megkülönböztető tapsvihart vált ki. Már nem egyszerűen látványosságról vagy eredetiségről van szó, hanem az ősi táncoknak valami újjászületéséről. (A táncosok magukkal ragadnak, vonzzák a nézőt, szinte elbűvölik. Elfelejtjük, hogy nézők vagyunk, velük dobog a lábunk és a szívünk, elkap a fergeteges jókedvük vagy éppen a melankóliájuk.)

Akár bravúros kalotaszegi legényes, akár görög tragédia táncban elmesélve, amit Novák Ferenc a színpadra varázsol, az maga a lüktető élet. Rendkívüli csapatát pedig úgy vezényli, mint valami guru, akinek csupa szép szál fiú meg lány követője van, akik már egy szemrebbenéséből is értenek.

Novák (Ő a népművészet bűvésze.

A „magyar iskoláról” és a magyar táncnyelvről beszélgetünk a mesterrel.

Muharay Edit: *Lehet-e valóban beszélni a néptánc területén magyar iskoláról?* szerint

Novák Ferenc: A magyar koreográfiai iskola – nyugati szakértő körökben ma már így hívják – elégge egyedülálló a világon. Hozzá hasonlót csak keveset tudnék említeni. Amit én láttam: Antonio GADES munkáját, aki a spanyol iskolát fejlesztette ki, és a mexikói származású Ramiro GUERRÁ-ét, aki az afro-amerikai stílusból csinált iskolát Kubában.

M. E.: *Hogyan indult, miből lett a magyar iskola?*

N. F.: Magyarországon a néptánc kutatás már a húszas években elkezdődött. GÖNYEI Sándor és MORVAI Péter nevéhez fűződik elsősorban, akik a munkájukhoz először használtak filmfelvevő gépet. Kezdetleges kis némafilmek voltak ezek, de a húszas évek végén már 50-60 éves táncoló parasztembereket vettek filmre, akik a mozgáskultúrájukat még a múlt század végétől hozták. Ahogy az énekeket, a táncokat is általában a nagyapák, vagyis az ölelkező generációk szokták továbbadni, ők felügyelik az „aprók táncát” a mai napig is, például a Mezőségben. Ez azt jelenti, hogy ezeknek a korai filmeknek a segítségével ma majdnem pontosan tudjuk, hogy mit és hogyan táncolt a magyar nép már a múlt század közepén. A nagy magyar zenekutatók példája, a VIKÁR-, a BARTÓK-, KODÁLY- és LAJTHA-gyűjtések és azoknak a fonográfról való lejegyzése hívta fel a figyelmet arra, hogy a néptánc kutatást sem lehet komolyan folytatni, ha a gyűjtött anyagot nem írják le.

SZENTPÁL Olga és LUGOSSY Emma kezdték el a táncírást (a Lábán-Knust-féle kinetográfiát) a néptáncra is alkalmazni. A kinetográfiát olyan módszerré fejlesztették ki, amelyik képes – jelek segítségével – leírni a táncos különböző testrészeit és azok mozgásának mindenfajta árnyalatát és finomságát. Ehhez azonban kellett a filmek. Élő emberről csak egyes lépéseket lehet leírni, márpedig a tánc kutatás lépésenként olyan, mint megtanulni egy szótárt anélkül, hogy a nyelvtant ismernénk. A néptánc kutatásban bennünket a folyamat érdekel, mert abból derülnek ki a törvényszerűségek, a tánc szerkezete. Egy szerb, vagy görög, vagy bolgár táncot le lehet írni élő emberről is, mert ugyanazt a lépést ismétlik x-szer. Elég egyszer megfigyelni és leírni azt a lépést. A magyar táncok viszont improvizatívak, az individuális előadásmód jellemzi őket (éppúgy, mint az erdélyi román, vagy a szlovák táncokat, miután a korai reneszánsz itt is szétörte az addig

divatos körtáncokat). Azzal, hogy ezeket a komplex folyamatokat lejegyezték, órási lendületet kapott a magyar tánc kutatás. Amikor Kodály elkészítette a Magyar Népzene Tára tervezetét, melynek egyik kötetében például több ezer énekes gyermekjáték is van, s ezek nagy része mozgásos és táncos is egyben, felkérte Lugossy Emmát, hogy a mozgások legszebbjeit jelenítse meg táncírással a gyűjteményben. Így a második világháború után végre nyomdába kerülő kötetekben egyes néptáncselemek már táncírással jelentek meg.

A mai magyar iskola nagy elődei között feltétlenül említeni kell MOLNÁR Istvánt és MUHARAY Elemért. Muharay egy komplex színpadi műfajt akart megvalósítani, amit akkor „triós formá”-nak hívtunk, mert egyszerre volt beszéd, ének és tánc. Ő a teljes népművészetet akarta színpadra vinni. A népmeséből, népballadából indult, de azt akarta hogy ezeknek a színpadi megjelenítése zenével és tánccal párosuljon. Muharay nem foglalkozott közvetlenül a tánccal, de mindig megtalálta azokat a tehetséges fiatalokat, akik ezzel foglalkoztak, s azokból kinevelte a maga koreográfusait. Először Fóton volt egy együttese, majd közvetlenül a második világháború után megalakult a Muharay Együttes, amely először 1945-ben mutatkozott be a Nemzeti Színházban, óriási sikerrel. Akkor SZABÓ Iván volt a koreográfusa. Később, amikor a Népművészeti Intézetben a néprajzi osztály vezetője lett – bár a tánc kutatás nem ennek az osztálynak volt a feladata –, az ő inspirációjára ott indult meg az egész 1945 utáni kutatómunka. Tanítványainak folyton csak azt hajtogatta: „Gyűjteni, emberek, gyűjteni és gyűjteni! Aztán majd foglalkozzatok rendszerezéssel és összehasonlítással, nehogy közben elhalálozzon az utolsó adatközlő!”

Muharay Elemér szellemi mesterünk volt. Molnár István a tiszta táncot képviselte. Ami ma lényeges dolog történik a néptánc területén az én generációmban, amögött biztosan egy Molnár-tanítvány áll. Mindannyiunknak

Molnár István volt a mestere, ő volt az iskola-teremtő. 1951-ben vezetésével megalakult a hivatásos SZOT Együttes, 1953-ban a hivatásos együttesek fesztiválján mutatta be a „Magyar Képeskönyv” című fantasztikus, lenyűgöző műsorát, amivel egyszerűen minden mást elsöpört. Meg is szüntették a SZOT Együttest hamarosan... Később a Budapesti Együttes vezetője lett, onnan ment nyugdíjba. De ebből a két együttesből, a Molnár-féle táncműhelyből indult útjára az a második koreográfusgeneráció, amelyhez én is tartozom. Az ötvenes évek elején a Bihari Együttesben összeálltunk többen, koreográfusok, néprajzosok, zenészek, kutatók. Az elején inkább csak irányzatokról vitatkoztunk. Ehhez az önképzőkörhöz tartoztak többek között TIMÁR Sándor, SZIGETI Károly, GYÖRGYFALVAY Katalin, és a legjobb kutatók is: MARTIN György, PESOVÁR Ernő, PESOVÁR Ferenc, LÁNYI Ágoston... 1954-ben alapítottam a Bihari Együttest, és ott létrehoztuk ezt a máig is aktív műhelyt, hogy a rengeteg összegyűjtött anyagot feldolgozzuk.

Akkor már újszerű színpadi alkotásokról kezdtünk gondolkodni.

M. E.: *Mitől olyan egyedi az ún. „magyar iskola”?*

N. F.: A magyar iskola lényege, hogy nem csak koreográfia, hanem kutatási módszertannal párosul. Az ötvenes évek végére kialakult, hogy ki az, aki a néptánc-gyűjtők közül a színpad felé orientálódik, és ki az, aki a tudománynál marad. Egyedi magyar szerencse, hogy ebből a szétválásból nem lett két külön társaság, hanem ugyanannak a társaságnak a két oldala. Ettől van nálunk ez a kivételesen szoros kapcsolat a tudomány és a gyakorlat között. Sehol máshol a környező országokban, ahol kutatás folyik, ez nem jellemző.

M. E.: *Hogyan lehet, hogy elmélet és gyakorlat, régi és új művészet e szerencsés találkozása csak nálunk történt meg?*

N. F.: Mert sehol máshol Kelet-közép-Európában nem volt tudományos tánc kutatás ilyen korán. És mert nálunk

ugyanazok végezték a kutatást, akik a színpadi gyakorlatba vitték. Ma már máshol is folyik a kutatás: Pozsonyban létezik egy néptánc kutató intézet, Bukarestben is van egy erre hivatott osztály... de nincs kapcsolatuk a gyakorlattal. Magyarországon mi, koreográfusok is jártuk a falvakat és gyűjtöttünk. Magam is legalább ezer méternyi filmet készítettem magyar és román táncokról, főleg Erdélyben, ahol az ősi táncformák leginkább megmaradtak. Martin György vezette a Tudományos Akadémián belül a néptánc kutatási osztályt (később a Zenetudományi Intézethez került). Ő jelölte ki, kinek hol legyen a fő gyűjtőterülete. Mivel én románul is beszélek, nekem jutott a vegyes lakosságú Mezőség. Harmincan vagy negyvenen lehettünk fiatalok, akik gyűjtöttünk, legtöbbször külsősként, fizetés nélkül dolgoztunk, csak nyersanyagot kaptunk a filmezéshez. A kész filmeket azonnal leadtuk az Akadémián, de az anyaghoz bármikor hozzájuthattunk. Ez a specifikus magyar helyzet nem tette lehetővé, hogy mi, koreográfusok függetlenítsük magunkat a kutatástól vagy esetleg szembekerüljünk vele. Ez kötelezett arra, hogy eredeti anyagokat használjunk, s hogy ne terelődjünk el egy felszínesebb szemléletmód felé, mint ahogyan ez a többi „szocialista” országban történt. Attól, hogy olyan mestereinek voltak, mint Molnár István, Szabó Iván, vagy RÁBAI Miklós, Magyarországon fel sem merülhetett olyasmi, mint az akkor mindent ellepő „mojszejevizmus”*: az, hogy szekunder és terciér élményekből „super show”-t, cirkuszi attrakciót csináljunk a színpadon.

M. E.: *Mennyire fontosak a kötött vagy örökölt formák a néptáncban, és mennyire lehet engedni az improvizációnak, az egyéni kifejezésmódnak?*

N. F.: Van egy lépésszótár, ami egyben stíluszótárt is jelent, és ezen belül fejezi ki magát a táncos, ezt szabadon

* Mojszejev: A SZU első hivatásos néptáncgyűjtésének megalapítója (1937-ben).

variálja. Úgy is mondhatnám, hogy minden előadásnál ebből a szótárból képzik az aznapi „versét”.

Természetesen vannak törvényszerűségek. A kutatómunka lényegéhez tartozik ezeket a törvényszerűségeket felfedezni. Mint ahogyan a magán- vagy a mássalhangzó illeszkedik a beszédben, bizonyos táncmotívumok nem jól jönnek ki egymás után, mert a mozgás szerkezete ezt nem engedi meg, vagy nem kívánja.

Táncírással a lassított felvételekről „leírják” azokat a mozgásfolyamatokat, melyeket a falvakban lefilmeztek. Ha elég sok, egy faluhoz vagy etnikumhoz tartozó táncosnak a mozgását, vagyis sok különböző mozgásfolyamatot leírnak, kiderülnek bizonyos törvényszerűségek. Az egyéni variációkon túl, kiderül hogy milyen mozdulatszavak, milyen lépések illenek egymáshoz, vagyis hogyan épül fel ez a folyamat. Tehát sok folyamatot kell megfigyelni ahhoz, hogy meg lehessen ismerni a szerkezeti törvényszerűségeket.

A germán vagy a francia táncok sokkal kötöttebbek. Pontosan meghatározott, hogy melyik pár mikor lép, hogy most a bal oldali és a jobb oldali pár találkozik, vagy a második sorból a harmadik válik ki... stb., a magyar táncban a tizennegyedik századtól kezdve egyáltalán nem a kötött formák a jellemzőek.

M. E.: *Mérvadó nyugati kritikusok a magyar iskolát megjelenítő Honvéd Együttest a mai modern európai táncszínházak között tartják számon. Hogyan kapcsolódik az ősi eredeti néptánc a kortárs művészethez?*

N. F.: Ugyanúgy, ahogy a népzene is, Bartók, Kodály és Lajtha munkásságán keresztül. Ők a gyűjtést, a népzenei anyanyelvet rögtön felhasználták arra, hogy huszadik századi zenét komponáljanak belőle. Arra gondoltunk, ha mi ezt a magyar mozgásnyelvet, amit feljegyeztünk, elemeire bontjuk és ebből egy szótárt csinálunk, ennek a szótárnak a segítségével megalkothatjuk saját táncműveinket. Hiszen azt mondtuk magunkról, hogy mi is írók: *táncírók*

vagyunk. Nem akartunk merő imitátorok lenni: összegyűjteni az anyagot, majd ugyanazt színpadon előadni. Nem akartunk kimaradni a kortárs művészeti ágak szándékaiból, abból az áramlatból, amit az irodalom, a zene, a képzőművészet, a filmművészet elindítottak. Nekünk is el kellett mondanunk a saját élményeinket, gondolatainkat a világról, éspedig a mai világról. Mert attól, hogy néptánc-koreográfusok vagyunk, a mondanivalónk ugyanaz lehet, mint más művészeké, vagy mint a kortárs íróké és költőké. NAGY László szinte mindennap ott volt a környezetünkben. SÁNTA Ferenc, KÓSA Feri, CSÓRI Sándor, JANCÓS Miklós...: ez egy társaság volt. Összejártunk, vitatkoztunk. Jancsó első filmjei telítve vannak ezzel a mozgalommal. A *Magyar Elektra*-ban 200 néptáncos szerepelt. Filmjeiben többen közreműködtünk: Pesovár Ferenc a *Fényes Szelekben* én *A zsarnok szívében*. Ez az összedolgozás a legtermészetesebb dolog volt. Mi tehát ezzel a mozgás-anyanyelvvel, amit igyekeztünk a lehető legtökéletesebben elsajátítani, kortárs művészetet akartunk alkotni. Kiderült, hogy a lehetőségek végtelenek: a görög tragédiáktól a mai társadalmi problémákig minden elmondható ezen a nyelven. Amikor 1983-ban a Honvéd Együttesnek sikerült külföldön is bemutatkoznia, fantasztikus volt a reakció. Viharos közönségsikereink voltak mindenhol, és lelkes kritikai fogadtatásunk. Egyszer egy svéd kritikus a széki Rómeó és Júlia bemutatója után azt mondta, minden „szót” megértett, amit a táncosok mozgással mondtak el, nincs szüksége megtanulnia magyarul ahhoz, hogy egy század eleji széki történetet végigkövesen. Nekünk is nagy öröm volt, hogy Európa és a világ ily szeretettel és lelkesedéssel fogadja ezt az új magyar iskolát.

M. E.: *Hol a határa ennek a mozgásnyelvnek? Mert bizonyos narratív elemeket az irodalmon vagy a színházon kívül esetleg csak a képzőművészetben lehet megjeleníteni...*

N. F.: Ez tévedés. A festmény, egyetlen pillanatnak a rögzítése, egy fénykép, vagy ha absztrakt, akkor a for-

mák dramaturgiájáról van szó, a színek feszültségéről... Egy jó koreográfiában viszont a verbálisan is kifejezhető valóságos dialógusokat is meg lehet jeleníteni. A tánc még filozofikus gondolatok kifejezésére is képes, amikor a mozgássorozatok mögött filozofikus gondolatok rejlenek. El lehet táncolni Kafkát, és mondanivalóját érzelmileg talán még jobban is ki tudja fejezni a táncos, mint a beszélő színész. Ez tehetség kérdése, nincsen más határa a tánc kifejezési lehetőségeinek.

M. E.: *Az a tánc-anyanyelv, amit a Honvéd Táncszínház használ, csak magyar lehet?*

N. F.: Egyáltalán nem. Az elmúlt ezer évben a Kárpát-medencében együtt élő magyarok, szlovákok, románok, horvátok és más népek között természetes az egymásra hatás. Távolról nézve, ebben a régióban elég homogén tánc kultúráról lehet beszélni. Külföldiek sokszor nehezen is különböztetik meg például az erdélyi román és magyar táncokat. Így magától adódott az is, hogy a mi tánc-anyanyelvünket kitágítsuk a Kárpát-medence különböző népeinek a mozgáskultúrájára. De attól sem ijedünk meg, hogy például az *Elektrában*, ami klasszikus görög dráma, görög vagy makedón anyagot is felhasználjunk.

M. E.: *Hogyan folyik, miből áll a táncosok képzése?*

N. F.: Ahhoz, hogy ezeket a színpadi műveket létrehozzuk, és hogy ezt az anyanyelvet a táncosok természetesen használják, az kell, hogy nagyon sok különböző Kárpát-medencei táncdialektust úgy tanuljanak meg, mint a paraszt, aki használja és táncolja azokat: tehát anyanyelvi szinten. Ez az alap, az ábécé megtanulása. Utána szabad csak elemeire szedni az anyagot, és jöhet a koreográfus, hogy felhasználja, néha teljesen másképpen, céltudatosan arra a tematikára amit éppen el akar mondani.

M. E.: *A táncosokon nem látszik semmi erőlködés... A legbravúrosabb figurákat is hihetetlen könnyedséggel hajtják végre, s közben még tele tüdővel énekelnek is.! Ezt hogy csinálják?*

N. F.: Kegyetlen munka áll a könnyedségük mögött. Ha nem látszik rajtuk az erőfeszítés, az attól van, amitől egy olimpikon könnyen lefutja az 5000 métert. A művészet mellett van egy, sportnak is tekinthető, technikai tudás, amit megkövetelünk a táncosoktól. Azt hiszem, a Honvéd a kevés, ilyenfajta hivatásos együttesek közé tartozik, ahol minden egyes munkanap egy teljes óra kemény balettgyakorlatozással kezdődik. Senki sem hiszi el, aki nem látta, hogy ezek a fiúk, akik őrült módon kilyukasztva a padlót táncolnak és szétverik a keményszárú csizmájukat, lakkcipőben és frakkban milyen gyönyörűen és mily elegánsan keringőznek, ha arra kerül a sor, hogy operettbetétekben kell fellépniük, mert pénzre van szükségük.

Van egy betanítási munkamódszer. A balettórákon kívül olyan néptáncóráink vannak, ahol nem csak stílusgyakorlásról van szó a mikro-precizitásig lebontva (hogy a bokát két centiméterrel feljebb kell odaütni a másikhoz, mert ezt követeli meg a stílus...), hanem amikor már a kifulladásig táncoltak, akkor azt követelik tőlük, hogy énekeljenek teljes erőből. Ez is gyakorolható, ugyanúgy, mint amikor a bokszoló vagy a futó tréningbe hozza magát egy verseny előtt. Ehhez az edzéshez még egy memorizálotechnikának is kell párosulnia. Egy Honvéd-táncosnak körülbelül huszonnégy műsort kell tudnia úgy, hogy ha valamelyiket akár egy éve nem játszották, azt is két nap alatt fel tudják újítani. Fontos az énektudás is, hiszen sok olyan darabunk van, ami tulajdonképpen „tánc-musical”. Van az együttesben három vagy négy lány és ugyanannyi fiú, akik a legjobb musical-színészek színvonalán tudnak énekelni. Ez a képesség is fejleszthető.

Ezeknek a fiataloknak az életük nagy része ott zajlik a próbateremben, és annyit vannak együtt, és annyira egymásra vannak utalva, hogy nagyon megszeretik egymást. Ez nagy dolog.

M. E.: *Hogyan történik a táncosok kiválasztása? Honnét toborozzák ezeket a tehetséges fiatalokat?*

N. F.: Tény az, hogy a Magyar Táncművészeti Főiskola néptánc szakán végzett fiataloknak jelentős része a Honvéd Együttesbe akar jönni. Sőt, van egypár kiváló táncos más együttesekben, akik már két éve arra várnak, hogy megüresedjen egy hely és felvehessük őket a Honvédba. Így aztán bőven van válogatási lehetőség.

M. E.: *Egyesek vitatják e táncszínház hitelességét, mondván, hogy eltávolodik a forrásoktól. Színpadra való egyáltalán az igazi néptánc?*

N. F.: Tíz-tizenöt évvel ezelőtt még voltak erről viták. Ma már nem vitatja senki ennek a fajta táncszínháznak a hitelességét. A dogmatikusok azt kívánták volna, hogy – mivel néptánc az anyanyelve – a koreográfus elégedjen meg azzal, hogy néhány adatközlőt lemásol. Micsoda visszatartása ez egy művészet fejlődésének! Lehetetlenség ma megmaradni a világban nem színházi jellegű megjelenéssel. Ez a halála lenne ennek a műfajnak. Egy jeles költő barátom, aki húsz évvel ezelőtt még azt mondta a táncházakra utalva, hogy a legnagyobb dolog az hogy a néptánc lekerült a színpadról, ma már elismeri, hogy az egyetlen megmaradási lehetősége a néptáncnak az, hogy a színházhoz csatlakozik. Táncház nem létezik együttesek nélkül, együttesek pedig nem léteznek a modern kifejezési eszközök nélkül. Ez nem azt jelenti, hogy az az együttes, amelyik táncszínházat játszik, ne tudja tökéletesen a néptáncanyanyelvet, mint ahogy egy színésznek is tökéletesen kellene beszélnie az anyanyelvét (sajnos egyre kevesebben tudnak szépen beszélni!). A mi műhelyünknek az a véleménye, hogy meg kell őrizni a néptáncot a maga teljes tisztaságában, elsősorban a táncházakban, ahová farmernadrágban járnak a fiatalok, és mezőszegi meg kalotaszegi táncokat ropnak a maguk örömére. Nagyon fontos az is, hogy legyen minél több helyi amatőregyüttes, akik mint

adatbankok őrzik ezt az ősi kultúrát, de ugyanakkor legalább olyan fontos, hogy a legmagasabb színházi színvonalon jelenjen meg ebből az anyanyelvből annyi kortárs gondolat, mint amennyi megjelenik minden egyéb műfajból.

M. E.: *Végül is mi a helye a néptáncnak a kultúrában? Miért fontos azt megőrizni?*

N. F.: Olyan világban élünk, ahol – teljesen érthető módon – óriási tere van a globális gondolkodásmódnak, szokásoknak. Gondoljunk csak a gazdasági életre, vagy a technikai kultúra elterjedésére. De ugyanakkor azt lehet látni, hogy a népek, a különböző etnikumok meg akarják magukat őrizni. Egy magunkfajta kis népnek rendkívül fontos – nem úgy fontos, mint az amerikaiaknak vagy akár a franciáknak –, hogy az identitástudatunkhoz hozzátartozzon az az alapkultúra, ami csak ránk vonatkozik. Igaz, hogy rengeteg nemzetközi motívummal gazdagodott az évszázadok során, de mégis specifikusan hozzánk tartozik. A magyar kultúra egy ezeréves Szent István-i képződmény, ahogy BABITS Mihály mondta, amely mindig tárt karokkal fogadott be külső impulzusokat és befolyásokat. Ezeket átszűrte egy generációs ízlés-szűrőn, és így vált tulajdonképpen magyarrá, ami aztán már csak ránk vonatkozott. Ha – többek között – ezt a nemzeti tánckultúrát nem őrizzük meg, nem műveljük nap mint nap, az anyanyelv nem lesz elég ahhoz, hogy nemzeti identitásunk megmaradjon. Ez a követelmény, természetesen, nem jelent valamiféle kizárólagosságot a táncművészetben. Nem azt jelenti, hogy mindenkinek a népi stílust kellene követnie. Nagyon fontos, hogy a lehető legjobb balettegyütteseink, alternatív-együtteseink legyenek, hogy mindenfajta stílust befogadjunk, ami a világban létezik, hiszen erről szólt az egész ezeréves magyar kultúra, hogy mindent befogadtunk. De lehetetlen, hogy e mellett mint fontos és hangsúlyos tevékenység, ne maradjon meg a mi kultúránk. Itt egy párhuzamosságról van szó, nem egymás elleni hatásról.

MUHARAY Edit

UTOLSÓ LETÁR 1989

164: Zelenec

11: Grotz Gaspar

AZ OTTHONKERESŐ

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT Erdély irodalmának máig legnépszerűbb írója, TAMÁSI ÁRON (1897, Farkaslaka – 1966, Budapest). A székely falu és lakói igazán általa kerültek be a magyar irodalomba, s olvasói az ő szemével látják ezt a sokszor kegyetlen, sokszor oly fényesen ragyogó világot. Kortársai Tamási faluképét, világát, paraszti indíttatását a francia GIONÓÉVAL vetik össze, a képzelet szabad csapongásával a szépirodalomba emelt népköltészet kapcsán népi szürrealizmusról beszélnek, színpadi világának szimbólumteremtő erejével, költőiségével kapcsolatosan LORCA nevét emlegetik. Latin-Amerika irodalmának a világirodalomba robbanása után már nemcsak európai párhuzamok kínálkoznak. Annak a páratlanul gazdag hiedelemvilágnak, aminek bemutatása Tamási életművének egyik meghatározó vonulata, s amelyben a keresztény misztika és a kereszténység előtti természetvallások, az őskultúrák mitikus világlátása ötvöződik, kései és mégis közeli rokonnra talált MÁRQUEZ *Száz év magányában*.

Tamási alapelménye a székely falu, nehéz életű, lefojtott és ki-kirobbanó indulatú, az élet terheit tréfás szavakkal és játékos lélekkel könnyítő embereivel. Ez a falu még inkább a természet része, mint a társadalomnak, s úgy érintkezik a 20. század történelmével, civilizációjával, hogy közben csorbíthatatlanul őrzi a történelem előtti időkből megmaradt hagyományait. Ebben a vonásában ott van a kulturális és gazdasági modernizáció hozta változásoktól elzárt vidék bizalmatlansága, a székely hagyomány-

tisztelet, s az önmagukat konzerváló archaikus szokások szerepe. Ez a közeg mentett át évszázados dallamokat, melyek BARTÓK és KODÁLY műveiben váltak egyetemes kultúrkinccsé, itt formálódott ki egy olyan organikus gazdálkodási és kulturális modell, melyben megvalósult ember és természet harmóniája – ami után az ezredvég polgárai olyannyira sóvárognak.

Tamási első írásai NYÍRÓ József novelláinak ígéretében születtek – Nyíró nem csekély balszerencséjére. (Ez, a munkáinak jelentős részében fényes tehetségét bizonyító író éppen legfőbb erényeiben fölé kerekedő versenytársat kapott Tamásiban, s hiába volt ő a megteremtője a csattanókra, szójátékokra építő, a népi anekdotákra emlékeztető „felelgetős” novellatípusnak, s teremtett hozzá a székely dialektust fölhasználva részben balladai, részben talán kissé retorikus, de mégis költői és hajlékony stílust, Tamási nyelvi gazdagságával, prózában szokatlan képalkotó erejével, ösztönös arányérzékével, autentikus népiségével már nem tudott versenyre kelni. Nem járt jobban a csavaros székely észjárását megjelenítő hőse, Uz Bence sem: Tamási Ábelével összevetve csak anekdotikus figura.)

TAMÁSI ELSŐSORBAN NOVELLISTA TEHETSÉG. Látásmódjának eredetiségét, mesélőkedvét és kedélyét, a népköltészet látomásos világát – annak ellenére, hogy alapjában ösztönös művész – tudatosan tágítja kozmikussá és integrálja a szépirodalom műformái felé. Pályáivét a háború éveiben Budapestre települése töri meg, mint annyi más író társa, új környezetében, elszakadva a mindig megújító erejű szülőföldtől, ritkán képes erdélyi korszakának magaslataira emelkedni. Ebben jelentős szerepe van annak a társadalmi változásnak és irodalompolitikának is, amely a kommunista államszervezet propagandistájává kívánta törni íróit, s különösen azokat környékezte meg, akiknek „népi” származása, szociális igazságérzete révén e rendszer ideológiája szerint úgymond ezt a szerepet maguk-

nak kellett volna keresni. E nyomás Tamásira is igen erősen nehezedett. Megalázó megélhetési gondok és Kosuth-díj egyaránt jutott neki, 1956-ban pedig az írók ellenállásának egyik legfontosabb dokumentumát fogalmazta.

ELSŐ NOVELLÁJÁVAL 1922-BEN EGY PÁLYÁZATON DÍJAT NYER. A pályakezdést követő évben az Egyesült Államokban próbál szerencsét. Az írást nem hagyja abba, hazaküldött novelláit KUNCZ Aladár közli, s mire visszaér Kolozsvárra, meg is jelenik első kötete (*Lélekindulás*, 1925). (Talán nem fölösleges megjegyezni, hogy borítóját Kós Károly tervezte.) Íróvá válásában Tamási – székelyes öntudattal és finom önmisztifikációval – a virtusnak tulajdonít döntő szerepet, mondván, hogy első novelláját fogadásból írta. Ezt az állítását nem kell föltétlenül elhinnünk, ismereteseink korábbi kísérletei, és a folytatás dinamizmusa is rácsafol erre. Korai írásainak egységes, kiforrott hangja is tudatos készülődést sejtet. Ezeknek a novelláknak zöme prózává oldott ballada – írta róla találóan egy méltatója. Témáiban többnyire valamilyen tragédia rejlik: a háború, a háború miatti családi tragédiák, a megváltozott világban patriarchális rendjéhez visszatérni már nem tudó székely falu mindennapjainak drámái. Ezeknek komorságát a Tamási egyéniségéből áradó kedély gyakran még markánsabbá teszi. Elbeszéléseit olykor a túlfeszítettség határára jutó érzelmi-indulati töltés jellemzi. Az író nyelvének költőisége s atmoszférateremtő ereje a történeteket szinte másodlagossá teszi. Gyakoriak az inkább még szinte gyermek, mint kamasz hősök: az ő tisztaságuk, érzelmeik romlatlansága egyúttal erkölcsi norma is.

Tamási stílusa, esztétikája nem csekély kockázattal fenyeget: bármikor a giccsbe, a felszínes, idilli utóromantikába, rosszabb esetben ködös faji misztikába vagy népszínműves parasztiságba billenhet. Tamási azonban kivételes biztonsággal érzi, meddig mehet el, s a kritikus határokat sohasem lépi át.

Novellisztikája gazdagságát, világának színeit néhány alaptípus is érzékelteti. A *Siratnivaló székely* (1925) című elbeszélése békehimnusz háborús történet keretében. Hőse a frontot felderítve sapkájában ibolyatöveket visz katonáinak (akik a lövészárok falának földjét markukban morzsolva azon tűnődnek, hogy abban olyan búza teremne, „mint a templomi ének”), s azzal küldi harcba őket, hogy „Menjtek! De meg ne haljatok!”. Aztán, amikor a mindent elsöpörő ágyútűz után, az őt is leterítő légnyomás élőhalottjaként kórházba kerül, tudatában csak a tizenkét fő ibolya emléke marad épen. A kétségbeesés sötétsége és a tragédián átragyogó biztatás keveredik tehát: Tamási – egy barátja szavával élve – „virágos lélek”, aki azonban tökéletesen tisztában van az élet minden rettenetével is. Szívesebben ír vetélytársak eszén túljáró legénykékről (*Mihályka, szippants!, A legényfa kivirágzik*), szerelmes leányokról, akik némelyike „egy szál őszirózsán csókolni tanult”.

EBBEN A VILÁGBAN VALÓSÁG ÉS ÁLOM bármikor egymásba alakulhat, a realitás és a fantázia birodalma összekapcsolódik. A virágillatú éjszakában a lányos háztól hazatérő legények megisszák egy kecske tejét, s aztán – székely faunként – kecskévé válnak: „Nőni kezdett a szarvuk is, és különös gyönyör járta át a testüket. Szabadsággá vált az élet! Kiáltani szeretnének az örömtől, és hirdetni, hogy többet ér kenyérnél a rügy, a háznál a szikla, a verejtéknél a játék, a hazugságnál a döfés, és az álnok nőnél a szabad nöstény! Összedugják a fejüket, és a boldogság énekre ösztönzi őket. És énekelni kezdenek. Bent a házban az emberek mekegésnek hallják.” (*Kivirágzott kecskeszarvak*, 1933) Mintha a *Cantata profana* szarvassá változott fiúinak alakváltozataként formálódtak volna Tamási tollán ezek a figurák.

Ugyanez a játékosan szabad szemlélet, varázsos realizmus hatja át a novellisztikája legjobb darabját. Az *Ördögváltozás Csíkban* (1923) indítása telitalálat: „Valamelyik

farsangon Csíkszentmihályon megbicskálták az ördögöt: meghalt azonmódulag, s angyal lett belőle.”

AZ ABSZURDITÁS HATÁRÁT SÚROLÓ JÁTÉKOSSÁG, kifogyhatatlan ötletesség keveredik a székely falu mindennapjainak világával, embertípusainak már-már a naturalizmus szabályai szerinti ábrázolásával. E rétegek egymással felelnek és egymásba folynak – s ennek a mozgásnak dinamikája szerint formálódik maga a novella: Csíkszentmihály új ördöge még gyónni is elmegy, s mindössze annyit gyón meg, hogy „Az angyalokat bosszantottam sokszor”. A pap valami vén szénégetőnek véli, s fel is oldozza: „Kend az első angyal Csíkban, menjen Isten hírivél!” Ha a novella itt véget érne, alig lenne több, mint bravúrosan formált anekdota. A játék azonban folytatódik: egy székely és az ördög kölcsönösen túljárnak egymás eszén, végül az ördög lesz a vesztes: az Olt jegére ugrik, és a lábát töri. A történet itt is befejeződhetne, de még mindig van hátra néhány sor, ami varázslatos képpel egyszerre mitikus és költői távlatot ad a befejezésnek: „Az ördögnek még annyi ereje volt, hogy a partra mászott. S éjjel odafagyott, mint a csutak... Azóta is ott kuporog az Olt hídja mellett. S beszélük, hogy holdvilágos éjjeleken sűrűn suhognak körülötte a szoknyák, nyughatatlan nők gyönyörű szépre vetkezve heverésznek előtte a havon, s szüntelen szép kezek simogatják, s szerelemre buzdítják. Pedig, Isten látja, még egy fokkal csúnyább is immár, mint az ördög.”

Tamási regényeiben is ugyanezek az erények csillognak. Első kísérletében (*Szűzmáriás királyfi*, 1928) a regény megannyi szépsége ellebeg egy túlszínezett közeg fantomvilágában. A másik véglet a *Czímeresek* (1931), ahol ugyancsak az írói akarat uralkodik anyaga felett, de olyan világot ábrázol, melyet nem ismer igazán: hogy Erdély romlásában arisztokráciájának milyen szerepe volt, arról Tamási csak pletykákat, mendemondákat hallhatott.

(Annyit azonban elért, hogy a fölbosszantott BÁNFFY Miklós *Erdélyi történetében* megírta mindazt, amiről Tamási nem tudhatott.)

KÉT ELSŐ, CSAK RÉSZBEN MEGOLDOTT REGÉNYE UTÁN, levetkőzőve Nyíró József és SZABÓ Dezső hatását, már a klasszikus novellákat író Tamásihoz méltó regények következtek. Az *Ábel-trilógia* (1932–1934) címszereplője a novellák kamasz hőseinek sorából lép elő. Szerkezetileg a pikareszk regény változata születik meg, s ez lehetővé teszi, hogy a főhős személyén keresztül összekapcsolódó történetek sora, az így keletkező novellafüzér igazi egységgé alakuljon. A három kötetben Tamási életútja, élményvilága jelenik meg. Ezekből formálódnak ki azok a stációk, amelyeken majd mindenki áthalad, amíg megtalálja a maga küldetését, evilági hivatását. Mindez szigorúan történelmi korhoz, környezethez, helyzethez kötött – és általános is. Az *Ábel a rengetegben* eleve több olvasatot kínál. Az erdőpásztornak szegődött fiú figurájában ember és természet összetalálkozásának idilljét a társadalom konfliktusai zavarják meg, annál is inkább, mert éppen a szorongató szegénység kényszeríti Ábelt az adott élethelyzetbe, hogy aztán az ebben rejlő kiszolgáltatottság révén hargitai magánya se lehessen zavartalan. Vagyis a világ bűnei, akár a valódi kriminalitásból, akár a társadalmi egyenlőtlenségek természetéből adódnak – nem engedik meg az exodust. A gyöngye és kiszolgáltatott Ábel hegyi magányában is mindazt elszenvedti, ami elől (anélkül, hogy ezt tudta volna) oda húzódott: a szociális és nemzeti elnyomottság terhein csak saját leleményessége enyhíthet. Hiába forgatja jól a gyöngék egyetlen fegyverét, az eszét, helyzetén ez alapján véve nem változtat – viszont meg tud maradni annak, ami. S ez olyan közegben, melynek természete az önfeladást követeli, különleges teljesítmény. A magánosság útja azonban nem járható, s Ábel azzal indul a világba, hogy (megint öntudatlanul!) társakat keres: édesanyja sír-

jánál megfogadja, hogy „a szegények és elnyomottak zászlaját” fogja hordozni.

Az *Ábel az országban* az impériumváltás utáni Erdély tablója, s egyúttal a bizonytalanság, a kallódás könyve is. A helyüket nem találó, a szétzilált társadalomban deklasszálódó figurák devianciája, a társadalmi méretű céltalanság, ahol a legtöbb, ha valaki a maga egyéni útján akarja az átmenetinek tartott krízishelyzetet túlélni, mérhetetlen távolságban van Ábeltől, aki látszólag beleilleszkedik ebbe a világba. A céltalan keresést egy véletlen zárja le: az örökségbe kapott amerikai hajójegy a bizonytalanság birodalmából való kihajózást teszi lehetővé. Az *Ábel Amerikában* még a korábbiaknál is egyértelműbben önéletrajzi vonatkozásai közt szinte véletlenül fogalmazódik meg a regény közhellyé idézett, és mégis elköp-tathatalan üzenete: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” A véletlenszerűség azonban csak látszat, valójában Tamási írásainak egészéből, de magából az erdélyi irodalomból végső soron ez a gondolat sugárzik: az elveszett-elvett otthonosság sóvárgása. (Ami egyébként a 20. századi ember alapélménye is – csak, ha szerencsésebb csillagzat alatt születik, a kérdés kevesebb történelmi-politikai felhanggal s több metafizikai töprengéssel társul.) Ábel-Tamási tehát hazatér egy ismerős, otthonos-otthonalanságba, mert az erdélyi ember talán legsajátabb vonása a szülőföld-vallás, a szűkebb hazához való hűség, ami akkor sem engedi máshol boldognak lenni, ha odahaza is boldogtalan.

HOGY „OTTHON LENNI” SOK MINDENT JELENTHET, azt Tamási sokoldalúan bizonyítja. Hazaérkezik legkülönösebb regénye, a *Jégtörő Mátyás* (1936, folytatása: *Ragyog egy csillag*, 1937) varázslatos meséjében, ahol a folklórba oldott és megőrzött mitikus világkép játékos-komoly kavargása rendkívül tudatosan szerkesztett jelrendszert alkot. Pom-pás egységbe olvad itt a lélekvándorlás tana, a keresztény-

ség tanításának elemei és a pogánykori magyar ősvallás néhány megmaradt eleme. A Jó és a Rossz viaskodik itt, hogy magának nyerje el a született szellemet: s ebben az ütközetben önmagában kevés az emberi erő. Megmozdulnak, s a paraszti élet hétköznapijainak eleven valóságába illeszkednek a természet erői, a házi- és a vadon élő állatok a póktól és darázstól a sasig és a gólyáig. Ember és állat megérthetik egymás szavát, s minden egy irányba mutat: hogy megannyi boszorkányság, ördögi praktika ellenére a Szellem a jóság, az isteni egyetemesség felé mozduljon.

ASZÍNPADI JÁTÉKOKAT ÍRÓ Tamási alakváltozatai ugyanazok, Amint a szépprózát teremtőei. Első, színpadra szánt műve, a sokáig elveszettnek hitt és csak 1976-ban színpadra került *Ősvigasztalás* (1924) a pogánykori ősvallás továbbélését bizonyítandó tömény székely mitológiát kínál. Természetkultusza, párbeszédeinek balladisztikus szárnyalása marandó érték, ahogyan nem érdektelen a benne megfogalmazódó társadalmi konfliktus képe sem. Párbeszédei ismerősen hangzanak a novellák és a *Szűzmáriás királyfi* dramatikus részeiből. Az írás gyönyörében azonban az anyag és a stílus kicsúszik az írói ellenőrzés alól, s az így születő pogány misztériumjáték minden részértéke ellenére nem igazán meggyőző műalkotás. Nem így a remek *Énekes madár* (1933). A jól ismert Tamási-hősök a színpadon is megőrzik elevenségüket, s a népmese szárnyalása autentikus formában jelenik meg. A Jó és a Rossz harcol itt is, hogy aztán a Jó diadalmaskodjék. Így, pőrére csupasztíva ez riasztóan semmitmondó. De a színek, a fordulatok, a csodás elemek tengernyi leleménye, a konvenciókat nem tűrő Tamási tehetségével és mértéket tartó ízlésével remekművet eredményezett: nem utolsósorban azért, mert Tamási érvényesíteni tudta esztétikájának azt az alapelvét, mely szerint minden írói műve költői alkotás.

Még akkor is, ha a valóság közvetlen bemutatására vállalkozik. Tamási az erdélyi irodalmi szociográfia műfa-

jának kiemelkedő s iskolateremtő darabjaként megírja faluját, családját. A *Szülőföldem* (1938) a kibocsátó közösség iránti hűség könyve, a fájdalomé és a szereteté. A szülőfaluba látogatás történetében kirajzolódik a román hatalom megalázó önkényeskedése, kisztílű nyelvi imperializmusa, a székely-magyarok kiszolgáltatottsága, összetartozásuk sűrű szövésű hálója, s ahogy föl villan megannyi portré a Tamási-rokonságból, előhívódik megannyi emlék, úgy lesz a szemlélődő-tűnődő látogatóból zarándok, s úgy oldódik vissza övéi közé. És amikor megszólal a déli harang, az *otthon lenni* vágya beteljesedik: „Ahogy gyermekkoromban tanítottak, gondolkozás nélkül leveszem a kalapot s kérdés nélkül mondom: – Megadom magam. S úgy érzem: másképpen nem is cselekedhetném, mert erről a tetőről már csak a megalázkodáson keresztül vihet föl felé az út.” Férfiasan szemérmes, költői en kitérő vallomás ez a könyv, s éppen annyira szól Tamásiról, mint a faluról, Farkaslakáról. Pedig igazán mindent megtesz, hogy tárgyyszerű pontossággal számoljon be a helyi közállapotokról. Termelés és fogyasztás, árak és bérek, vállalkozások története sorakozik rendre, de ami mindezt összefogja, az nem a szociográfus leltározó szenvedélye, hanem a szülőföld sugárzásában megtalált bizonyosság.

SEZ A VILÁG AD NEKI BIZTONSÁGOT AKKOR IS, amikor a sztálinista diktatúra tobzódása idején képletesen tér vissza falujába: önéletrajzi regényében (*Bölcső és bagoly*, 1953) gyermekkorának faluja jelenik meg. Szokatlan pontossággal, tárgyyszerűséggel ír: de a múltidézés aktusa már önmagában is egyfajta költői valóságteremtés. Eközben ismerősök sokasága bukkan elő: a Tamási-életmű jellegzetes hősei, helyzetei, helyszínei. Annak a világnak a valósága, amiből az írói-költői mű táplálkozott. E visszatekintés folytatásaként születik meg utolsó, befejezetlen műve, melyet már halálos ágyán mondott tollba: a *Vadrózsa ága* (1966) annak az írói világnak játékos-komoly felidézése,

amiben a húszas-harmincas években töltötte napjait. Megragadó a látásmód egysége: a festő NAGY Imre vagy NÉMETH László, KARINTHY vagy MÓRICZ Zsigmond éppolyan résztvevői az egyetlen élet valóságának, mint a gyermekkori pajtások, legény-barátok emléke. Ebben az egységben, amely Tamási valamennyi művét összeköti, a különböző teremtményekben vándorló lélek játékosan formált jelképében az ember és a benne élő, kötelező ott-honosság jelenik meg. Ami sohasem az övé, és mégis az. Mintha a *Szülőföldem* záró soraiban lenne a legteljesebb összefoglalása ennek az összefoglalhatatlan, gazdag életút-nak. Az író apja sírjánál, a temető napsütötte ragyogásában végül is nem teszi föl magának a (legkevésbé csupán a határok változása miatti bizonytalanság jegyében fogan) kérdést, mégis megfelel rá: „– A miénk ez? ... ez kérdés nélkül a miénk. Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, melyen élünk és meghalunk.”

GRÓH Gáspár

^{ca} GEOPOLITIKA ÉS A MAGYAR IDENTITÁS

A népek és a nemzetek identitástudata – különösen egy olyan régi nemzet esetében, mint a magyar – jól elkülönülő ciklusokba szerveződik, amelyek többnyire a geopolitikai ciklusoknak felelnek meg. Az alábbiakban azzal próbálok, hogy megvilágítsam a magyar identitás mutációit az utóbbi két évszázadban, mindig tekintettel, természetesen, a folyamatosságokra is.

MAGYARORSZÁG IDENTITÁSTÖRTÉNETÉNEK MEGALAPOZÓJA a magyarország etnikai különállóságának a tudata. A nemzeti történelem folyamán ez a tudat nagyon jól észlelhetően artikulálódik. Kezdődik ez mindenekelőtt a nyelv egyedülállóságával, amely közvetlenül utal arra, hogy ez a finnugor nép, amely a középkorban a szláv-bizánci és a germán régió között helyezkedett el, a távoli Ázsiából ered. Ennek a tényállásnak közvetlen következménye a magyaroknak az a meggyőződése, hogy nem csak különállóak, hanem a többi nép (így a szlávok) elutasítja és gyűlöli őket, ugyanakkor fél is tőlük. Az elszigeteltségnek ez a tudata adja a magyar pszichológia egyik alaptémáját: a meg nem értés és a magány tudatát.

A magyar irodalomnak és a magyar politikai gondolkodásnak állandó eleme ez a magányérzet, amelyhez szorosan kapcsolódik a környező népeknek tulajdonított ellenségesség tudata. Nem kívánok itt nemzetkarakterológiát művelni, csak éppen arra hívnám fel a figyelmet, hogy a geopolitikai döntések mögött mindig ott rejlik az identitás-meggyőződéseknek egy olyan hálózata, amely

erős hatással van a népek cselekvésmintáira. Magányosságukat a magyarok annál is keserűbben élik meg, mert ez a nép mindig, kétségbeesetten, nyugati akart lenni, már azzal is, hogy az újkor kezdetén saját testével emelt gátat az Európát elárasztani készülő ottománok elé. Magyarország megmentette a Nyugatot, és a Nyugat ezt sohasem ismerte el, hallottam sokszor, amikor fiatal koromban magyarokkal érintkeztem. S mindig hozzátették: Vallási választásunknál fogva Nyugat-Európa-hoz tartozunk, s nem a szláv-bizánci régióhoz.

ASZLÁV ÉS ORTODOX VILÁG REFERENCIÁJA ALAPKÖVE a magyar Aidentitásnak, külső s belső szempontból is. A magyar királyság ugyanis, ugyanúgy, mint az osztrák Magyarország, majd a kettős Monarchia, politikailag is, társadalmilag is uralkodott a szláv (horvát, szlovák) és az ortodox (román) népek felett. 1848 és 1867 után pedig Magyarország a Közép-Európát fenyegető cári orosz pánszlávizmus elleni védőbástyaként határozza meg magát. A 19. századi magyar gondolkodás szembeszegül az orosz eszmével, ennél fogva közelebb kerül a német eszméhez.

De a gyakorlati geopolitika nem csak eszmei kérdés, hanem az erőviszonyok függvénye is. A magyar gondolkodás centrumában a múlt század végén az a bizonyosság áll, hogy a magyar nép a modernitást képviseli, mert szembeszegül – Európa érdekében – a keleti hordákkal. Az ősi ellenség, vagy a pszichoanalitikusok szavával élve, a rossz tárgy szerepében a törököt fölváltották az oroszok és szláv-ortodox szövetségeseik. Magyarország hivatása így nem változott: Nyugat-Európa védőbástyája maradt. Miközben a Monarchia keretei között modernizálta mezőgazdaságát és iparát, Magyarország társadalmában a történelmi osztályok és a német-zsidó többségű polgárság egyidejűleg domináltak. Az ebben a korszakban megfigyelhető magyarosítás hátterében nem csak a nacionalizmus rejlik, hanem egy missziós eszme is: a magyarság

uralma alatt élő elmaradottabb népek civilizálásának az eszméje.

S ez a felsőbbrendűségi érzésből táplálkozó civilizációs eszme keveredik azután a magányosság érzetével. 1867 és 1914 között a magyar társadalom jelentős szociális változásokat él meg. Ausztria partnereként egy olyan fajta fejlődést indít el, amelynek velejárója az urbanizáció, így többek közt Budapest világvárosiassá válása. Azzal, hogy Budapest metropolissá válik, megindul az addig alapvetően vidéki jellegű magyar identitástudat átalakulása. Magyarország ettől fogva urbanizált ország. Budapest a modernizálás, vagy legalábbis a zárt identitás bizonyos fokú megnyitásának jelképe, már csak azért is, mert a fővárosban jelentős számú, az ország keleti részéből érkező zsidó közösség telepedik le. Ekkor fogalmazódik meg a kérdés: Budapest vajon a magyar identitás centruma-e, vagy inkább az a hely, ahol a magyar identitás elvész? A Budapest-jelenség mindenesetre a magyarságlét újfajta kifejeződése: egyesek számára a nemzeti büszkeség jelképe, másoknak viszont a magyarság eltűnésének a kezdete.

GEOPOLITIKAI TÉREN EZ A MODERN MAGYARORSZÁG továbbra is fenyegetve érzi magát: egyrészt az oroszoktól, másrészt a déli szláv népek kiszámíthatatlanságától. Ettől fogva a magyarság geopolitikai identitása azonosul a Magyarországgal: védőbástya felfogással. Szembeszállni, ezúttal nem a törökkel, hanem a szláv áradattal, mely belülről és kívülről is fenyegeti Magyarországot, egyúttal az Osztrák-Magyar Monarchiát, s tágabb értelemben, egész Európát. Az identitástudatnak ez az átstrukturálódása azzal a politikai következménnyel jár, hogy Budapest egyre inkább Bécsre és Berlinre támaszkodik.

Az első világháborút és következményeit is e szempontból kell tekintenünk. A magyar uralkodó körök azzal a szándékkal léptek be a világméretű konfliktusba, hogy

rendezni próbálják a magyar királyságon belül, de kívül is, a szláv kérdést. A háborúba való belépésnek ez volt a legmélyebb oka. A katonai vereség s a rákövetkező társadalmi válság az identitástudat egy új ciklusának a kezdetét jelenti. Az ország megcsonkítása, a kommunista polgárháború és a horthysta ellenforradalom két esztendő leforgása alatt gyökeres változást hoz: Magyarország Duna-menti nagyhatalomból területvesztett kishatalommá lesz, és mély identitásválságba kerül.

A DEPRESSZÍV PÓLUST, hogy egy pszichológiai szakkifejezéssel éljek, az a meggyőződés táplálja, hogy Magyarországot mélységes igazságtalanság sújtotta. Nem pusztán a területi veszteség, hanem az a tény is, hogy több millió magyar ezentúl idegen országban kénytelen élni, ráadásul többségi státuszából kisebbségi státuszba kényszerülve. Másfelől a magyar identitástudatnak egy újfajta szorongással kell megküzdenie, a kommunizmus kísértetével. Magyarország ettől fogva a bolsevizmus elleni, de megcsonkított védőbástya. Kun Béla bolsevik kísérlete mély hatást gyakorolt a kollektív tudatra, mondhatni megsokszorozta azt a félelmet, hogy az örök ellenség, az immár szovjet Oroszország a magyar társadalom alapjainak szétzúzásán fáradozik.

Az elveszített területek keltette irredentizmus és a természetes piacaitól megfosztott ország hosszan tartó gazdasági válsága olyan mély traumatikus hatást gyakorolnak az identitástudatra, amely mindmáig érezhető. Diplomáciai téren ez a korszak a revizionizmus, vagyis a trianoni szerződés felülvizsgálata követelésének a korszaka, aminek következtében Magyarország az elégedetlenek tömbjével (Németországgal, Ausztriával, Bulgáriával, Olaszországgal) keres szövetséget. Hozzájárul ehhez az orinotációhoz az is, hogy a társadalmi konzervativizmus és a kommunizmustól való félelem jobbra tolja és radikalizálja a magyar társadalmat.

Magyarország a két világháború közti időszakot az odavetetett áldozat lelkületével éli meg, miközben folyamatosan észleli a keleti veszélyt s magát védőbástyaként identifikálja. De most már nem az ottománok, nem is a pánszlávizmus, hanem a forradalmi és bolsevik Oroszország ellenében. Ezt az érzetet csak fokozza az a meggyőződés, hogy a többi szláv vagy ortodox nemzet, az első világháborús győztesek cinkosaként, üldözi a magyarokat. A magyar revizionizmus ideológiai háttere pontosan mutatja a különböző formákban megjelenő magyar identitásfelfogás alapvonásainak állandóságát: elszigeteltség, meg nem értés, a környezet ellenségessége. A magyar sors jelképe: egy őr a vártán, akit senki sem szeret.

Ez a „bennünket senki sem szeret”-érzés a magyaroknál mindig is jelen volt a környező világ megítélésében, de itt valami erőteljesebb érzésről van szó, mint arról a hagyományos, többnyire félelemből táplálkozó ellenséges érzületről, amely szomszédaival kapcsolatosan minden nemzetet jellemez. A magányosság, az értetlenség csak erősíti a különállóság érzését. Holott Magyarország mindig is valamely nagyobb közösség szolgálatában szeretett volna állni: a kereszténység szolgálatában az ottománok ellenében, az osztrák Kaiser treue mellett, vagy az általa civilizálandó dunai nemzetek szolgálatában. A verezés azonban fizikailag összezsugorította, s belekényszerítette egy viktimológiai identitásszituációba.

AMÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KÖZELEDTE a magyar nacionalizmus hattyúdalának kezdete. A Felvidék déli részének, a Kárpátaljának, Erdély egy részének és a Vajdaságnak a visszaszerzéséért, Nagy-Magyarország pár pillanatnyi részleges helyreállításáért az országnak súlyos árat kell fizetnie: hódoltsági státuszba kerülésével, előbb a náci Németország, majd a Szovjetunió csatlósa lesz. Közel száz évvel azután, hogy a cári csapatok az ellenforradalom támogatására Magyarországra érkeztek, a magyarokat év-

századok óta fenyegető Oroszország ismét megszállja az országot. Ráadásul Oroszország ezúttal egész Közép-Európát uralma alá hajtja, s olyan társadalmi és politikai rendszert kényszerít az egész régióra, amely megroppantja a magyar identitás tartószerkezetét.

Az 1938-as határai közé visszaszorított Magyarország ekkoriban nem több, mint a szocialista tábor egy eleme. Az ország szovjetizálása a nacionalizmus könyörtelen kiirtásával jár, s egyúttal, ha szabad mondani, a nemzeti érzés lejáratásával s szinte teljes eltüntetésével. A legyőzött országra erővel rákényszerítik a szocialista kultúrát. A magyar identitástudat most már nem csak depresszív: tragikus módon lealacsonyítják s megsemmisítik.

1946 és 1956 közötti időszak a mélypont: a magyarság egyetlen megmaradt joga, hogy beszélheti még saját nyelvét. A szocializmus építése csak az identitás elfeledése, pontosabban mondva: elfojtása árán lehetséges – a szocialista népek testvériségének nevében, s a hajdani uralkodó osztályok eltűnésének árán. Nem túlzás talán azt mondani: az 1956-os forradalmat elsősorban az váltotta ki, hogy Magyarország rettenetes társadalmi és gazdasági kisemmizettségéhez teljes identitásbeli kisemmizettség is járult.

PARADOX MÓDON AZ 1956-OS TRAGÉDIA, a forradalom szétzúzása állítja helyre a világközvélemény szemében a Magyarország-képet, a mártír-nemzet képét. 1956 drámája katarzis-szerepet játszik a nyugati országokban, ahol a magyarok szenvedése, százezrek Nyugatra menekülése mintegy megtisztítja a Horthy-korszak és a tengelyhatalmakkal való együttműködés nyomán kialakult képet. Ez a katarzis ugyanakkor a szovjet birodalommal való kapcsolatban is pozitív szerepet tölt be, a birodalom ugyanis megérti, hogy a magyarokkal nem tehet meg mindent, amit akar, nem alakíthatja kedvére tudatukat, s nem felejtetheti el velük teljesen identitásukat.

1956 után a Kádár-rendszer, egészen a kommunizmus bukásáig, olyan politikát folytat, amely a Szovjetunióknak való alávetettséget bizonyos nyitással, a nemzeti büszkeség részleges újraengedélyezésével egyensúlyozza. Nem szégyen többé magyarnak lenni, sem a Nyugaton, amely mártír-glóriával övezi a magyarokat, sem Keleten, ahol megértették, hogy egy újabb felkelés végzetes csapást mérne a kelet-európai szovjet jelenlétre.

AKÁDÁR-RENDSZERNEK SIKERÜL valamiféle politikai nyugvópontot teremtenie, mely lehetővé teszi az identitástudat részleges visszatérését. Magyarország ebben az időszakban, a KGST kereteit megőrizve s töretlen hűséget mutatva Moszkva iránt, kísérleteket tesz gazdasága fejlesztésére.

A népek identitástörténete olykor roppant meglepetéseket tartogat. A politikai megfigyelők a hetvenes-nyolcvanas években meg voltak győződve arról, hogy Magyarország immár nem több, mint a szocialista világrend egyik, kissé elkényelmesedett nemzete, hogy a magyar nép már rég elfelejtette múltjának nagy pillanatait, föllángolásait, lázadásait, tragédiáit. Nem tűnt el persze az ország határain kívül – Romániában, Szlovákiában, Szerbiában – élő magyarok kérdése. A határon túli magyar közösségek jelenléte újra és újra feltépte a trianoni szerződés vágta sebeket, ugyanakkor azonban minden arra mutatott, hogy Magyarország végleg kivonult a történelemből, és hogy ezzel kivonult a saját múltjából is.

De aki így vélekedett, az félreismerte a magyarság erejét és kitartását. A látszólag szunnyadó Magyarország a maga sajátos módján egymás után kétszer is kítűzi, a maga sajátos módján, a felkelés lobogóját: előbb határai megnyitásával, a keletnémetek távozásának megkönnyítésével, s így annak a válságnak kirobbantásával, mely a berlini fal ledöntéséhez vezet, majd utóbb Romániában, ahol a Ceaușescu-rendszert elsöprő mozgalmat éppen a ma-

gyar kisebbség indítja meg. Magyarország így döntő szerepet játszott a roppant szovjet birodalom összeomlásában.

És hogyan áll ma a magyar identitás kérdése? Miután megszabadult az osztrák gyámkodástól, miután kiszabadult az elveszített területek irredentizmusának poklából, miután kilépett a szovjet éjszakából, Magyarországnak hat-hét év alatt sikerült kiszabadulnia egy egész sor identitás-csapdából. Ezzel végleg visszanyerte helyét Európában. Ennek az új helyzetnek a keretei: a piacgazdaság és egy nyugodt, erőteljes demokrácia. Magyarország ma éppen olyan európai ország, mint a többi. A rettentő szenvedésekkel terhes, hosszú identitás-megvonás lehetővé tette az ország geopolitikai reorientációját: a mai Magyarország immár nem az Európa perifériáján posztoló őrszem, hanem szerves része annak az európai együttesnek, amelynek történelme során sokszor oly nagy szolgálatokat tett. Igaz, a szlovákiai és romániai magyarok nehéz helyzete továbbra is hatással van az identitástudatra, s ekként a magyar politikára, de bízhatunk abban, hogy a Kelet-Európában megindult általános demokratizálási folyamat – a gazdasági fejlődés és a valódi társadalmi-politikai demokratizálás révén – egy nap végre megoldást hoz a magyar kisebbségek kérdésében.

AMIKOR A TÖBB MINT EZERÉVES MAGYARORSZÁG 2020-ban megemlékezik majd Trianonról, az igazságtalanság s az identitástudaton ütött sebek keltette fájdalom még mindig érezhető lesz. De minden jel arra mutat, hogy az erőszakos megoldások kísértése egyszer s mindenkorra a múlté. A piacgazdaság és a demokrácia szelíd bája elfelejteti a fájdalmat, az elveszített területek visszaszerzésének vágya által keltett viharok elcsitulnak. De Magyarország még nagyon sokáig fog gyászolni. Sokkal tovább, mint a régió népeinek bármelyike.

François THUAL

Fordította: SZÁVAI János

K: Kinsely Tibor műfj: tanulmány
x 323.1 x 342.4

az Alkotmány Szabályozási Elveiről

^{ai} A NEMZETI KISEBBSÉGEK AZ ALKOTMÁNYBAN

1 AZ ELMÚLT ÉVEKBEN EURÓPA TÖBB ORSZÁGÁBAN új alkotmányt bocsátottak ki, és mindegyikben megtalálhatók az államrendszert és szerveit meghatározó rendelkezések mellett az ember, a polgár vagy az állampolgár alapvető jogait biztosító rendelkezések is. Nem képzelhető el, hogy ma az olyan törvény, amelyet alkotmánynak neveznek – tehát az írott alkotmány – e tárgykörökről ne szóljon.

Az íratlan alkotmány, amelyet különböző időkben hozott törvények és szokások vagy szokásjog alkotott, az egyén és az államhatalmat reprezentáló személy vagy szerv viszonyáról szintén nem feledkezett meg. A magyar íratlan alkotmány részei voltak azok a törvények – kezdve talán az Aranybullán –, amelyek a személyi szabadságot, a lelkiismereti szabadságot és a vallás szabad gyakorlását biztosították, és az ember jogképességéről, a törvény előtti egyenlőségről – habár mai mércével mérve: tökéletlen formában és mértékben – rendelkeztek.

2 AZ ORSZÁGGYŰLÉS ALKOTMÁNY-ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁGÁNAK 1996. október 31-i tervezete az Alkotmány Szabályozási Elveiről (SZE) továbbfejleszti az „emberi és állampolgári” jogok alkotmányos intézményesítését. A jogok felsorolásához, kisbetűvel jelölve az egyes jogokat, az egész ABC-t a-tól z-ig igénybe veszi. Ezen felül az igazságszolgáltatás szervezeti és működési elveit külön fejezetben helyezi el. Nem tudja azonban emiatt elkerülni a fölösleges kettőzést, mert például egyik helyen a törvény előtti egyenlőséget, a másikon a bíróság előtti

egyenlőség elvét nevezi meg. De a SZE-ben talán nem is ez, az inkább jogtechnikai megoldás a fontos, hanem az, hogy továbbfejleszti az emberi, állampolgári jogok meghatározását és katalógusát. Az SZE-ben kifejeződő álláspont jellemzésére még megemlíthető, hogy dicsérendő, ám becsúgyóan azt tervezeti: az alkotmány ne csak nyilvánítsa és meghatározza a jogokat, hanem szabályozza a jog érvényesülésének intézményi garanciáit és a jogkorlátozás feltételeit vagy kizárását. – Ennek az elismerésre méltó szándéknak azonban határt szab mind az alkotmány jogrendszerbeli helye, mind a lehetséges és kívánatos terjedelme. Szétfeszítené az alkotmány kereteit, ha azt akarná például elmondani, mely esetekben fosztható meg valaki személyes szabadságától, ítéhető szabadságvesztésre, melyek a véleménynyilvánítás korlátai stb. Az alkotmány aligha tehet többet, mint hogy más törvényre bízva a feltételek meghatározását és részletes kimunkálását. De mint garancia, ez sem lebecsülendő.

Itt érdemes megemlíteni, hogy az alkotmánytörvény mellett alkotnak (rendszerint minősített parlamenti többséggel) más törvényeket is, amelyek alkotmányos tételeket tartalmazva kiegészítik és teljessé teszik az alkotmányt.

3 *AZ EMBERI, AZ ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK: egyéni, individuális jogok.* A jogrendszerek felépítésének egyik sajátossága, hogy az egyént, az individuumot teszik meg a jogok címzettjévé, tehát jogalannyá. Az alkotmányon kívül más jogágakban is – kezdve a tulajdonjoggal és végezve akár a vádlott jogával a büntetőeljárásban – az egyén, a személy jogairól, jogviszonyairól, cselekményeiről, felelősségéről van szó.

Az emberi, állampolgári jogoknak (alapjogoknak) egyéni, individuális jogként való meghatározása nem csak a jogrendszer felépítésének logikájából következik,

hanem következik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (ENSZ 1948) preambuluma által sugallt elvi felfogásból is, amely szerint az embernek, az egyénnek a méltóságát, elidegeníthetetlen jogait kell elismertetni és védelmezni, mert „...ez alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon...”.

4 DE VAJON AZ EMBERI ÉS ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK csak individuális jogként határozhatók meg és értelmezhetőek, vagy némelyek kollektív jogként is elismerhetőek?

Az individuális és a kollektív jogok között felfedezhető egy átmeneti kategória: *azok a jogok, amelyek értelmesen csak többek által együtt vagy közösen gyakorolhatók.* Ide sorolható egyebek között: az egyesülési, a gyülekezési, a sztrájkjog gyakorlása, a vallási szertartások végzése, az iskolai oktatás és tanulás, részvétel a közügyekben, az anyanyelvi kommunikáció. A jog együtt vagy mással közösen gyakorlása nem jelent kollektív jogot. Az egyesület alapítása, a részvétel a gyűlésen, az iskolai tanulás, a választójog gyakorlása stb. mindenkit külön-külön megillető, tehát egyéni jog. De az ilyen jog átalakulhat kollektív joggá, ha a gyakorlására testületet (egyesület stb.) létesítenek.

A kollektív jogoknak általánosan elfogadott meghatározása nincsen és ez a zavar még kedvez is azoknak, akik a kollektív jogok létét, különösen a nemzeti kisebbségekét, szívesen tagadják. Az egyik ismert felfogás szerint a gazdasági, szociális, kulturális jogok a kollektív jogok. És ilyenek a békéhez, az egészséges környezethez való jog is, amelyek egyben az állam számára kötelezettségvállalást jelentenek (lásd a SZE II. rész I. fejezetének 6.2. pontját). Aligha vonható kétségbe, hogy kollektív jognak számít mind a Gazdasági, szociális, kulturális, mind a Polgári és politikai jogok Egyezségokmányának 1. cikkében deklarált önrendelkezési jog („minden népnek joga van az önrendelkezésre” – ENSZ 1966).

A kollektív jogok, az előbbieket figyelembe véve, a *tárgyuk* alapján határozhatók meg: kollektív jog az, amelynek a tárgya (tartalma) olyan, hogy csak közösséget, kollektívumot illetnek meg (mint például a népet az önrendelkezési jog), mert fogalmilag is kizárt, hogy az egyén gyakorolhassa.

Egy másfajta lehetséges értelmezés az, hogy nem a tárgya, hanem a jogot gyakorló *alany* alapján nevezhetjük kollektív jognak (kollektívum jogának) valamely jogot. Ebben az értelemben az individuális jogok is megjelenhetnek kollektív jogként; a „kollektív” jelző ugyanis nem igazán a jogok kollektivitását (vagy kollektívját) takarja, hanem a jogok alanyára, viselőjére vonatkozik. Az SZE utal erre a lehetőségre, mondván, hogy – a jog tartalmából következően – némely jogok nem kizárólag természetes személyekhez, hanem jogi személyekhez is kapcsolódhatnak (példaként hozza a tulajdonhoz való jogot, a jó hírnévhez való jogot – 2. rész I. fejezet 2.3. pont).

Szükséges azonban azt is tudatosítani és hangsúlyozni, hogy jog (jogosultság) jogalany nélkül nincs, és kollektív jog nincs kollektív jogalany nélkül.

5AZ EURÓPAI UNIÓBAN több mint 30 kisebbségi nyelven beszélnek, és az Európában beszélt kisebbségi nyelvek száma (az Európai Nemzetiségek Szövetségi Uniója szerint) elérheti a 200-at. Nincs arról pontos adat, hogy hány kisebbségi nyelvet beszélnek a 10 közép-európai és balti társult országban (*Európai Dialóg* 1997/2. sz.). A nyelvi, nemzeti kisebbségek ügyeinek rendezése elől nem térhet ki sem az EU, sem az Európa Tanács, sem az egyes országok. E célból született meg az ET-ben a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (1992., amelyet eddig az ET 39 tagja közül mindössze 4 ratifikált) valamint a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezménye (1995). A Parlamenti Közgyűlés fogadta el az 1201 (1993) sz. Ajánlást az Emberi Jogok Európai Egyezmé-

nye, Nemzeti Kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvéről.

Azt kell azonban látni, hogy a nemzetközi normák – még ha nem tartjuk is tökéleteseknek –, számos velük szerzett tapasztalat szerint vajmi keveset érnek, ha nem rezonálnak reájuk az államok belső jogrendszerei, és a gyakorlatuk homlokegyenest ellenkező irányba halad. Az idézett okmányok csodálatosan szép jogokat fogalmaznak meg, de jogalanyként majdnem kizárólag, a „nemzeti kisebbséghez tartozó egyént” jelölik, tehát a jogokat többnyire individuális jogként kodifikálják. Mindegyik okmányban található azonban, ennek ellenére, olyan normák, amelyekben kollektív jogok rejlenek. Ilyen például a Keretegyezmény 1.3.2. pontja, amely szerint „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek az ebben a Keretegyezményben foglalt elvekből származóan gyakorolják jogaikat és élvezhetik szabadságaikat, mind egyénileg, mind másokkal közösségben.” Hasonló kollektív jogokat sejtető szabályokat találunk az 1201. sz. Ajánlás 11. cikkében is, még ha azt egyesek tagadják is.

Az idézett okmányokban mégsem találjuk annak világos, egyértelmű kimondását, hogy a nemzeti kisebbségek meghatározott feltételek mellett jogalanyisággal rendelkeznek. Ennek kimondását, a *jogi helyzet rendezését a belső jog vagy kétoldalú egyezmények szférájába utalják*. Ez jól fejeződik ki az 1201. sz. Ajánlás 12. cikkében „A jelen jegyzőkönyv egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy az korlátozza a nemzeti kisebbségek személyi, egyéni, vagy a nemzeti kisebbség kollektív jogait, amelyeket a szerződő állam jogrendje, vagy olyan nemzetközi megállapodás biztosít számukra, amelynek az érintett állam részese.”

6A magyar jogalkotás nem ódzkodott attól, hogy elismerje a nemzeti kisebbségek kollektív jogalanyiságát. A hatályos Alkotmány az itt élő nemzeti és etnikai kisebb-

ségeket államalkotó tényezőnek, a néphatalom részeseinek nevezi (68. § (1) bekezdés); a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény (Nek tv. –1993: LXXVII. tv.) meghatározza a kisebbségek közösségi jogait, a kisebbségi önkormányzatok státusát.

A megalkotásra váró új alkotmánynak hasonló módon kell majd állást foglalnia e tárgykörben. Magyarországnak előbb-utóbb meg kell alkotnia a maga új alkotmányát, ami mellett különféle érvek hozhatók fel. Itt csak egy látszólag formális érvet említek: *nem viselhető el hosszú ideig, hogy a magyar alkotmánytörvény ősforrása az 1949. évi alkotmány legyen.* Ha Magyarország egyszer talán az EU tagja lesz, újra át kell majd néznie az Alkotmányát, de jó volna, ha addigra alkotmányosan újra rendezné és kiteljesítené az emberi, az állampolgári jogokat és köztük a nemzeti kisebbségek jogait is.

7AZ SZE SZERINT MEGALKOTANDÓ ALKOTMÁNY a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozók egyéni, individuális jogait éppúgy biztosítja, mint másokét. A nemzetközi normákkal egyezően kinyilvánítja és meghatározza a jogegyenlőséget, és kimondja többek között a faji, a nyelvi, a nemzetközi diszkrimináció (hátrányos megkülönböztetés) tilalmát. Egyéni jogként fogalmazza meg az anyanyelv használatára, az anyanyelvű kultúrára, oktatásra, az ehhez kapcsolódó intézmények fenntartására, a nyelv használatra, a közéletben való részvételre való jogosultságot. A nemzeti kisebbségeknek *joguk van a képviselőhöz, az önkormányzatok létrehozására; ki kell nyilvánítani a nemzeti és etnikai kisebbségek államalkotó mivoltát,* és azt, hogy *jogaikat egyénileg és kollektíve is gyakorolhatják.*

Az SZE-nek most idézett tételei az alkotmányban majd részletesebb megfogalmazást nyernek. Indokolt lesz a Nek tv.-ből átemelni az alkotmányba több elvi jelentőségű meghatározást, különösen a I. Fejezetből: többek között megállapítani, hogy *kollektív jogok* (összhangban

a nemzetközi normákkal is) az *autochton* (őshonos) kisebbségeket illetik meg. (A Nek tv. 13 kisebbséget sorol fel a bolgárral kezdve és az ukránnal befejezve). Ki kell mondani, hogy ezek a kisebbségek jogosultak helyi és országos önkormányzatok létesítésére. Kifejezetten indokolt az alkotmányban szólni a kisebbség kulturális autonómiájáról, iskolák, tudományos, kulturális, művészeti intézmények, sajtóorgánumok alapításáról, fenntartásáról. Szólni kell arról, hogy a kisebbségek jogosultak ápolni az anyaország-hoz fűződő gazdasági, kulturális és más hagyományos kapcsolataikat.

MAGYARORSZÁGON ALIGHA VAN LEHETŐSÉG ARRA, hogy a kisebbségek területi autonómiához jussanak; 19 megye területén szórványokban, viszonylag kis létszámú közösségekben élnek. Annak megvan azonban az elvi lehetősége, hogy a községi, helyi önkormányzat azonos legyen a kisebbségi önkormányzattal, ha a helyi képviselő-testületben többségben vannak az egy nemzeti kisebbségnek képviselőként megválasztott tagjai. Ez esetben ez a helyi, nemzetiségi önkormányzat gyakorolja azokat a közhatalmi, önkormányzati és más jogosítványokat, amelyek mint helyi önkormányzatot megilletik. – De ez még nem autonómia, mert nem válik el/különül el az országos közigazgatási, önkormányzati struktúrától.

Az alkotmányba kívánkozik az ENSZ e tárgyban 1993-ban tett Nyilatkozatának első cikkében kihirdetett követelménye a megjelenítése. E szerint: „Az államok a saját területükön védik a kisebbségek létezését és nemzeti vagy etnikai, kulturális, vallási és nyelvi identitását, valamint ösztönzik ezen identitás előmozdításának feltételeit.” – Ez lehet tehát az állam kötelezettségvállalása, ami a kisebbség mint kollektívum számára jogi igényt teremt a védelemre.

Megkérdézhetik: egyáltalán miért szükséges, hogy a nemzeti kisebbségeknek legyen kollektív jogalanyisága

és legyenek kollektív jogaik? – Erre csak igen hosszú fejtegetéssel lehetne meggyőzően válaszolni, de itt mindössze annyit: vannak jogok, amelyek csak a kollektív jogalanyiség birtokában vívhatók ki és gyakorolhatók, és hatékonyabban, mint ami az egyéni, elszigetelt buzgalommal elérhető.

8Végül néhány mondat azokról a magyarokról, akik más országban kisebbségben élnek. A hatályos alkotmány azt mondja, hogy „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolat ápolását” (6. § (3) bekezdés). Az SZE azt mondja: „A külpolitikai állami célok sorában kiemelt fontosságú a határon túli magyarsáért való felelősség kinyilvánítása és annak érvényesítése, mind a kétoldalú, mind a többoldalú kapcsolatokban. Az állam kötelessége a magyar nemzethez tartozó, de a magyar államhatáron kívül élő magyarság jogainak védelme.” (III. Fejezet 7. pont)

Ez bizony szerény célkitűzés, mindössze külpolitikai célkitűzés, és olyan általános megfogalmazásban ölt testet, amelyben lazán utalnak a felelősségre, de nem arra, hogy az mire terjed ki. Arról sem eléggé határozottan szól az SZE, mit jelent az államhatáron kívül élő magyarság jogainak védelme. Milyen eszközökkel oldják azt meg? Vajon jelent-e aktív fellépést nemzetközi fórumokon a nemzetközi normákban biztosított jogok érvényesítéséért, ezeknek kiszélesítéséért, aktív fellépést jogsértések esetén?

Nincs az SZE-ben arról szó, a magyar állam tart-e fenn kapcsolatot a kisebbségi sorsra ítélt magyarok képviselői szerveivel éppen jogaik érvényesítése érdekében. Mintha kísértene a „belügyekbe való beavatkozás” szocialista álérve, pedig tudott, hogy a nemzetközi gyakorlatban ezen a tabun túlléptek, amint az számos, Magyarországhoz intézett üzenetben is tapasztalható volt.

Az SZE súlyos fogyatékosága, hogy a *határainkon kívül élő magyarság ügyét – a hatályos Alkotmánnyal szemben is – külpolitikai kérdéssé degradálja*. Pedig a határon túl élő magyarság ügye nem csak a külpolitika, hanem általában a politika, a magyar nemzet ügye, aminek át kell szőnie a gazdasági, a kulturális, a tudományos tevékenységet is. Az állam kötelezettségvállalásának a határon kívül élő magyarság támogatása érdekében ezekre is ki kell terjednie, és ennek az alkotmányban is meg kell jelennie.

9DE MEGKÉRDEZHETI A SZKEPTIKUS: mire jó ez az egész? A kisebbség tanulja meg az állam nyelvét, és ne különjön el, ne akarjon külön jogokat birtokolni. Az ilyen vélemény akaratlanul és burkoltan is az erőszakos asszimilációt pártolja, mintha igazolná az ilyen és hasonló elavult jelszavakat: „Na Slovensku po slovensky!” (Szlovákiában szlovákul!), ami mögött az is rejlik, hogy csak a többségi nemzet tagjainak van joguk az anyanyelvük használatára. Ám Európa nem akar és nem szeret olvasztótégely lenni: az Északon és Délen, Nyugaton és Keleten folyt nemzeti kisebbségi küzdelmek, kivívott autonómiák és a megalakult új államok ezt igazolják. Az ENSZ-ben azt mondták az 1992. évi Nyilatkozat preambulumban: „...a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogainak előmozdítása és védelme hozzájárul azon államok politikai és társadalmi stabilitásához, amelyben élnek...”.

KIRÁLY Tibor

MAGYAR ELEKTRA 1984

Köl: Kékesje

K: BEKE György

Bitay Árpád tanómól, erdélyi nyelvésznől

llúpi: mezeleke-
Zs

EN KISEBBSÉG ÉS KISEBBRENDŰSÉG

MIKÉNT SZOLGÁLHATJA – S SZOLGÁLHATJA-E – a nyelvkutatás, a nyelvtörténet a kölcsönös megismerést, a népek békéjét és barátságát?

BITAY Árpád tanár urat hívom tanúságra, születésének centenáriumán. Bitay állandó alkotó lázban élt alig 41 esztendőre engedélyezett életében. Nagyon sietett, mert tudta, hogy az első világháború lövészárkában súlyos gázmérgezés lehelt lassú halált a mellébe.

Újabb szempontok és adatok a román nyelv magyar eleminek kutatásához – ezt a tanulmányát veszem elő hatalmas munkásságából. Alcímet is adott neki: *Adalékok a román nyelv székely-magyar eredetű szavaihoz*. Megjelent a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára kiadott *Emlékkönyvben*, 1929-ben.

Ez a páratlan „vidéki” tudományos műhely, a Székely Nemzeti Múzeum, az egész székelység közös tulajdona – így rendelkezett a tulajdonjogáról alapítója, özvegy CSEREY Jánosné, született ZATHURECZKY Emília – a legnehezebb kisebbségi időkben, midőn a bukaresti román kultuszminiszter, AGHELESCU doktor (KICSÍ Sándor egykori mikós diák, későbbi tudományos kutató szavai szerint) „el akarta hitetni a magyar ifjúsággal, hogy a magyar valójában értéktelen náció”, a korszerű tudás fegyverét adta az önvédelmét vívó székelység kezébe.

A harmincas években a legendás múzeumigazgató, egyben a Székely Mikó Kollégium rektora, a történész Csutak Vilmos a legjobb erdélyi és magyarországi tudoso-

kat sorakoztatta fel, hogy kisebbségi magyar népét felkészítse „meglátogatásának” keserves próbáira. Megtanulta Lukács evangélistától: „Mert jönnek reád napok, amikor a te ellenségeid körülted palánkot építenek és körülvesznek téged és minden felől megszorítanak téged. És földre tipornak téged, és a te fiadat tebenned, és nem hagynak te benned követ kövön, mivelhogy nem ismerted meg a te meglátogatásodnak idejét.”

ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLETÉNEK nagy reménysége, Bitay, lemhényi vasutas és csíkszentimrei székely asszony gyermeke, 1915-ös hadiériettségije, az olasz front pokla és súlyos gázmérgezés után, jogász lesz előbb Kolozsvárott, majd Debrecenben. 1919. június 4-én avatták doktorrá. De úgy találta, hogy az erdélyi magyarságnak a román megszállás után nem annyira jogászokra, mint inkább történészekre, irodalmárookra és nyelvészekre van szüksége, akik nem engedik kialudni a magyar történelmi tudatot, és a román valóság megismertetésével az erdélyi magyarságot felkészítik az új, kisebbségi helyzetére. Bitay Árpád megszerezte a történelem, valamint a román nyelv és irodalom tanári diplomáját. Mikor 1922-ben román irodalomtanári diplomáját kézhez vette, már készen állt első román vonatkozású magyar könyve, *A román irodalom összefoglaló áttekintése*. Egyesztendő tanári működése után megjelentette rövid román nyelvtanát magyarok számára. Történelmi vizsgálódásai során ő, a gyulafehérvári római katolikus főgimnázium, majd később a teológia tanára, az erdélyi románok helyzetét tárta fel a protestáns fejedelmek korszakából. Egyházának hű fia, de távol áll tőle minden felekezeti elfogultság. Ma úgy mondanók: szívvel-lélekkel az ökuméne embere. Az egyházak békéjét az erdélyi népek és nyelvek kölcsönhatásaira is kiterjeszti. Felfogásában minden nép és nyelv egyenlő, ez az alapelve, amelyben úgy hisz, mint a küldetésében.

Személyes kapcsolatba kerül a korszak legnagyobb román történészével, Nicolae IORGÁ-val (1871–1940), aki bukaresti egyetemi tanársága mellett nyári szabadegyetemet működtet Văleni de Munte városkában, Ploiești, a román olajvidék közelében. Iorga román irodalomtörténetére figyel fel, és 1923-ban először hívja meg szabadegyetemére Bitay Árpádot. Attól kezdve, 1937-es haláláig minden nyáron, román közönség előtt olyan előadásokat tart, amelyeket – György Lajos dr. tanár- és tudóstársa Bitay-nekrológia szerint – a román sajtó rendszeresen, bő terjedelemben ismertet.

DE BITAY ÉRZÉKENY LÉLEK, bántja a körülötte mindjobban felerősödő román nacionalizmus, a mind ridegebben érződő bizalmatlanság, ami – különös kompenzációképpen – lassan átcsap a soha nem volt román kulturális felsőbbrendűség hirdetésébe. Nemcsak az erdélyi magyar helységneveket törlik le a térképről, de a magyar történelmet is fokozatosan alárendelik a román históriának. Csak az érvényes, ami a román érdekeket szolgálja. Bitay úgy érzi, hogy igazi válasza, békés, meggyőző válasz az lehet, ha kutatja és felmutatja a magyar nyelv és a magyar kultúra békés, természetes hatását a románságra.

„Az Európa-tapasztalatnak egy nagyon fontos része, a mindennapok kultúrája, a hajszálcsőrendszeren terjed Nyugatról Kelet felé. Amit számunkra a németek jelentettek, azt a szerepet töltjük be mi a románok számára. Azt közvetítjük nekik, a mi szűrőnkön átszűrve, amit mi kapunk Európától. Persze, ebben a kapcsolatban is van kölcsönösség, de akár tetszik ez a másik félnek, akár nem (rendszerint nem tetszik), objektíve mindig az a fél a fontosabb a másik számára, amelyik itt Európát közvetíti. Ez itt is, ott is zavart bizonyos önérzeteket, hát kitalálták itt is, ott is, hogy mi nem a szomszédtól tanultunk, hanem átnyúltunk rajta, és egyenesen Párizsból. Ami igaz is, megüdvös is. Csakhogy ezen az úton nem sajtátfítható el az,

ami csak a tömeges, mindennapos érintkezés útján lehetséges: a civilizált élet hétköznapi szokásrendje, a gazdálkodás, a háztartás, a lakás kultúrája, és így tovább.” (TÓTH Sándor)

Ennek a közvetítésnek egyik csatornája: a nyelv. Vagyis nyelvek – a magyar és a román nyelv – találkozásai.

Bitay kutatásait a nyelvi kapcsolatok irányába bővíti, módszeresen és az őt jellemző roppant szorgalommal. Nemcsak az emlékezete volt káprázatos, a kitartása is. Feljegyezték róla, hogy az első világháborúban, a harcok rövid szüneteiben nyomban írni kezdett (olasz földön harcolva, Piavénál) azokról a magyar katonákról, akik NAGY Lajos, illetve ZSIGMOND királyaink korában annál az olasz folyónál vettek részt a csatákban. Közel esett az „olasz front” a szlovén világhoz, ennek nyomán nekilátott tanulmányozni a szlovén irodalmat. Jegyzeteit az áradó Piave vize sodorja el.

NEM BITAY KUTATJA ELSŐNEK a román nyelvet ért magyar hatást. A Székely Nemzeti Múzeum említett 1929-es emlékkönyvében Bitay valóságos mustrát tart azokról a román és idegen nyelvészekről, akik főleg a múlt század utolsó évtizedeiben ehhez a témához fordultak. Felismeri, hogy a román nyelv magyar elemeinek tekintélyes része a csángó-magyarság révén került be a román nyelvbe. Tanulmányozni kezdi a moldvai magyarság történetét. Kolozsvárott 1926-ban kiadta *A moldvai magyarság* című dolgozatát.

Ha helytállóak Bitay Árpád szóvizsgálatai – minden esetben szabályszerű etimológiai levezetés nyomán fogalmazza meg a véleményét –, akkor a magyar szavak még a vajdaság első időszakában, Moldva alapítása után kerültek be a románok nyelvébe. Két szó „életrajzával” bizonyítja a folyamatot. A *hădărag*, tájszólásban *hadarag* román szó – a mai szótár is számon tartja, *cséphadaró*, *rúd*, *vastag bot*, *garatfa* (a malom alkatrésze), *vezérfa*, *örlő nyele*, *daráló*

nyele értelemben – az ómagyar *hadara...* szóból jött át a románba. „szóvégi veláris spirans „...” ugyanis félhangzó lett (u, ü) s az előtte lévő magánhangzóval kettőshangzót alkotott, majd meg az így keletkezett kettős hang „ó” hanggá monoftongizálódott”. Összehasonlításképpen GOMBOCZ Zoltán így vezeti le az ómagyar *számta..* szóból, a *számtau*, *számtó* közbejöttével, a *szántót*. A román *hadarag* mindmáig őrizi az ómagyar nyelv egy azóta kiveszett hang- és szóalakját. „Az idegen nyelvekbe került szavak hangtani konzervativizmusára jellemzők például a finn nyelv gót, vagy az angol nyelv normann–francia kölcsönszavai, melyek hívebben megőrizték az ógermán vagy ófrancia hangtani sajátosságokat, mint a germán nyelvek vagy a francia nyelv.” A *hadarag* román szó leszármaztatása a magyar nyelvtörténet szempontjából is fontos, mivel a román nyelv magyar elemei között nagyon régi, talán éppen a legeslegelső rétegbe tartozik. Bitay azzal folytatja eredeztetéseit, hogy a magyar nyelvből vett – „ó” végződésű kölcsönszavak ma a románban mind *-au* végződésűek, tehát az átvétel az *-au*, *-eu* vagy *-ó* fokon történt.

MÁSÍK PÉLDA ERRE BITAYNÁL a *Copou*, Iași, az egykori Jászvásár egyik negyede. Ezt a *kapu* magyar szóból eredezteti: *kapu...γ > kopuy > kopou > Copou*. A város *kapuja* lehetett itt valaha? A domb, *Copou-dombja* 1834 óta városi park. (Maga a román *oraș* is a magyar *városból* jött át, *Oradea* a magyar *Váradból*.) *Copou-dombján*, parkjában hársfasor. Kiugrik közülük egy vastag törzsű, robusztus erejű, amelyik mintha ölében tartaná az egész dombot. Ide járt ki néma tűnődésre a legnagyobb román költő, Mihai EMINESCU, itt fogantak meg benne a *Császár és proletár*, a *Búbánat*, a *Glossza*, a múlt századi román költészet remekművei. A *Copou* szinte azonos lett Eminescu emlékével.

Bánthat-e bárki románt az, hogy Bitay ezt a „szent dombot” az ómagyar nyelvnek ajándékozta? Vagy tiltakozna-e valaki magyar a *Balaton*, a *Csongrád*, a *Visegrád*

szláv eredeztetése miatt? ILLYÉS Gyula egyenesen a magyar vendégszeretetnek, lovagiasságnak tartotta, hogy egyetlen magyar sem akart soha más nevet adni a szláv „mocsárnál” a magyar Balatonnak...

Radu ROSETTI (1853–1926) moldvai születésű román történész és író, aki 1905-ben egyedülállóan tiszteletre méltó, tárgyilagos könyvet adott ki *A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről*, minden fenntartás és félelem nélkül elismerte, hogy a moldvai Tatros (Trotuş) folyó völgyének toponómiája túlnyomólag magyar. Rosetti azt is hozzáteszi, hogy a magyar földrajzi elnevezések, a magyar főnevek, igék vagy mondatszerkesztési sajátosságok a csángó magyarok, a jószerént elrománosodott csángók közvetítésével kerültek be a román nyelvbe. Sőt, a románban élő magyar szavak néha eredeti alakjukban tűnnek fel a moldvai folklórban. Egyik kút népies neve: „Vajdáné kútja”, miként BANDINUS Márk bosnyák származású ferences atya, rangja szerint érsek, 1646. évi vizitációs jelentésében rögzítette. Vajdáné kútja? Miért ne, ha az 1600-as évek táján két moldvai vajdának is magyar felesége volt? Az élő magyar nyelvből kerültek át a románba a szavak, onnan szívódtak fel olyan – immár klasszikusnak számító – román írók műveibe, akik nyelvezetüket a nép nyelvéből frissítették fel, mint amilyen Ion CREANGĂ volt, vagy századunkban Mihail SADOVEANU.

CREANGÁT „TIPIKUS ROMÁN ÍRÓNAK” nevezi és ARANY Jánoshoz mint „tipikus magyar íróhoz” hasonlítja. Creangă irodalmi műveiben – mondja Bitay – „maradék nélkül érvényesíti a moldvai román falusi nép mindennapi nyelvét, megkapó helyi és időbeli színezetét. Ez a nyelv pedig, éppen a történelem alakító erejénél fogva, érdekesen magyar patinájú is. Íme, ez a jelentősége Creangă írásainak, a román nyelv magyar elemei szempontjából.”

A nagy román „mesemondó” írói nyelvezetének ezt a sajátos vonását már csak mi tartjuk számon, magyarok,

mi is utoljára Bitay Árpád 1929-es tanulmányában. Creangă stílusának szépségeiről, századokat felszínre hozó román nyelvéről tanulmányok sora született, de a Bitaytól említett „érdekesen magyar patináról” egyikben sincs szó. Még a magyar közönségnek szánt kiadványokban sem. *A román irodalom kis tükré* című nagy fordítói és irodalomtörténeti vállalkozásban is, ennek 1962-ben kiadott második kötetében, az akkori idők igen jelentős kritikusa, a sorozat román szerkesztője, Mihail GAFIȚA így jellemzi Creangă-t: „... munkássága alapvető jelentőségű az irodalmi nyelv fejlesztésében. Az észak-moldvai paraszti nyelv alkalmazásával páratlan értékű, rendkívül képgazdag és kifejező erejű művészi szintézist hozott létre. A népi szókincs és kifejezésformák határain belül az alkotó művész eredetiségével megteremtette meséi és emlékei sajátos stílusát. Nyelvművelő és stílusreemtő munkáját később Mihail Sadoveanu folytatta magas művészi szinten. Creangă mint nyelvművelő is Eminescu és Caragiale mellett foglalta el helyét, a román irodalom történetében.”

Ennyi.

EZ A „FELEDÉKENYSÉG” MÉG JOBBAN KIEMELI az olyan történelmes-író tárgyilagosságát, mint amilyen Radu Rosetti volt, aki abban az időben is hű maradt a maga igazságaihoz, mikor már nem volt „szokás” vagy egyenesen „hazafiatlanság” lett a csángók magyar eredetének emlegetése is. Bitay tanulmánya megadja erre a magyarázatot: a csángókat gyermekkorában ismerte meg, apja bojári birtokain, mint megbízható, szorgalmas belső cselédeket és napszámosokat. *Amintiri din copilărie* (Bukarest, 1925) című gyermekkorára való emlékezésében Rosetti betekintést nyújt a csángólakta moldvai falvak nyelvi viszonyaiba. A csángók voltak nyelvi követeink a múlt századi nagy román romantikus költő, a „román VÖRÖSMARTY”, Vasile ALECSANDRI falusi „udvarában”, a moldvai Mirceștiben is. Ennek a településnek magyar neve is van, Marcsést, mivel lakói – a bo-

jári uradalom egykori jobbágysai – csángók és cigányok voltak. Koós Ferenc 1858-as moldvai utazása során Marcsestről azt jegyezte fel, hogy a római katolikus csángók száma 139 lélek, egyházi nyelvük a magyar és a román. Alecsandri idejében (1818–1890) még jól kellett tudniuk magyarul, ezt bizonyítják a költő naplójába bejegyzett magyar szavak, mondatok. Nagy meglepetéssel olvastam ezeket a magyar szavakat Mirceştiben, az udvarházból alakított emlékházban; az éppen jelen lévő Augustin Z. N. POP irodalomtörténész világosított fel, hogy Alecsandri tudott valamelyest magyarul is. Más alkalma nem volt megtanulni, csak csángó jobbágyaitól, akiket Moldvában elsőnek szabadított fel, saját jószántából.

TÉMÁNK SZEMPONTJÁBÓL VAN-E FONTOSSÁGA ANNAK, hogy Vasile Alecsandri tudott magyarul? A román költő fedezte fel Vrancea hegyeiben, pásztorok ajkán, a legszebb román népballadák egyikét, a *Mioriţă*t (Bárányka), ő adta közre, s zseniális költői tudásával simítgatott is rajta. Jóval később feljegyezték egy magyar népballadát is, hasonló motívumokkal, Háromszék megyében, elnevezték Háromszéki Mioriţának. A Vrancea-hegység a Délkeleti-Kárpátok külső karéján helyezkedik el, míg ugyanennek a kárpáti hegyláncnak a nyugati felén – Vrancea megyével közvetlenül érintkezve – Háromszéket találjuk. Azt sem kell bizonygatnunk, hogy az egyes népek balladái átveszik egymás motívumait. Legékeesebb példája ennek a mi *Kőműves Kelemennénk*. A *Bárányka* népballada magyar változatának felfedezésekor magától értetődőnek tartották, hogy ez a *Mioriţa* átvétele, s alighanem azon nyomban rásütik a tudománytalanság bélyegét arra, aki megfogalmazza azt a halvány felvetését, hogy az alapmotívum lehetne román átvétel is a magyarból! Bizonyosság erre, mondjuk a román közreadó, Vasile Alecsandri magyar tudása...

Személyes kapcsolatot sejthetünk az egyik moldvai vajda, Dimitrie CANTEMIR érdeklődésében a csángók iránt,

illetve a csángók életében való alapos jártasságában. Cantemir 1716-ban kelt *Moldva leírása* című tudományos munkájában így jellemezte a csángókat: „magyarok, akik a római vallást követik, ehhez és ősi nyelvükhöz ragaszkodóbbnak bizonyultak, de mindnyájan ismerik a moldvai nyelvet is.” (A román, mint nép és nyelv elnevezése, akkor még nem használatos, a moldvai nyelv román nyelvet jelentett.) Ennyire a népi élet közelében kereshetjük a fejedelmet, aki pedig fiatalságát túszként Sztambulban töltötte, és noha kétszer lépett Moldva trónjára, egy ízben két hónapig, másodszer alig két évig uralkodott. Mikor járta volna be, egyféle álruhás román MÁTYÁS királyként országát, hogy ennyire ismerje a csángók életét, szokásait is? Egyszerűbb a magyarázat, feltételezi Bitay: a vajda édesanyját Bantăș Annának hívták; Bontás asszony valószínűleg magyar asszony volt, talán éppen csángó-magyar nő, Moldvából.

DIMITRIE CANTEMIR IDEJÉBEN, illetve jóval előbb, a 13–15. századokban, mindkét román vajdaságban, Moldvában és Havasalföldön a magyar nyelvnek jelentős szerepe volt az államéletben. Mindkettő hűbéri kötelékben állott a magyar királysággal, majd e viszony megszűnte után, a 16. század második felében a vajdák testőrei igen gyakran magyarok voltak Moldvában. Ezt a magyar jelenlétet mutatta be, elfogultság nélkül 1896-ban megjelent dolgozatában Dumitru DAN román kutató (*a Convorbiri Literare* irodalmi folyóirat különnyomatában):

„... a régi időkben, amint nyelvünk tudományos vizsgálata mutatja, a magyarok voltak ideát nálunk, a Kárpátokon innen”, és a magyarok a román vajdaságok toponómiájában „nagyobb nyomokat hagytak, mintsem első látásra hinné az ember”.

Hasonlóan vélekedett Sextil PUȘCARIU (1877–1948) román nyelvész és filológus, a kolozsvári Román Nyelv Múzeuma és a *Dacoromania* folyóirat megalapítója. Folyóiratá-

ban kifejtette, hogy a Kárpátoktól keletre egykor nagy számban élt együtt a magyarság a románsággal; a Kárpátok számos magaslata, több folyónév s az a körülmény, hogy Bukovina olyan vidékén is feltűnő magyar eredetű szavak vannak a románság nyelvében, ahol ma magyarság már nem él, mind ezt bizonyítja.

BITAY ÁRPÁDOT NEM VALAMINŐ „NOSZTALGIA” VEZETTE, mikor belmélyült a moldvai román nyelv, az erdélyi és bánásgi román szókincs magyar szemmel való vizsgálatában. Annak a tudományos feladatnak is eleget kívánt tenni, amelyre GYÖRFFY István hívta fel a figyelmet moldvai csángókkal kapcsolatosan: olyan népi változások mentek végbe a csángók körében és a velük élő románok között, amelyeket teljességükben csak interetnikus viszonylatokban érthetünk meg igazán. A kölcsönhatás nyilván nemcsak szavak átvételében, hasonításában érvényesült, hanem a folklór elemeinek „vándorlásában” és a néprajzi jellegzetességek „kölcsonzésében” is.

Feltételezhetünk „szelíd dacolást” a román felsőbbrendűség hirdetőivel szemben Bitay tudományos munkásságában, nyelvészeti kutatásaiban. Talán ez sodorta nem éppen szerencsés politikai szereplésbe. De lehet, hogy a nagyobb csábítás Nicolae IORGA vonzóereje volt. Iorga éppen olyan roppant arányú ismeretet magában felhalmozó és tudásával brillírozó tudós volt, mint a nála negyedszázaddal fiatalabb Bitay Árpád. A század elején tett erdélyi utazásai során nem nyilvánított nacionalista érzelmeket útinaplójában, néhol igazi elismeréssel írt Magyarország tudományos életéről, a magyar építészetről. Például úgy találta, hogy a kolozsvári Unitárius Kollégium épülete egyetemi székháznak is beillenek; tisztelettel említette Szent ISTVÁNT, a „magyarok szent királyát”. (*Az erdélyi és a magyarországi román nemzet* c. könyvében; Bukarest, 1906) A román irodalmat bemutató Bitay-könyv megjelenésekor, 1922-ben Iorga levélben köszöntötte a szerzőt:

„Az Ön könyve a legjobbak közül való, és kívánom, hogy vigye honfitársai közé a mi lelkeségünk megismerését, amely soha nem volt idegen és most sem idegenkedik az Ön népe igazi lelkeségének megértésétől, ahogy azt kifejezi egy szép és gazdag irodalom.” Bitay kutatásai – írta 1925-ben a nagyváradi *Cele Trei Crișuri* (Három-Körös) folyóiratban – „rengeteg mindenre megtanítanak bennünket azáltal, hogy bebizonyítja, a két nép egyike sem ismerheti meg igazán alaposan önmagát, egymás forrásainak tanulmányozása nélkül.”

A HARMINCAS ÉVEKBEN, immár gyakorló politikusként, Iorgát is eléri a hatalmi gőg, a román elsőbbség és elsőbbség rögeszméje, illetve – ugyan ezt soha nem vallja bele – beleütközik a román politikusok nagy dilemmájába, amit ma „trianoni traumának” nevezünk: az önmagát az első világháborúban túlgőzött ország miként bánják a Nagy-Romániába került kisebbségekkel, magyarokkal, németekkel, oroszokkal, bolgárokkal, akik a lakosság egyharmadát tették ki? Ionel BRĂTIANUNAK, a nemzeti liberálisok vezérének erre egyértelmű taktikája volt: a beolvasztás vagy a kiűzés. Iorga jó ideig határozottan ellenezte a beolvasztás gondolatát, nem humánus, hanem nacionalista megfontolásból: ha a magyarok, a németek és más kisebbségek beolvadnak a román nemzetbe, akkor a románság többé nem lesz az, ami addig volt. Történészként tudta, hogy minden tömeges asszimiláció az asszimilálókat is megváltoztatja. Ennek ellenére, feltámadó türelmetlenségében, meghirdeti a székelyek „román eredetének” tételét. Igaz, hogy ezt az „elméletet” nemsokára, egy Gyergyószentmiklóson mondott beszédében visszavonta, de addig már mélyen beleivódott a román köztudatba a „megmentő” tétel, és azóta is hol lappang, hol feltámad, mint például a nyolcvanas években.

Bitay naivságában úgy képzelte, hogy politikai szerepvállalással is az erdélyi magyarság ügyét szolgálhatja.

Az Iorga-kurzus idején Gyulafehérvár alpolgármester lett, ami önmagában azért volt jelentős, mert ezzel a román hatalom elismerte, hogy a hajdani fejedelmi székvárosnak nemcsak magyar múltja van, de ma is élő magyar lakossága szintúgy. Majd amikor Iorga kormányt alakított, 1931-ben, felkérte Bitayt, hogy vállalja el a miniszteri tanácsosi tisztséget a kisebbségi államtitkárságon. Az államtitkár Rudolf BRANDSCH lett, egy román érdekeket kiszolgáló német politikus, akit nemsokára a romániai német közösség kivetett soraiból. Anekdotaként járta, hogy Bitay „tanácsos úrnak” még saját szobája sem volt a kormányhivatalban, hanem íróasztalát a piaci ármegállapító mellett jelölték ki; fizetést nem kapott, csak napidíjat és a különben törvényesen járó vasúti szabadjegyet is megtagadták tőle. A Magyar Párt egyáltalán nem lelkesedett ezért a „megtiszteltetéséért”, amit Iorga miniszterelnök a külföld elkábítására talált ki. JAKABFFY Elemér vezető magyarpárti politikus, a lugosi Magyar Kisebbség főszerkesztője Bitay halálakor így jellemezte a tudós politikusi szereplését: „Várta az új munkakört. Várt reá hetekig, hónapokig. Várt arra, amit soha meg nem kapott, amit soha nem is szántak neki.”

BITAY ÁRPÁD – MEGALÁZTATÁSAIT LÁTSZÓLAG ÉSZRE SEM VÉVE – Rendületlenül tovább tartotta előadásait Văleni de Munte szabadegyetemén, főleg az irodalom és a történelem magyar–román találkozási pontjairól. Tudatosítani szerette volna a román közvéleményben az erdélyi magyarság tényleges múltját – amit a román sajtó mindjobban eltorzított –, egyáltalán: a kisebbségi kérdés döntő fontosságát Európában Trianon után, negyvenmillió népkisebbségi kontinensén. Rá szerette volna vezetni a románokat annak felismerésére, hogy a kisebbségi kérdés méltányos, mindenki számára elfogadható megoldása éppen olyan fontos – ha nem fontosabb – a többség, mint a kisebbség számára. „Ezért tehát azt is mondhatnánk, hogy

a kisebbségi kérdés a legmodernebb, legidősebb, legerősebb szociológia” – írta 1926-ban a *Magyar Kisebbség* hasábjain.

GYÖRGY LAJOS DR., A KÉSŐBBI EGYETEMI TANÁR így búcsúztat-
ta Bitayt 1937-ben: „Senkit sem illet meg méltóbban a tudósi cím, mint őt. Nyugodtan állhat a történelem ítélőszéke elé, mert működésének minden mozzanatában s minden leírt sorában legtisztább becsületességgel csak az igazságot, a népek egyetértését szolgálta.” Munkásságát a Szentszék a Nagy Gergely-rend Lovagkeresztjével ismerte el. A gyulafehérvári római katolikus teológia professzora nélkülözhetetlen alpmunkákat adott ki Gyulafehérvár szerepéről Erdély művelődéstörténetében, a Majláth Főgimnázium megalapításáról, a fehérvári székesegyházról. Utóbbi munkájának címében a kedves város már csak így szerepelhetett: *Az Alba Iulia-i róm. kat. székesegyház és környéke*. Egy évvel vagyunk Bitay halála előtt.

Bitay Árpád öröksége ezzel a végzetes elfogultsággal szegül szembe fél évszázada. A maga némaságában is perel minden elképzelt és meg is hirdetett felsőbbrendűséggel. Egyetlen könyv próbálta ébreszteni emlékét, 1977-ben, a bukaresti Politikai Könyvkiadó *Testamentum*-sorozatában, KOVÁCS Ferenc értő gondozásában. Nyilván az akkori idők kalodájába szorítottan.

Ki lehet-e lúgozni ebből az örökségből a népek és nyelvek egyenlőségének, méltóságának eszméjét? Míg a „Bitay előtti időkben” a magyar JERNEY-vel, HUNFALVY-val, ALEXICS Györggyel, ASBÓTH Oszkárral együtt S. C. MĂNDRĂSCU (1868–1947) Maros megyei születésű román nyelvész, folklorista behatóan foglalkozott a román nyelvet ért magyar hatásokkal, és 24 évesen a témáról önálló kötetet adott ki (*Magyar elemek a román nyelvben*, Bukarest, 1892), addig az utóbbi fél évszázadban elképzeltetlen lett volna, hogy egy erdélyi magyar nyelvész kimondottan ennek a témának a kutatásához kezdjen hozzá. Lazár

ȘAINEANU (1859–1934) román nyelvtudós, aki 1900-ban Párizsban telepedett le, de Romániában továbbra is elismert tekintélynek számított, a román nyelv egyetememes szótárában igen sok román szó etimológiáját vezette le a magyarból, noha nem tudott magyarul. Ugyanakkor 1945 után Romániában lényegében persona non grata lett TAMÁS Lajos (1904–1984) magyar akadémikus, a romanisztika budapesti professzora, amiért legtöbbet és legalaposabban foglalkozott a román nyelv magyarból kölcsönzött szavaival, az átvett magyar nyelvi elemekkel. Hiába igyekezett fenntartani kapcsolatait Erdéllyel, szülőföldjével, a román nyelvészettel, hiába küldött értékes tanulmányokat román nyelvtudósok emlékkönyveibe, (1958-ban Iorgu Jordan 70. születésnapját köszöntve, SZABÓ T. Attilával, MÁRTON Gyulával, GÁLFFY Mózessel, NAGY Jenővel együtt, 1965-ben pedig Alexandru Rosettit, 70. jubileumán) Bukarest soha nem bocsátotta meg tudományos munkásságát. *A román műveltség magyar gyökerei* (Budapest, 1941), *a Magyar–román közigazgatási szótár* (Budapest–Kolozsvár, 1941), *A magyar eredetű rumén kölcsönszavak művelődési értékei* (Kolozsvár, 1942), az *Ugocsai magyar–román kapcsolatok* (Kolozsvár, 1944) nem illeszkedhetett a román felsőbbrendűség, a dákoromán folytonosság, a hivatalos román nyelvészeti irányzatok eszmekörébe.

ELKÉPZELHETETLEN LETT VOLNA AZ UTÓBBI ÖTVEN ÉVBEN, hogy Egy magyar nyelvész a moldvai román helységnevek magyar forrásokhoz vezető toponómiáját tanulmányozza, noha (szó esett már róla) Radu Rosetti túlnyomólag magyar átvételnek tartotta a Tatros folyó völgyében található román helyneveket. A hatalom kimondott vagy kitalált kívánságai annyira berögzültek magyar történészek és nyelvészek gondolkodásába is, hogy világért se írtak volna *magyar–román*, hanem minden esetben *román–magyar* kapcsolatokról. Kedvelt téma lett a román jövevényszavak kimutatása a magyar nyelvben, de a bevett elnevezés he-

lyett nem *jöveényszavakat*, hanem *kölcsönszavakat* emlegetve. Egy román szó nem lehet *jövevény* a magyar nyelvben. Üres vádaskodásnak tartanám, ha nem velem esett volna meg a következő apróság. A hetvenes évek elején a bukaresti Eminescu Könyvkiadó is gondozott egy-két magyar munkát. Egyike volt ezeknek *Feketeügy* című riportkötetem, amelyben egyebek között bemutattam a Tatros völgyét, amelyen át a tatárok gyakran törtek be Csíkba, a gyimesi völgyön át. A kiadó biztos akart lenni a dolgában, a kéziratot lektorálásra elküldte BÁNYAI László (1907–1981) történésznek, a Román Akadémia levelező tagjának. Véleményén múltott, hogy lesz-e könyv a kéziratból. Csak azzal a feltétellel vállalta lektorálását, ha eltávolítom a kéziratból az olyan „magyar túlzást” mint a Tatros nevének a Tatáros magyar szóból való eredeztetése. Bányai azt állította, hogy a nyelvtudomány már bebizonyította: a magyar *Tatros* átvétel, a román *Trotus* megfelelője.

BITAY ÁRPÁD ÉS A TEVÉKENYSÉGÜKET FŐLEG 1945 UTÁN KIFEJTŐ Erdélyi magyar nyelvészek közé éles határt vont a második világháború. Valójában egy másfajta kisebbségi sors kezdődött el. A két háború között, éles román nacionalista támadások közepette is, a magyar nyelvészek, történészek önkörükben a magyar nyelvtudomány és történelemtudomány hagyományait folytathatták, és román kollégáik többsége sem kifogásolta ezt. 1945 után, a fennhangoztatott egyelőségben, el kellett viselniük megaláztatásukat, fejet kellett hajtaniuk a román nyelv és történelem felsőbbrendűsége előtt, mert csak ebben a keretben dolgozhattak. A hosszú elnyomatás és a kényszerű alkalmazkodás a *kisebbségi* életrendből *kisebbrendűségi* életérzészt alakított ki, pusztító öncenzúrával.

Ilyen rögeszmék fogságában vajon hány született volna meg Bitay Árpád hídverő művei közül?

FORRÓSZEGIEK 1989

K: BOBOSI György

Pécsely, halastó-felvidéki falu
ah népdájan keresztül mutatja be
a vidéki helyzetet

NÉPESSÉGFOGYÁS, AGRÁRPOLITIKA, VÁLLALKOZÓKEDV

Egy dunántúli falu fél évszázada

téméneti áttekintés

KISEBBIK LÁNYOM VESZPRÉMBEN TANÁRNŐ – a minap tért vissza a tantestülete által szervezett hollókői kirándulásról. Tőle tudom, hogy az ötszáznál kevesebb lelket számláló községben a négyosztályos iskolába már csak kilenc tanuló jár. Döbbenet hallgattam, hogy ebben a „világörökséggé nemesedett” faluban ilyen nemtelenül alacsonyra süllyedt az emberek szaporodási hajlandósága. Pedig az ott élők, az idegenforgalom hasznából maguk is részesedve, viszonylag nagyobb jólétben élhetnek, mint általában másutt vidéken. Talán éppen ez a viszonylagosan magasabb életszint, no meg az elbizakodottság, hogy ők a világörökség részévé váltak, tette őket még közönyösebbé azon a téren, hogy megfelelő számú utódokat indítsanak világra?

Aligha csak ez. Átsétálok a falumbeli iskolába. Útközben, a falu vegyesboltjának kirakatában megpillantok egy iskolai tablót. Ez évben tellett először ilyesmire a község körzeti iskolájának. Megszámolom a végzős diákokat. Az idetartozó négy község mintegy másfél ezer lakosából mindössze tizenöt tizennégy-tizenöt éves diák látható a tablón. Az őket keretező tizenkilenc pedagógus társaságában.

Megrázóan szomorú adat. Az egyik tanártól megtudom, hogy a hatszázötven lelket számláló Pécselyen hu-

Lapunk múlt számában megkezdett, a magyar mezőgazdaságról indított sorozatunkat folytatjuk e tanulmánnyal.

szonegy alsó osztályos diák van. Otthon előkeresem a két nagyobb gyerekem osztályairól 1965-ben készült kicsi amatőr csoportképet. Akkor az iskola négy alsó osztályába 54 tanuló járt. Több mint kétszer annyian, mint ma. Felelésem korunkbeli barátjának emlékezte szerint a harmincas évek két felekezeti iskolájában, a reformátusokéban és a katolikuséban fél-félszáz volt a tanulók száma. Két nemzedékkel ezelőtt, a harmincas évek közepén ötször annyi volt a gyerekek száma, mint ma.

PÉCSELY A BALATON-FELVIDÉK EGYIK TÜNDÉRIEN SZÉP völgyében fekszik. Nem része a világörökségnek, mint Hollókő, de környéke természetvédelmi terület. A Balaton közelsége és a táj szépsége egyre vonzóbb a turisták számára. Sokan – fővárosiak és idegen nemzetiségűek is – házakat és tartózkodásra alkalmas borpincék tucatjait vásárolták már meg, miközben az őslakók egyre kevesebb számú utódai nyaralókhoz hasonló házakat építenek.

Alig több mint egy nemzedékkel ezelőtt még minden házban gazdálkodó parasztlaklakok voltak. Birtokaikat művelték, jószágokat neveltek, szülőiket gondozták. Belterjesen gazdálkodtak *több mint százötven működő parasztgazdaságban*. Az erőszakkal végrehajtott kollektivizálás után – némi jövedelemkiegészítést jelentő háztáji művelés kivételével – felhagytak a gazdálkodással. Legtöbbjük egy-egy fél hold nagyságú szőlőt tartott meg. A szántók teljes területét a szövetkezet művelte. Kezdetben, amíg a ráfizetést jelentő állattartással fel nem hagytak, a rétek és legelők egy részét még művelték, karbantartották. Később ezek elgazosodtak, elsásosodtak, terméketlen gyeppé változtak. A lakosság majd valamennyi tagja a közeli Füreden talált munkát, az egyre több embert foglalkoztató vendéglátóipar valamelyik szolgáltatási ágazatában. Ez a lehetőség eredményezte, hogy nemcsak elvándorlás, de némi beköltözés is történt, de nem annyi, hogy a lélekszám lassú apadása ne

következett volna be Pécselyen is. Ma kétszázal kevesebben élnek itt, mint gyermekeim iskolába járása idején, az akkori nyolcszázötvennél.

Nézem a fényképeket, feleségem, akinek az emlékezete jobb, mint az enyém, segít. A gyerekeim társaságában egykor ide járt 54 tanuló közül csak húsz maradt a faluban. A fele se. Tegyük hozzá ehhez azt is, hogy a kevésbé jó tanulók és igyekvők maradtak itt. Az egyik idősebb tanárnő, aki még az én gyerekeimet is tanította, arról panaszkodik, hogy nem négy, de nyolc év alatt sem tanulnak meg a mai diákok rendszeren írni és olvasni. Egyféle kontra-selekcio is bekövetkezett azáltal, hogy a jobban képezhető, értelmesebb fiatalok elhagyták a falut, s maradtak a gyengébbek, azok, akiknek a gyermekei sem hoznak magukkal otthonról elég ismeretanyagot és ösztönzést. Sorra véve mindegyiket, megállapítjuk, hogy mindezek döntő módon nem attól függenek, hogy tehetős vagy kevésbé tehetős család gyermekeiről van szó.

Ismerjük a néha hazalátogató, egykor ide járt diák-társak életútját. Sokan közülük egyetemre, főiskolára is eljutottak. Ám most a népesedés szempontjából vizsgáljuk őket. 1965-ben az alsó osztályos tanulók (54) testvéreikkel együtt 132-en voltak. Családonként 2,52 gyereket jelent. A ma már negyven esztendő betöltött szülőknek összesen 68 leszármazottja van, s nem is igen lesz több. Ez családonként 1,25 gyereket jelent. Egyetlen nemzedéknyi idő alatt felére csökkent a valamikor itt élőkben az akarat utódok világrahozatalára.

SZÁNDÉKOSAN HASZNÁLOM EZT A KIFEJEZÉST. Pontosabbnak érzem annál, hogy szaporodási kedv vagy miegyéb, ami az embernél alacsonyabb rendű lényeknél előforduló viszonyokra utal. Négy évtizeden át folytattam ebben a faluban is orvosi tevékenységet. Volt alkalmam meggyőződni arról, hogy a terhesség vállalása vagy elutasítása két, néha egy ember akaratától függ. Hogy milyen el-

határozásra jut vagy jutnak, lehet fölülről történő intézkedésekkel, kedvező vagy kedvezőtlen szociálpolitikai szabályozókkal befolyásolni. Nem ez a döntő. A gyermek, az utód kívánása, akarása akkor fog jelentősen megnövekedni, ha nemcsak az anyagi helyzet terén, de az életforma, a társadalmi körülmények egészét, a kultúrát és az erkölcsöket is ideértve, kedvező hatások érik a választás előtt álló fiatalokat.

II.

1953 óta élek Pécselyen. Medikus koromban már szociográfiai tanulmányokat is végeztem. Ezeket a gyakorlatba ültetve igyekeztem felderíteni, az elmúlt évszázadra is visszatekintve, a népesedési viszonyokat. A református eklézsián őrzött matrikulában a 18. század második felétől kezdve igen pontos adatokat találtam a falu akkor négyötödét kitevő református közösség népesedési viszonyairól. Azonnal feltűnt, hogy a tizennyolcadik század végén egy-egy családban még nyolc-tíz, néha ennél is több újszülöttet keresztelt a lelkész. Kiderült, hogy ezek közül csak kettő-három élte meg a felnőttkort. A halálzási bejegyzésekből ki lehetett olvasni, hogy a legtöbb csecsemővel az akkori idők rettegett járványa, a fekete himlő végzett. A 19. század második évtizedében már alkalmazták a JENNER által felfedezett vakcinálást. Az asszonyok ettől kezdve már csak öt-hat gyermeket hoztak világra. Torokgyík, skarlát, pestis, vérhas s más ragályok „gondoskodtak” arról, hogy ezek közül is csak kettő-három érje meg a felnőtt kort. Ez volt a kívánatos. Ennyire volt szükség az akkori idők családi gazdálkodást folytató társadalmában. Az életmenetel változatlanul tartására. Nem részletezem, de a múlt század végén s már jelen századunkban is az egyre javuló higiénies viszo-

nyok s az egyre gyorsabban fejlődő orvostudomány áldásaként a csecsemő- és a gyermekhalandóság fokozatosan csökkent. Előbb három-négy, majd csak kettő-három újszülöttet jegyeztek be a matrikulába. Mindig annyit, hogy a népesség reprodukálni tudja önmagát. Igaz, ehhez különösen a század elejétől fogva a bevándorlások számának némi emelkedése is kellett. Új családok jelentek meg, többségükben katolikusok. A változatlanul nyolc és fél száz, kilencszáz között ingadozó lélekszámban a református őslakosság aránya a régi öthatodról négyhatodra csökkent.

A KÖZÖSSÉG EGÉSZÉ SZEMPONTJÁBÓL mégis törvényszerűnek tetszik az a tény, hogy az élveszületések számát a halálozások számához igyekeztek igazítani. Ösztönös törekvés volt ez vagy tudatos? Részben ez, részben az is lehetett. Bizonyos, hogy a két évszázaddal ezelőtt szokásos tízszeri teherbeesés idején az anyák nem, vagy csupán igen kis mértékben védekeztek a nem kívánt teherbeesés ellen. Legtöbbször azzal, a talán kissé babonás módszerrel, hogy hosszabb ideig, néhányan kétéves korán túl is szoptatták magzataikat. Az ötszöri-hatszöri utódvállalás korában a nőknek már védekezniük kellett az ennél többszöri nem kívánt fogamzás ellen. Többféle „praktikát” találtak ki ehhez. Nem célom részletezni ezeket. A művi magzatelhajtás volt ennek a végső formája. „Angyalcsináló” bába nem működött a faluban, e célból egy messzebb fekvő községet kerestek fel. Aki tehetősebb volt, s jobban féltette az életét, egy ezzel foglalkozó nőgyógyászt keresett fel a megyeszékhelyen. Többször is „ügyködtek” ilyesmivel. Kórházi orvos koromban a nőgyógyászati osztályon is dolgoztam. Tudtuk, hogy kik végzik ezeket a csak félig befejezett beavatkozásokat, tenni ellenük mégsem lehetett. A néha tragédiával végződő esetekben is megőrződtek a szereplők titkai.

Az ötvenes években még jelentős volt a vetélés miatt kórházba kerülő nők száma. Jellemző volt a kor paraszti társadalmának kissé kétarcú erkölcsi felfogására, hogy bár a szükségesnek tartott magzatelhajtást elvégeztették, mégis titkolták, leplezték. Szinte minden esetben az éjszakai vagy a kora hajnali órákban hívtak orvost és mentőt az ilyen „esetekhez”. A fogamzásgátló tabletták szedésének elterjedése csökkentette a vetélések számát, az abortuszok engedélyeztetése pedig megváltoztatta azok végrehajtási módját. A magzataikat elvetető nők saját lábukon mentek be a nőgyógyászat osztályára s ugyanúgy tértek vissza, a szemérmesen „egészségügyinek” nevezett méhkaparások elvégeztetése után.

A születésszám rohamos csökkenése községünkben is egybeesik a terhességmegszakítások és a teherbeesési szabályozások korszerű módjaival. Mégis tévedés azt állítani, hogy a népszaporodás mélyre süllyedésének ez az egyedüli oka. Két évszázad születési és halálozási adatainak összevetése azt igazolja, hogy ebben, az akár mintának is tekinthető faluban, a paraszti társadalom közösségében élő emberek mindenkor a lélekszám nagyjából szinten való tartására törekedtek. Az utódok világra hozásának gyakorisága ehhez az akarathoz igazodott. Néha még a névadás is erre utal. Több esetben előfordul, hogy a matrikulában újra találkozunk a már elhunyt idősebb szülött nevével. Ez már szinte nem is akarat, dacos elszántság, a halál erejével való szembeszegülés. Megmutatni, hogy csak azért is nevelünk egy Ferenc, Sára vagy más kedvelt névre keresztelt szülöttet.

MINDEN SZÜLETÉS AKARÁSA VAGY NEM AKARÁSA, az igen vagy nem kimondása két közös életre szövetkezett ember lélekakaratótól függ. Egyedi és személyes elhatározás, amelyet leginkább azok az erők befolyásolnak, amelyek tudatosan vagy ösztönösen a közösségek életét alakítják.

A paraszti társadalomban kialakult szokásrendet, amely a faluban élők számát egy mindenkori szükséges szinten tartásra befolyásolta, etikai és érzelmi motivációk sora vezérelte. Legerőteljesebben a családok megélhetési gondjai. A családi gazdálkodás szövevényes és sokrétű munkafolyamatai azt a nagycsaládosnak nevezett formát alakították ki, amelyben a háromgenerációs együttélés és a többgyermekűség, legalább három-négy gyermek nevelése volt a leghasznosabb. Így tudták a legkevesebb bérmunkás szegődtetésével fenntartani, gyarapítani gazdaságukat. Ezek a gazdaságok elviselték a kuláküldözések és a beszolgáltatások súlyos terheit is, s csak a totális kollektivizálás kényszere alatt, 1960 után bomlottak fel.

Az ősi gazdálkodás és életmód megszűnte után megfordult a helyzet. Ettől kezdve a kevesebb gyermeket nevelő családok kerültek kedvezőbb helyzetbe. Legjobban az egygyermekesek boldogultak.

A Pécselyen ma iskolába járó alsó osztályos tanulók közül háromnak nincs testvére. Tizenhatnak egy van. Két tanulónak három. Legalacsonyabb a testvérek száma az őslakossághoz tartozó családokban. Ezek bomlottak fel, ők szenvedték át nem egészen két nemzedék során a falut ért tragikus változásokat.

HUSZONÖT KULÁKNAK BÉLYEGZETT CSALÁD élt a faluban. Ezek leszármazottai közül egyet sem találunk a ma iskolába járó tanulók között. 1960-ig még száztíz működő parasztgazdaság volt. Valamennyi megszenvedte a terhet, mégis kitarzott az önállóság mellett. 1960-ban, az ötvenhatos forradalom falvakban elvégzendő megtorlása-ként minden gazdaságot kollektivizáltak. A parasztság önállóságát megszüntették. Az élveszületések száma ezek után süllyedt hirtelen mélyre. 1965-ben, egy olyan időszakban amelyben teljesen reménytelennek érezték létezésüket, eljött az az idő, hogy egyetlen állapotos nő sem

tartottunk nyilván a községben. És akkor még mindig élt nyolcszázötven ember a faluban.

Egyszerre öngyilkossá vált a falu. Igaz, ebből a leg-szomorúbb állapotból kissé magához tért. Ám a születések száma, új életek akarása azóta sem érte el a kívánatos, a népességfenntartó szintet. A falu lélekszáma fogyott, a népesség egyre öregedett. A szülőföldjükön kitartó fiatalok, ahogy említettük, a kevéssé ügyesek és sikeresek, nem vállalnak elegendő számú utódot. Hová tűnt bennük az akarat, a régi dacosság? A csak azért is megmaradni akarás vágya? Hogy maguktól többet akarjanak, mint amennyit a számukra kedvezőtlenül működő külső erők rájuk kényszerítve engedélyeznek?

III.

EGY ILYEN KONTRASZELEKTÁLT, alaposan meggyengített közösség, amilyen Pécselyen ma él, kedvező változtatásokra magától nem képes. Amint azt a népesedési statisztikák is mutatják, csak negatív értékű válaszokat képes adni. Fölülről irányított, a „nagypolitika” által hirdetett, ígért és juttatott támogatások és segélyek növelése segíthet valamit a szaporodás szintjének növekedésében, de hatékony befolyást csak ilyesmivel elérni nem lehet.

Az a jó társadalom, amelyben nincs szükség külön népese-dési politikára. Ahol a polgárok, a közösség tagjai egyenként is elég jól érzik magukat ahhoz, hogy szabad döntések alapján mind többször akarjanak utódokat, gyermekeket. Miféle társadalom született a felbomlott régi helyén Pécselyen? *A hagyományos, ma már történelminek nevezhető paraszti társadalom helyett egy zavaros, nehezen jellemezhető, de minden tekintetben alapvetően megváltozott világ.* Itt *ma valamennyien együtt a fogyasztói társadalom létszámát növelik.* Valamelyes piacra vihető felesleget csupán néhány

nyan, egyre kevesebben állítanak elő az egyre csökkenő szőlőművelés révén. Az itt élők osztályozására nincs más mód, mint az ősi census alapján történő. Vannak igen jó-módúak. Kevesen. Tehetősek. Középszinten él a zöme. És vannak szegények is, szerencsére csak kevesen. De a gyermekvállalás tekintetében valamennyi csoport tagjai azonosan viselkednek.

A nagycsalád tagjai szétváltak. A régi parasztházakban még az öregek élnek. Ahol már kihaltak, azt idegenek vették meg. Vagy átépítették. A melléképületeket lebontották, a padlásteret több helyütt beépítettek. Az udvarokat gyepesítették. Jóságok lármás hangjai sehonnan sem hallatszanak ki az utcákra. Tehenet senki nem tart. Lovat csak páran, a hagyományos szőlők és kertek szántása miatt. De legtöbb régi gazda utódja szerzett magának kiselejtett vagy új traktort. Kicsit vagy nagyot. Ez egyfajta státuszszimbólum lett, mert a gépek erejét igazán nem használja ki senki. Azaz bérmunkára nem megy, legfeljebb néhány ismerőshöz. Barátságból.

VALAHA AZ EGÉSZ FALU ÖNELLÁTÓ VOLT. A termelő társadalomhoz tartozott. Intézményeit maga tartotta el. A papot, az iskolamestert, az orvost, a jegyzőt, a postást. Igaz, nehéz időkben el is adósodtak emiatt. Olykor sikeresen kérvényezték az adóelengedést, de más támogatást az állam kasszájából nem kaptak. Ma hatmillió forintnyi nyugdíjat és egyéb járadékot hord szét a postás a házakhoz. Legnagyobb számban azokhoz, akik gazdaként egykor nyugdíjjárulékot nem fizettek, s a téeszben sem dolgoztak. Sok esetben csak papíron kimutatva azért, hogy nyugdíjban részesülhessenek. A kezdet kezdetén a téesz, mint a birtokok utód tulajdonosa, magára vállalta az öregek eltartását. Alacsony, kezdetben 260 forintnyi, később 400 forintnyi havonkénti, kolduspénznek is beillő támogatást fizetett az öregebb tagoknak. Később ezt sem bírták. A „szocialista” állam ezt is kénytelen volt magára vállalni,

hogyan a szövetkezetek teljesen tönkre ne menjenek. Ma is az állam kénytelen fizetni a már magasabbra emelkedett nyugdíjak összegét.

MEKKORA TEHER EZ A TÉESZ-ÖRÖKSÉG a magyar költségvetés számára! És nem az egyetlen. A kissé talán elharmadodottan létrejött önkormányzatokban, melyek vezetését a demokráciához éretlen lakosság itt is, mint oly sok más helyen az országban, a régi vezetőkre bízta, pazarló gazdálkodás folyik. Különösen ezek a kistelepülési önkormányzatok terhelik az állam költségvetését. Pécsely önkormányzata tizenötmillió forintból gazdálkodik évente. Ebből több mint tizenkettőt az államkasszából kap, különböző támogatások címén. Az is gúnyos mosolyra görbíti az ajkakat, hogy tizenkilenc tanerő mellett tizenöt nyolcadikos diák képe ékeskedik a vegyesbolt kirakatának tablóján.

Az összes iskolába járók számát alapul véve hat diák esik egy mai tanítóra. A régi iskolákban egyetlen tanító keze alatt több mint félszáz diák tanult. (Még hozzá úgy, hogy megtanultak írni-olvasni. Hazájuk, népük, falujuk s a maguk helyéről is biztos ismereteket szereztek.) És az önkormányzatokban dolgozók létszáma is kétszerese-háromszorosa a rendszerváltozás előttinek. A polgármester és az önkormányzat tagjai jutalmazás és fizetés révén jóval nagyobb támogatásban részesülnek, mint ahogy az illelő volna ebben, a paraszti időkben még önmagát ingyen igazgató községben.

Haladásnak csak azok a változások nevezhetők, amikor minden tekintetben kedvezőbb viszonyok keletkeznek a társadalom egészében. Nem ez történt 1948 után. Minden tekintetben kedvezőtlenebbé vált a helyzet. A több mint négyszáz esztendőn át a falu lelki életét irányító református egyház javait államosították. Az egyház tulajdonban lévő földeket, a szőlőt és pincét, majd a paplakot is eladták. A hitélet hanyatlott, a lelkész elköltözött,

s a szomszéd községből csak vasárnaponként jár át, hogy istentiszteletet tartson az alig féltucatnyi templombajáró számára.

Olvasókörok, tánc- és dalegyletek, színjátszó csoportok szűntek meg a községben. Még a tűzoltó-egyesület is, a gazdakörrel együtt. Egy évtizeden át még sportegyesület sem volt. Ezt mára sikerült újjáéleszteni. Eközben pedig bővültek a szabadidő órái, hiszen a ház körül azelőtt adódó munkalehetőségek nem kínálkoztak többé. Csak a kocsmába járok – ezek száma sajnos egyre szaporodik – találkozhatnak egymással. De miféle eszmecserékre? Nemcsak az öregek, a fiatalok is bezárkóznak még szomszédjaik előtt is. Mindenki a televízió, kezdetben fehér-fekete, ma színes adásait nézi. Alig hallom hogy valaki az ott látottakat szomszédjával megbeszelné. Legfeljebb a sorozatban látható szappanoperák egyes jeleneteit, a következő adásban várható izgalmakat. Egy *önző, magába zárkózó, gyáva, önálló vállalkozásra képtelen, minden irányítást, támogatást fölülről váró és követelő, igazából életképtelen társadalom*, egyfajta vegetációs emberi képlet alakult ki. Miért is születne bennük a kellő utódok számát akaró, s világra hozni tudó szabad emberek társadalma?

IV.

SZERETNI KELLENE AZ ÉLETET. Jól szeretni kellene tudni a világot. Társainkat és önmagunkat. Ilyen közösségben ki képes ilyesmire? Pécselyen, Hollókőn és másutt az országban ezért nem születik elegendő számú gyermek. A régit, a paraszti társadalmat, amelyben ez mindig létrejöhetett, annak anyagi alapjait s ezzel együtt szokásrendszerét és erkölcsvilágát egy olyan fölülről rákényszerített gonosz rendszer pusztította el, amely csak a rombolásban és a pusztításban tudott hatékonyan működni. Életrevaló,

gazdaságilag jól működő, erkölcsiben szilárd társadalmat nem tudott teremteni. Emiatt vált életképtelenné s szüntette meg szinte egy tollvonással ön magát. Romokat hagyott hátra, s a romok között a szerencsétlen emberek, magukra maradvá, nem tudják, hogy megmaradásuk érdekében mit kéne cselekedjenek.

Az 1956-os forradalomban még működtek azok az erőök, amelyek képesek lettek volna a szilárd társadalom alapjait egy szabad országban megteremteni. Mára megnyíltak a lehetőségek, létrejött a szabadság, de az emberek évtizedek során erőtlenné, tétovák lettek, s most nem tudják megtalálni a szerencsájük felé vezető utakat. Legkészületlenebbül ezeknek a kis településeknek népét érték a változások. A Magyar Szemle májusi számában olvastam BOD Péter Ákos ismertetését KORTEN könyvéről, amely igen tanulságosan jellemzi azt a sorsot, ami a gyengébb közösségekre vár. A globális pénzgazdaság, a nagy társaságok által vezérelt világban a vesztesek számára – szerinte – három lehetőség maradt. Az első a hulladékon való éldegélés, az öngyilkossággal felérő beletörődés. A második a bűnbándákba tömörülés, az erőszakkal való védekezés, a rablás. Ez nemcsak nyíltan, de javak elosztásakor alig leplezetlenül is jól működik országosan és mindenütt. Elfogadható és egyetlen emberinek nevezhető módja az ellenállásnak az, hogy össze kell fogni s létre kell hozni a globális társaságoktól és gazdaságoktól függetlenül működő emberi közösségeket. Korten azt írja, hogy „újja kell építeni” azokat. Hiszen megvoltak ezek, s nem is nagyon távoli múltban. Itt a falvakban a családi gazdaságok rendszerében.

Korten szinte bűnbakként emlegeti a külső tényezőket. A pénzügyi hatalmasságokat, a Világbankot és a multinacionális társaságokat. Azonban mi magunk is felelősek vagyunk a sorsunkért. A népfogyatkozás ragálya is azért terjedt el oly gyorsan, mert mi mondjuk ki: nem kí-

vánunk több utódot. Hány családban hangzik el ez, akkor is, ha az egyetlen gyerekecske öcsit vagy húgocskát szeretne kapni a szülőktől. Családok, régi nemzetségek haltak ki a sok-sok nem miatt a mi falunkban is. Nem csak fiúágon. A két évszázaddal ezelőtt bejegyzett családok nevei között ma alig három-négy található csak. Az őslakosnak tekinthető reformátusok száma felére-harmadára csökkent. Mi egyéb ez, mint kollektíve végzett öngyilkosság? Nem a háborúk, nem a társadalom változásai pusztították el a népet, hanem saját maga végez önmagával. Mint az észak-amerikai indiánok törzsei, akiket nem csak a fehérek gyilkoltak, de életterük elvesztése után asszonyaik sem akartak elég utódot világra hozni. Miért kerülünk mi az övékéhez hasonló helyzetbe? Hiszen van életterünk. Nem üzték mindenünnét ki bennünket. Ezekben a miénkhez hasonló falvakban van művelésre elegendő föld számunkra. Mi hiányzik? Szándék? Akarat? Képesség, hogy szabad akaratunkból visszaállítsuk a globális gazdaságoktól független, értelmes emberi közösségeket? A jól működő, gazdaságilag életképes és megfelelő utódok felnevelésére alkalmas társadalmat.

V.

AFENT ELMONDOTTAKBÓL IS KÖVETKEZŐEN: a nagy- és a kispolitikában elkövetett hibák és tévedések, a jó szándékúak is a népfogyatkozás okozóivá, kórokozóivá válhatnak. Szocialista, liberális, pragmatikus nézeteket valló politikai trendek ma valamennyien a hasznosság elvét tekintik mindenben mérvadónak, legfontosabbnak. A rendszerváltás után hatalomra kerülő kormánynak az ország óriási adósságával, annak minden terhével más-képpen nem is lehetett megbirkóznia. A magánosításba sem tudott másképp belekezdeni, csak úgy, hogy az or-

szágba idegen tőkét „áramoltatott be”. Hogy a külföldi vezető pénzintézetek, a Világbank és más nagy intézmények segítségét, valójában diktátumait elfogadta. Mindezek miatt nehezebben indult meg a társadalom átalakulása, az annyira áhított polgárosodás. Az első szabadon választott kormány a kis- és középvállalkozások támogatásával igyekezett erős közép rétegeket teremteni. A második választás után hatalomra került kormány megszorító intézkedései miatt ez a réteg már nem tudott tovább erősödni, inkább zsugorodni kezdett. A falvakban még zavarosabbá vált a helyzet. Az oly sok vita után megszavazott kárpótlási törvény csak részben juttatta vissza a gazdák kezébe régi birtokaikat. A törvény végrehajtását a javarészt helyükön maradt nómenklatúra emberei a régi struktúrák fennmaradása érdekében elszabotálták. De a helyes végrehajtás sem vezetett volna sikerre. A gazdálkodás újrakezdéséhez nélkülözhetetlen eszközök és felszerelések a nagyüzemek tulajdonában maradtak, s a belőlük kiszakadó társaságok kezére kerültek. A kárpótoltak nem kaptak anyagi támogatást, hitelkérésüket a bankok elutasították. A szántóföldi művelés jelentős részének hasznából továbbra is nagyüzemek s azok utódai részesültek. És a kereskedők, akik exporttámogatás címén jutottak milliárdokhoz. Jó részük ennyivel sem beérve, a törvény útvesztőit kijátszva, korrump módon, mindenféle praktikával ezt még meg is kétszerezte.

AFALU TÁRSADALMÁT ÉRT KÁROK KÖZÜL a legnagyobb az, ahogy a kormányok az eltelt hét esztendő alatt sem alakítottak ki világos, a termelők társadalmát támogató értelmes agrárpolitikát. Egyetlen párt sem beszélt eddig kellő határozottsággal ennek szükségéről. Az idén végre – a termelőket sújtó elviselhetetlen adó- és járulékterhek miatti tiltakozásként –, az egyik alföldi város körzetében dolgozó gazdák kezdeményezésére a termelők részleges blokád alá vették az országutakat.

A kerekasztalokon máig sem döntötték el, hogy mi lenne az ésszerű, a termelők és az ország számára kedvező agrárpolitika. Vagyis az, hogy a mezőgazdaságban dolgozó különböző rétegek közül melyiket kell, melyiket legérdeমেsebb támogatásokban, kedvezményekben részesíteni.

OLYAN TÁMOGATÓRENDSZERRE LENNE SZÜKSÉG, amely nem csak a hasznosság szempontjait tartja szem előtt. Előnyben kell részesíteni azokat a termelési módokat, amelyek kímélik a máris agyonmérgezett környezetet, a talajerőket. Azokat a rendszereket, amelyek segítenek a munkanélküliek számának csökkentésében, miközben – nem utolsósorban – kedvezően hatnak a népességfogyás folyamatára.

Igazán jó, kedvező megoldás csak úgy várható, ha a döntéshozók mindezeket a tényezőket figyelembe veszik. Egyre több politikus ismeri fel, hogy mindennél előbbre való lenne egy erős, életképes, minél nagyobb számú polgársággal rendelkező társadalom létre-segítése. Európához való csatlakozásunkat sem mindegy, miként érjük el. Vagyonosodó, elégedett polgárokkal vagy kol-dusbotra jutott milliók kéregető tömegével.

Nem hiszem, hogy igazán jó politika volt és lenne a jövőben is az, amely minden érdeket az Európai Unió-hoz való csatlakozásnak vet alá. Emiatt nem csökkenti kel-lő mértékben az adóterheket. Emiatt vonja meg a szociális juttatások egy részét. Emiatt igazítja az áruk és szolgálta-tások árát a nyugati szintekre, mikor a bérek, fizetések, nyugdíjak növekedése messze elmarad a nyugati szintek-től. Emiatt privatizál mindent, még a nemzeti érdekből fontos energiahálózatokat is. Emiatt tűri, hogy a megszo-rítások miatt elszegényedik az ország, s csak az igen keve-sek jövedelmei gyarapodnak. Mindent a pénzügyi hatal-mak, a multik, a nagybankok, a globális hatalmasságok érdekében tesz.

Eközben azzal odázzák egyre távolabbra az Unióhoz való csatlakozásunkat, hogy erőtlenek, gyengék vagyunk a csatlakozáshoz. Nem késő belátni hát, hogy csapdába kerültünk. Ebből csak úgy és akkor mászhatunk ki, ha magunk teremtünk egy életképes, jól működő, érdekeit megvédeni képes társadalmat.

Mivel politikai kérdés ez, ennyit sem foglalkoztam szívesen ezzel a dologgal. De a tárgyhoz tartozott. Azt is tudom, hogy balgaság íróasztal mellett elképzelni a jövőt, mégis megpróbálom felvázolni, hogy a leghátrányosabb helyzetbe került településeken, a kistalvokban milyen új-jáalakítható gazdasági közösségek létrejövetelétől várható egy minden tekintetben jobb, a népességfogyás ragályát is megállító változás.

VI.

A Z ÖSSZES MŰVELÉS ALÁ VEHETŐ FÖLDTERÜLET nagysága Pécselyen 2400 hold. A földosztás után 110 család gazdálkodott ezen. Átlagosan húsz hold jutott egy-egy családra. A földek mintegy hatodrésze szőlő volt. Ez jóval nagyobb hasznot hozott, mint a szántók és a rétek. Minden családi gazdasághoz tartozott néhány öreg, s a szülők és három-négy gyermek. Napszámot csak a munka dandárja idején kellett szegődtetni. Ma, a gépesítés időszakában ennyit sem kellene. Ahol nem volt elegendő számú fiúgyermek, ott egy-egy szolgaleány vagy idősebb cseléd segített. Igen kevés helyen volt erre szükség. E gazdaságokban mintegy nyolcszáz ember élt, élhetne ma is, ha ezek működnének. Megoldódnék a foglalkoztatás, a népesedés kérdése. A termőföldekkel tulajdonosként bánó, azokat kímélő gazdálkodással a környezet kárai megszüntethetők. Hasznosság szempontjából, ha a termelékenységre nagyobb gondot fordító nagy-

üzemekkel és farmergazdaságokkal a szántóföldi termékek szempontjából nem is versenyezhetnek, a szőlőművelésben és az állattartásban ezek fölé kerülhetnek. És egy igen fontos szempont: a jól működő gazdaságok polgárai fokozatosan visszavennék az államtól az önkormányzat fenntartásának gondjait. Adót és járulékokat tudnának fizetni. Az egészségi ellátásra éppúgy, mint a nyugdíjakra nézve.

EGY MÁSIK LEHETŐSÉG a sokak által leghasznosabbnak emondott forma, a farmergazdálkodás. Úgy mondják, ezzel a művelődésmóddal hasznosan kétszáz hektáron lehet gazdálkodni. Jó termő szőlőműveléssel ez kibővíthető, ebben a határban kétszáz holdon is elérhető. Tíz-tizenkét ilyen farmergazdaság létesülhetne ebben a faluban. Dániában, ahol a legmodernebb eszközökkel rendelkeznek a farmerek, átlagosan két-három napszámos dolgozik a gazdaságokban. Ezek is családosak. Kiszámítható, hogy ilyen típusú gazdálkodási forma harmincöt-negyven családot foglalkoztat. Három-négygyermekes családok esetén kétszáz embert tarthat el ez a gazdálkodási mód. Munkalehetőség és népesedés szempontjából egyaránt kedvezőtlenebb ez a forma, mint a családi gazdálkodás. Hasznossági szempontból vizsgálva, néhány ágazatban jobb annál, de nem mindegyikben. És az is kétséges, hogy a termőföldek kímélése, s az ökológia más szempontjainak inkább megfelelné-e.

A nagyüzemi, szövetkezeti gazdálkodás során arra törekedtek, hogy a határ egészét egyetlen termelőszövetkezet művelje. Később a falvakat is összevonták, s a pécselyi határ egy nagy, tízezer holdnál vagy hektárnál is nagyobb gazdaság részterülete lett. A szövetkezet központja húsz kilométerre volt a falutól. A nagyüzem a pécselyi határban művelhető területeknek alig egyharmadát művelte. Az egykori szántóföldekre és a síkföldre telepített szőlőket. A réteket nem kaszáltatta le, a mező-

kön nem legeltetett állatokat, mert azok tartása ráfizetéses volt. A nehezen művelhető lejtős területek, szántók és szőlők egy része parlagon maradt.

KEZDETBEN MINDEN PÉCSELYI GAZDÁLKODÓ a téészben volt köteles dolgozni. A gépesítés során már kevesebb kétékezi munkásra volt szükség. Ekkor a szövetkezet vezetősége „megengedte” hogy a tagok egy része más iparágban helyezkedjen el. Alig akadt olyan jó erőben lévő férfi vagy ügyesebb asszony, aki ne élt volna ezzel a lehetőséggel.

Ökológiai szempontból a szövetkezet katasztrofálisan rosszul működött. Agyonkemizálta a földeket, a termelőerőket kizsarolta, a gépi művelés következtében az eróziót segítette elő. A parlagon maradt földek elgazosodtak, sás és nád kezdte benőni. Őskori állapotok keletkeztek. Legnagyobb kár mégis azzal állt elő, hogy a nyolcvanas években már alig dolgozott valaki a földeken. *A falu lakói „elidegenedtek” a gazdálkodástól.* Tapasztalataikat, jártasságaikat nem adták át utódaiknak. Hozam szempontjából a nagyüzemek az általuk művelt szántóföldeken néhol kimagaslóan jó eredményeket értek el, de az említett társadalmi és ökológiai károk okozása miatt a nagyüzemi művelés további támogatása, visszaállítása nem lehet járható út.

Népességmegtartó erejét csak a családi gazdaságok visszaállításával nyerhetné vissza a község. Környezetkímélő szempontból is ez az egyetlen kedvező gazdálkodási mód. A hasznosság szempontja az, amin vitatkozni lehet. De az sem kétséges, hogy egy minőségi munkát igénylő termelésben, az állattartásban és a sokféle növény termesztésében is a mintaszerűen működő családi gazdaságoké az elsőbbség. Ez a falun maradt, kontraszelektált nép is megtanítható arra, hogy mit és hogyan kell tenni, csak irányítani, informálni és ismeretekkel kell ellátni őket.

A modernizálás az a varázsszó, amellyel sokan a farmergazdaságok és nagyüzemek fenntartásának fontosságát hangoztatják. Modernizálni a családi gazdaságban is lehet. Kell is. De a minőségi termelésben az emberek szerepe nélkülözhetetlen. Különösen ott, ahol sokféléet kell termesztetni. És az állattartásban. Mennyivel gyorsabban növekednek s nagyobb hasznot adnak az emberhez közel, a lakóházak melletti istállóban nevelkedő jószágek.

Nem csak a termelésből, a termékek feldolgozásának és értékesítésének hasznából is részesülniük kell a termeléssel foglalkozó gazdáknak. Csak ez segít abban, hogy az agrárrolló szárai összébb húzódjának. Nem a termelésben fontos a szövetkezet szerepe, hanem a feldolgozásban és az értékesítésben. Tejfeldolgozók, borpalackozók, szárítók, de még a vízimalmok újralétesítése is a falubeli gazdák érdekeit szolgálná. Meg kell tanítani és már az általános iskolában is oktatni kellene a gazdálkodás és a helyes közösségalakítás ismereteit. Népfőiskolák hálózatára lenne szükség. Minden régióban egyre, de inkább többre.

VII.

MENNYIT ÉR AZ ILYEN ÍRÓASZTAL MELLETT gyorsan felvázolható elképzelés? Nem sokat. A valóságban sokkal bonyolultabb a helyzet. Pécselyen egyetlen működő családi gazdaság sem maradt fenn, ami mintául szolgálhatna az ily módon gazdálkodni akaróknak. A kárpótlás után sem keletkezett ilyen. Igaz, farmergazdaság sem alakult ki. A különböző címen birtokukba került szántóföldek többségét a téeszől kivált kft. bérli csekély összegekért. Néhányan maguk művelgetik azt, jövedelmük, nyugdíjuk vagy fizetésük kiegészítéseként.

Az általam elmondottak csak úgy valósulhatnak meg, ha egy akár bal-, akár jobboldalinak vagy középnek

nevezett kormányzat belátná, elhatározná, hogy hol, milyen gazdálkodási módokat kell támogatnia. A társadalmat fenyegető, régről örökölt veszedelmekhez újabb hátrányok csatlakoztak. Csak erős, életképes közösségek tudnak ellenállni ezeknek. Ilyeneket kellene kialakítani, életre segíteni. Mindenütt olyanokat, amelyek inkább ellenállóképeseek. A népfogyatkozás ragállyá váló folyamatát nem állíthatjuk meg másképp.

FELÜLRŐL KELL ANYAGI SEGÍTSÉGET NYÚJTANI, nem csak szavakkal bátorítani. Honnét kerülhetne elegendő pénz a támogatásokra? Ha feleannyi összeggel segítené az állam a magángazdálkodás visszaállítását, amennyit elődje a nagyüzemek létesítésére, a parasztságot tönkretévő kollektívizálásra költött, nem kellene ezen sokat gondolkozni. De az állam elszegényedett, és más teljesítenivalója is van bőven. Túl is költekezik egyes területeken. Nemcsak az exportőrök és nagybankok támogatására gondolok. Az önkormányzatok is, láttuk, pazarlóan működnek. Az apparátus túlméretezett, háromszor annyi embert foglalkoztat, mint azelőtt. A tantestület létszáma is fölös. Az önkormányzat tagjai túl magas fizetést szavaznak meg a polgármesternek, s jutalmazások címén is fölöslegesen osztogatnak maguknak. A tizenkéntmilliós támogatásból évi öt-hat milliót meg lehetne takarítani, s ezt a pénzt családi gazdaságok létesítésének támogatására lehetne költeni. Ily módon évente négy-öt gazdaságot lehetne újjáéleszteni.

Más területekről is lehetne erre a célra pénzt áramoltatni ezekbe a gazdaságokba. Nem kellene nagyon gyorsan, évente legfeljebb nyolc-tíz ilyen gazdaság létrehozása lenne a legcélszerűbb. Tíz-tizenkét esztendő, de talán több is szükséges ahhoz, hogy a kedvező, életképes társadalmi fordulat bekövetkezzék. Mert nem csak anyagiakon múlik mindez. Nevelés, oktatás, erkölcs és kultúra terén is szükség van változásokra. Intézmé-

nyekre, egyesületekre, érdekvédelmi és értékesítési szövetkezésekre, társulásokra. A jó irányba forduló változásokat akaró emberekre.

Mert amint azt állítottuk és bizonygattuk, hogy a népfogyatkozás bajának megállítására csak az új élet létrehozására képes nők és férfiak gyermekeket igénylő akarata képes, úgy az is igaz, hogy egy életképes, erős társadalom létrehozására is csak erkölcsiekben szilárd, jövőjüket ígéretesnek érző, tevékeny emberek sokaságának akarata alkalmas.

ANÉPFogyatkozás egyre veszedelmesebbé váló folyamatát a társadalomban bekövetkezett rossz irányú változások indították el. A falvakban akkor kezdett a folyamat végzetessé válni, amikor az ott évszázadokon át jól működő paraszti társadalmat felbomlasztották, birtokaitól erőszakkal megfosztották, bérből élő szolgákká tették. Javulást, kedvező változást csak úgy várhatunk, remélhetünk ha a társadalmi folyamatok kedvezővé válnak. Ha minél tehetősebb polgárai, tulajdonosai, gazdái lesznek megint egy, a világban s a maga létezésében is bizakodó társadalomnak.

BODOSI György

Magyarországi Néptánc Szövetség

Magyarországi Néptánc Szövetség
Magyarországi Néptánc Szövetség
Magyarországi Néptánc Szövetség

NAGYAPÁÉK TÁNCA 1993

u'ek

BALCSAPOTT

B Jegyzetek Paul Hollander Politikai zárandokok
(Political Pilgrims) című művéhez

A MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ AMERIKAI SZOCIOLÓGUS munkáját
 szinte nyom nélkül tűnt el a könyvek áradatában. Kevesen hallottak róla, alig ismerik, holott azon művek egyike, melyek iránytűül szolgálhatnak a nemzetközi politikai viszonyokba éppen csak belekóstolt hazai olvasó számára. Elsikkadásáért nem okolható a kínálat bősége csupán, legalább akkora szerepet játszottak abban balos politikai véleményformálóink is, akiknek sehogyan sincs ínyére, ha múltbéli kudarcaikra emlékeztetik őket. Mert kínos következtetések vonhatók le a nyugati értelmiség 1928 és 1978 között a Szovjetunióban, Kínában, Kubában stb. tett zárandokútjaiból mind a birodalmakat, mind a tolvakvó vendégsereget illetően. Kellemetlen ráeszmélni, hogy a látogatók fennen hangoztatott alapkövetelményeiknek sem tesznek eleget, hibát hibára halmoznak. Tekintetüket vágyképekre függesztik, olyasmit vélnek látni és tapasztalni, ami nincs. Éppen erről szól Paul Hollander tanulmánya is.

mitetis
 le

Tengernyi dokumentum áttanulmányozása után (a válogatott irodalomjegyzék hét sűrűn telenyomott oldal, a csatolt jegyzetapparátus pedig negyvenhárom, igencsak apró betűs szedéssel) remek beleérzőkészséggel kísérli meg egy társadalomlélektani rejtély kiderítését a szerző: vajon mi készíthet jó nevű, magas intellektusú, engesztelhetetlen kritikusként számon tartott értelmiségieket diktátorok és diktatúráik felmagasztalására? Logikai képtelenségek tömegére keres magyarázatot, mint ar-

ra például, hogy a harcos társadalombírálok miként egyeztethetik össze vitriolos szellemüket a despoták iránti szolgálai alázattal? Annyit hírelt nyitottságuk miként fért meg a nyilvánvaló hazugságok tudomásulvételével, mi több, engedelmes szajkózásával? Mi az oka lépten-nyomon tapasztalható kognitív disszonanciájuknak? Hogyan véthetnek elemi hibákat szorosabb értelemben vett szakterületükön is? Miért nem tanulnak, miért nem okulnak elődeik botlásain?

HOLLANDER NAGY ILLÚZIÓROMBOLÓ. Nem fogadja el MANNHEIM Károly „*irrealisan optimista és jóindulatú*” értelmiségképét, szkeptikusabb nála. „*Éppannyira reményeik és szükségleteik foglyai, mint más halandók*” – állítja. Tájékozottságuk, szabadságuk, ragyogó észbeli képességeik sem óvhatják meg őket attól, hogy csalás és öncsalás áldozatául essenek. Helyzetük foglyai, és ebben rejlik a szekularizálódott, modern világ értelmiségének tévedése. Rájöttek ugyan az elidegenülés tényére, de abban a hiszemben élnek, e felismerés révén tüstént meg is válthatják magukat. Mindössze annyi a teendőjük, hogy tágra meredt szemmel lessék a szükségszerűen fölbukkanó lehetőségeket, így a tagadó magatartás mellé az állítót sorakoztatva – az elidegenülés ellenére is – teljesítsék ki személyiségüket. Vagyis – folytathatjuk a szerző gondolatmenetét – a tömegek nevében folytatott küzdelem valódi célja saját komfortérzetük biztosítása, a kellemes közérzet feltételeinek megteremtése.

Egy szociális felelősségtudattól áthatott, az egyenlőség eszményétől vezérelt, és az emberiség jövőjének építésére készülő értelmiségi minél hamarabb szeretné élvezni erőfeszítéseinek gyümölcseit. Hollander felettébb jóindulatú, mikor azzal mentegeti, hogy bizonyára kínzó kétségek gyötrik légvárait illetően, és azért törekszik ideái földi megvalósulásának keresésére. Némi szarkazmussal másként is fogalmazhatnánk, talán az jár a fejében:

ha az önmagáért és családjáért dolgozó átlagembernek tisztos jómód az osztályrésze, akkor az emberiség üdvén munkálkodót fejedelmi ellátás illeti meg. Ha pártérdeket képviselő politikusok gyakorolják a hatalmat, akkor az összességért síkraszállónak is kijár legalább egy szenátori hely. Produkálni mindezért fölösleges, státusa egymagában följosítja e kiváltságokra. A világ azonban – úgy érzi – nem becsüli, kivált nem az eredendően kultúrával átitatott polgári környezet, mert az csökönyösen ragaszkodik saját teljesítményelvéhez, és a meg nem valósult terveket, a ködös elképzeléseket kevésbé honorálja. Ellenben kitüntető érdeklődést mutatnak iránta – már a felvilágosodás kora óta – az abszolutizmusok, melyekben a gondolat több hasznos elképzelésnél: fegyver az alattvalók ellen. Ahol rendeletileg vezethető be és tehető kötelezővé egy szemléletmód, ahol egyértelműek a viszonyok, ott bizton számíthat kételyei megszűntére, nézeteinek igazolására, és a magabiztosságát erősítő erkölcsi, valamint anyagi megbecsülésre.

VOLTAIRE-ÉK LEGALÁBB NEM CSAPTÁK BE MAGUKAT, mert ismerték levelezőpartnereiket. A modern értelmiségiek viszont kevésbé érdekli a felvilágosítás, vágyképeiket szeretnék viszontlátni a valóságban, s ha mással találkoznak, akkor úgy tesznek, mintha nem vennék észre elütő vonásait. Az általános törekvésekre, jellegzetes irányzatokra és eljárásokra kíváncsi szerző az önbecsapások gazdag eszköztárát szedte ki emlékezéseikből. Előítélettel éppúgy dolgoznak, mint kivetítéssel. Érzékelésük, felfogóképességük ugyancsak szelektív, s ha orra buknak egy otromba tényben, menten kész a magyarázat. Noha a szerző lelkiismeretesen beszámol szíveslátásuk okairól is, a zsarnoki rendszerek belső és külső szükségleteinél, valamint manipulatív eljárásainál jobban izgatja a cinkos-sá szegődők indítéka és gondolkodásmódja. Abból indul ki, hogy úti beszámolóik többet árulnak el róluk, illetve az

őket fölnevelő társadalmakról, mint azon országokról, melyeket bemutatnak. Állítását szerencsés véletlenek igazolják: nemegyszer előfordult, hogy valamely ismert személyiség látogatását a vendéglátók is megörökítették, ugyanazon eseményt tehát két szemszögből követhetjük, mint például Henry WALLACE esetében. Az USA alelnöke Owen LATTIMORE-ral, a John Hopkins Egyetem tanárával Magadan egyik fogolytáborában járt 1944-ben, ahol Elinor LIPPERT raboskodott, aki maga is megírta a történeteket visszaemlékezéseiben. Memoárjaik összevetése felettébb tanulságos, megerősít abbéli vélekedésünkben, hogy az utazók inkább valami elől, semmint valaminek a megismeréséért eredtek útnak. Amit találtak, az voltaképpen egyikőjüket sem érdekelte. Nem vizsgálták, nem elemezték, sőt, hálásak voltak, ha beigazolták előfeltevéseiket, és ezzel megkímélték őket az esetleges további kételyektől.

HOGY MENNYIRE CSAK SAJÁT LELKI NYUGALMUKKAL törődtek, híven mutatja, hogy egyikőjük sem maradt álmai földjén. A Paradicsomot – amire „szívből igent, igent, igent mondhat az ember”, és ahol „boldogan fellélegzik” – önzetlenül azokra hagyták, akik már kezdettől is élvezhették „áldásait”, maguk pedig rendre visszatértek a „meghamisított demokrácia, és az álszent humanizmus fojtogató légkörébe”, Nyugatra, hogy ott borongjanak tovább. Nemigen marasztalták őket, mivel aligha láthatták volna el feladatukat ott-tartózkodásuk közben. Dolguk az volt, hogy szalonképessé tegyék a zsarnoki rendszert, megnyugtassák leendő kereskedelmi és politikai partnereiket: gazdag nyersanyagkinccsel, széles piaccal rendelkező megbízható szállító, viszonyai konszolidáltak, állandósult lázongással, káosszal nem fenyegetik szomszédaikat. Az értelmiségi hangadók megnyerése, a közvélemény formálása pedig nehézkes lett volna messziről, a személyes tapasztalatokra hivatkozás ugyanakkor nélkülözhetetlennek tűnt kijelentéseik hitelesítésénél.

HOLLANDER 1928-CAL KEZDI TANULMÁNYÁT, amikor az első Zarándokok felbukkannak a Szovjetunióban. Hogy mi történt addig, miért nem siettek rokonszenvezői nyomban a forradalom segítségére, és miért nem vettek részt a polgárháborúban, majd az azt követő ún. konszolidációs időszak küzdelmeiben – ezen kérdéseket éppen csak érinti. Szerinte a nyugati értelmiségiek figyelmét korábban lekötötte pozíciójuk ingadozása, az a nagymérvű változás, amin az első világháború után valamennyi polgári társadalom átesett. Az izolációs szemlélet, a családottság, az életforma-keresés mind ott szerepel a lehetséges okok között, mégis némi elégedetlenséget hagy az olvasóban, mert hiányzik a másik oldal vizsgálata: ugyan, miért nem sikerült a diktatúráknak már előbb szert tenniük értelmiségi támogatókra? Gyengéje a kötetnek az is, hogy a szerző túl általánosan fogalmazza meg problémáit. Ama törekvése közben, hogy tendenciákat jelöljön ki, egy kalap alá veszi a látogatókat, mintha zömükben nemcsak elkötelezett értelmiségiekkel, hanem egyenesen kommunista forradalmárokkal volna dolga. Jószerivel egyetlen kivételt említ: a fegyelmezett, éhbérért dolgozó munkaerőt megnyugvással szemlélő üzletemberek csoportját. A zarándokúton jártak többsége viszont aligha számította magát a harcos felforgatók közé, még ha esetleg akként pózolt is. Visszaemlékezéseik összefoglaló vizsgálata mellett helyesnek látszik tehát, ha több figyelmet szentelünk egy-egy konkrét személynek, illetve történetnek. A rendelkezésünkre álló bőséges anyagból kettőt idézek csupán, mindkettő magyarul is megjelent. Az egyik André GIDE, a másik Lion FEUCHTWANGER úti beszámolója.

A despoták lehetőségei kezdetben szűkösek: helyzetüket a terror fokozásával, majd totálissá növelésével szilárdítják meg. Kivégzik, illetve bezárják mindazokat, akik bármilyen címen részt követelhetnének a hatalom-

ból. Honi propagandistáikat elkényelmesíti a fennkölt érvek mögül előcsendülő bilincsszó elementáris hatása, ezzel azonban a külföldet nem nyerhetik meg, jóllehet igen nagy szükségük volna az elismerésére. Hollander némiképp adós marad e téma firtatásával, mivel csak a 90-es évtizedben nyíltak meg a kutatóhelyek, azóta folyhat rendszeres levéltári vizsgálat és forrásfeltárás a Szovjetunió utódállamaiban. Az viszont már jelen ismereteink birtokában is feltételezhető, hogy a diktatúra létkérdése a nemzetközi elfogadtatás. Nélküle legföljebb vegetálhat, és ha nem kap annyi támogatást sem, amivel bekapcsolódhat a világkereskedelembé, képtelen úrrá lenni gazdasági és politikai nehézségein, s valószínűleg hamar összeomlik, káoszba fúl. A zsiros üzleten túl alighanem ez utóbbi eshetőség készleten együttműködésre partnereit. A sztálini Szovjetunió is külföldről kapja a bilincstől a fejlett technológiáig mindazt, amivel megalapozhatja tekintélyét. Hollander találó példája: az egyik New York-i zarándok hosszan fejtegeti, hogy csak ebben a csodálatos társadalomban születhet meg a néki mutatott tökéletes nyomdagép, majd közelebbről is szemrevételezi a masinát, és a hátoldalán egy feliratot talál: made in NY.

AMEGTÉVESZTÉSHEZ FOLYAMODNAK, melynek hagyománya Aeleven még, és – számos példával illusztrálja a szerző – viszonylag könnyedén találnak bemutatni való mintalétesítményeket éppúgy, mint ahogyan „örökre” eldughatják a nyilvánosság elé nem tartozóakat is. Ez a kor, a húszas évek vége és a harmincas évek eleje amúgy is fordulópont a megtévesztés történetében: ekkortájt dolgozzák ki, és öntik formába a korszerű tömegmanipuláció szabályait. Mussolini beszédei, a különféle akcionista parádék mellett ekkoriban születik meg a propaganda elméleti megalapozása, Adolf HITLER *Mein Kampf*ja. E szerint a tényekkel ellentétes, vagy azoktól elütő vélekedé-

sek sugalmazása mindaddig akadálytalan, míg kusza és homályos elképzelések élnek bennünk a világról, márpedig az kényszerűen együtt jár látóterünk szélesedésével. Akik befolyásolásunkra törekszenek, szilárd, rendezett viszonyokkal hitegetnek, és vágyképeinkre emlékeztetve úgy tesznek, mintha sugalmazott képzeitek a mi felismeréseink volnának. Közben gondosan leplezik érdekeltségüket. Ehhez komoly apparátusra, nem kevés szakismetre, és kikezdehetetlennek látszó tekintélyekre van szükségük, vagyis megfelelően pozicionált személyek kelljenek. Mezei újságírók megvásárlásával nem jutnak semmire, a sajtószabadsághoz szokott közönségben ugyanis alig hagynak nyomot a zszurnaliszta szenzációk. Valódi tekintélyek megnyeréséhez viszont kezdetben gyengének érezhetik magukat, és sokallják a költségeit is. Az irodalomban kereskednek tehát, a szó elégedetlen, üldözött mesterei között.

ELSŐ PRÓBÁLKOZÁSAIK NEM TÚLSÁGOSAN SIKERESEK. Kiszemeltjeiket jobban érdekli az irodalmi élet maga, amivel persze kevésbé szolgálhatnak a honi irányzatokat buzgón nyesegető cenzorok. Nehezen találnak olyan művészre is, aki elég fogékony az (akkor még) új feladatra: egy vízió realista megfestésére, és elegendő képzelőerővel bír, ért a sötét háttér felderítéséhez, kiszínezéséhez, továbbá készséget tanúsít az apróbb hibák retusálására. André Gide-del *majdnem* felsültek. Kitüntető meghívásukat ugyanis azzal hálálja meg, hogy fanyalogva szól élményeiről. Az *Utazásom a Szovjetunióban* (nálunk: CSERÉPFALVI, 1937) fogadtatásának kettősségét a magyar fordító sorsa érzékelteti leginkább: mindkét érában felelősségre vonták munkájáért. DÉRY Tibort először kommunista fölforgatóként ítélték el, majd azzal vádolták meg, hogy az Eszme lejáratására törekedett egy ilyen pamflet magyarításával. Gide írása csakugyan polemikus hangú, mivel aligha volt szüksége különösebb zsenialitásra ahhoz, hogy észlelje,

nem a szabadság birodalmába csöppent. „Reggelenként a Pravda megtanítja őket arra, amit tudni, gondolni, hinni illik. Ettől eltérni nem ajánlatos” – szögezi le, és ekként folytatja: „boldogságuk reményből, bizalomból és tudatlanságból áll össze... számukra ami a Szovjetunió kívül esik, az merő, vak-sötét éjszaka... a legkisebb tiltakozást, a legcsekélyebb bírálatot szigorúan büntetik, azonnal elfojtják. S attól tartok, hogy nincs ma még egy ország, Hitler Németországát is beleértve, ahol a szellem oly kevésbé volna szabad, annyira le volna igazva, oly félték (terrorizált) és elnyomott volna!” Mindazt kétségbe vonja tehát, amivel a szovjetrendszer előrukkolna. Amint ma mondanák, vele nem lehet eladni a kommunizmust. Emlékeinek közrebecsátásával azonban mégiscsak megtörte a csendet.

GIDE KÍVÜLÁLLÓ. IGYEKSZIK TÁVOLSÁGOT TARTANI, hajlamos az elfogulatlanul ítélkezésre, s nem óhajt öntudatlan eszközévé süllyedni a hitelére spekulálóknak. És éppen ezzel teszi a legnagyobb szolgálatot nekik! A szájából elhangzó fanyar megállapítások ezerszer hatásosabbak ugyanis az elkötelezettek dicshimnuszánál. Noha szavainak mérlegelése közben meggyőződését követi, és elvont, általános erkölcsi szabályokat vesz figyelembe, mellőzve a környezet praktikus, suttogó tanácsait, bármint vigyázzon magára, a legnagyobb körültekintés mellett sem kap garanciát arra, hogy megnyilatkozásait ki ne forgassák, és ne keltsenek vele az általa remélttel ellentétes hatást. Egyedül csöndje feltörhetetlen.

Lion Feuchtwanger is kívülálló, csak másféle. Neki a származása miatt kell elhagynia hazáját, míg utazásban elődje, egyébként kor- és pályatársa környezetének örömtelensége ellen tiltakozik. Gide azon mesterkedik, hogy értelmessé tegye az életét, Feuchtwanger kényszer alatt cselekszik. Úgy kerül kívülre, hogy nincs más választása, létében fenyegeti a fasizmus. Borúsabb pillanataiban Gide talán úgy vélekedhetett: hasztalan próbál-

koztak a megvesztegetésével. Feuchtwangernek ennyi esélye sincs az önbecsapásra, mivel felkészültebb: „beavatott”. Elsők közt helyezkedik szembe a totalitarianizmussal, így – ha nem akarná – aligha bolondítanak el olcsó fogásokkal. Színpad iránti vonzalma is közismert, helyi kapcsolatrendszere pedig (már csak a BRECHTEL társszerkesztésben megjelenő *Das Wort* révén is) kiterjedt, ráadásul előtte fekszik a minta, egy kész útikönyv, mégis úgy tesz, mintha egy látomás kerítené hatalmába. Áltatni magunkat, „megfeledkezni” a valóságismeret és a képzelet ellentmondásáról – talán ez a legtöbb, amire képesek vagyunk. A *Vallomások Moszkváról* szerzője azonban nem éri be ennyivel. Érvel, magyaráz, győzködik, holott előszavában még vallomást ígér. A gyónás persze intim szükséglet, indíttatása benső. Témája és hőse sem lehet más, mint aki szólásra jelentkezett. Feuchtwanger viszont – SZTÁLINNál tett látogatása és a perek kivételével – mellőzi élményeinek taglalását, általánosságban fogalmaz. Statisztikai adatokat emleget, és tételesen cáfolja Gide állításait. Érvekkel próbálkozik, márpedig racionális indoklás nehezen elképzelhető tudatos meggondolás híján. Szándékoltságáról árulkodik az is, honnét veszi argumentumait, és miként fűzi egybe. Először a történész és a társadalomkutató mezében lép elénk, a száraz, tárgyyszerű megállapításokra hagyatkozó beszédmód azonban idegen tőle, így a rendelkezésére bocsátott kvázitényekkel nem tud mihez kezdeni, kezelésükhöz nincs elegendő türelme és szakmai ismerete sem. Szépirói vénájának engedve ezután érzelmi hatásokkal kísérletezik. Heves bizonykodása közben mind gyanúsabb lesz. Vajon miért szorul külön megerősítésre például, hogy „a statisztika nem csal”, vagy minek ismételteti, hogy beszélgetőtársai őszintén nyilatkoznak, ha nincs alapos okunk a kétkedésre? Naiv szemlélődőként pedig ott sem fog gyanút, ahol egy helybéli viszonyokban járatlan is

csudálkozva kapja föl fejét. Nem túlzás-e a „világ legjobb, legfelelősségteljesebb és legmerészebb” alkotóinak nevezni a moszkvaikat, akikről másutt megjegyzi, hogy tartásuk és hangütésük erőltetett? Miféle rendszer az olyan, ahol a fikciót minduntalan összetévesztik a realitással, s hogyan hihetnénk önértékelésében? Mintha egy korai posztmodern szövegen dolgozna, lépten-nyomon idéz. Technikája még nyers: tépett passzusai eredeti szövegkörnyezetük darabjaival ékesek anélkül, hogy az összefüggések rendszerét megőriznék. Kirívó példája ennek a Sztálin-citátum, melynek lelőhelyét is elfeledi megadni. A Szovjetek VIII., Rendkívüli Össz-szövetségi (alkotmányozó) Kongresszusán 1936. november 25-én elhangzott terjedelmes előadói beszéd felelevenítésével nyilván a Nagy Vezér észjárását mutatná be. Korántsem világos azonban, mit bizonyít a kiszemelt szónoki fogás: az idealizáló szándék feltételezte néphez közelséget, illetve bölcs paraszti humort, vagy ama követelményt, hogy a propaganda a tömegek felé irányuljon, és szellemi nívóját a legalsóbbakhoz, a legkorlátoltabbakhoz igazítsa. Ahogy a német vetélytárs mondja: *„minél kevesebb a tudományos tehertétel és minél inkább a tömegek érzelméhez szól, annál átütőbb lesz az eredmény”*.

HA POLITIKAI JÁTSZMÁKBA BONYOLÓDIK IS, Gide ragaszkodik kívülállásához, és a látszatot őrzi. Feuchtwanger készséggel együttműködik emitt, hogy amott tovább alakíthassa a függetlent. Ilyetén „fölkerekedése” a mostoha körülményeken egyénileg hasznos talán, az általa okozott kár azonban felmérhetetlen. Miközben erkölcsi tisztaságára kényesen kerül az undok polgári világ érintését, úgy menekedne az életére törő egyik zsarnoki rendszer elől, hogy tevőlegesen hozzájárul a másik megszilárdításához. Kezdeti aggályait magának Sztálinnak jelezte: *„rámutattam még egyszer arra a rossz hatásra, amit a Szinovjev-pör túlságosan egyszerű eljárása a külföldön még a jóindulatú embe-*

rekből is kiváltott.” Majd elégedetten konstatálja, hogy PJATAKOV és RADEK tárgyalásánál körültekintőbben járnak el. Szerinte a vádlottakat „sportszerű szenvedély” fűti, és a bírósági eljárás inkább civil diskurzusra emlékeztet. Az állítólagos trockisták és a sztálinisták viszonya pedig olyan, mint „Angliában az ellenzék és a kormány kapcsolata, ahol az ellenzék vezére az államtól kétezer font fizetést kap”. Kitűnő megfigyelés, remek párhuzam, szellemes megfogalmazója mindössze a jutalomról feledkezik meg: mi jár a vitapartnereknek? Kételyei természetesen nincsenek, miért gyanakodnék, ha másokat is meggyőzött ez a színjáték? Találóan idézi erre Hollander Granville Hicks mondását: „egyetlen értelmiségi sem védekezhet azzal, hogy megtévesztették, mivel éppen ez az, amit egy értelmiségi sohasem engedhet meg magának”.

ONBECSAPÁSRA ÉPPEM ELEGENDŐ ALKALOM KÍNÁLKOZIK. A társadalmi verdikttel ellenkezők készek bármit elfogadni, ami a szokottól különbözik, más. Versenytársat keresnek a közkeletű nézetek mellé, öntudatukat és énképüket óvják így. „Nem is olyan szörnyű az” – mondogatják egyensúlyukat keresve az ideákra hivatkozó zsarnokságok vérengzései láttán. „Előremenekülnének”, és avval azonosulnának, amivel lehetetlen. Racionális megfontolásból kettéosztanak a nemszeretem világot, hogy egyik felét enhasznukra kijátszhasák a másik ellenében. Közben olyasmiket ismételve a célvűség jegyében, hogy: „a történelem tanúsága szerint”, meg „az emberiség szempontjából”. Ám hiába vonultatják fel a megtévesztés szinte teljes arzenálját, a tények eltitkolásától, azok meghamisításán át, a nem létező összefüggések rendszerének kiépítéséig a tények azért tények maradnak, láncolatuk mozgatója a világ, nem dicsekvő állítások, vagy ostoba képzelgések. Lustaságunkra, feledékenységünkre hagyatkozva bármikor megkísérelhetik egy esemény, rendszer, vagy korszak történelmi átírását,

de mi végre? Gide úti beszámolója nem tartozik maradandó művei sorába, Feuchtwanger is pórul járt a sajátjával, magára vonta a francia hatóságok figyelmét, és a német megszállást követően internálták miatta. Megbízói sem lehettek elégedettek vele, hamarosan belátták: érdekesebb avatott szakemberekre bízniuk a meggyőzést. Vélük készítették el a rendszer sagáját, *A Nagy Összeesküvést* (Michael SAYERS–Albert E. KAHN: *The Great Conspiracy Against Russia*. Bonnie and Gaer. Inc. New York, 1946). (És aligha gyanították, hogy közben már hiteles beszámolók is készülnek a munkatáborra szögesdrótozott birodalomról, a GULAG-ról.)

AFOGADATLAN(?) PRÓKÁTOROK KORA nem múlt el a szocialista világrendszerrel. Dependens oltalomkeresők szép számmal akadnak ma is. „Legtöbbünk képtelen arra, hogy buzgón és tartósan támadjon olyan visszásságokat, amelyek kiirthatatlannak tűnnek” – jegyzi meg rezignáltan Hollander. Szerinte az értelmiségi kettős életforma előnyeit élvezni: egyszerre lehet kritikus és ellenséges a fennálló renddel szemben, valamint kiváltságos anyagi körülményeit, foglalkozási státusát és a szólásszabadságát tekintve. A *Politikai zarándokok* aktuális olvasmány maradt.

(Első kiadás: 1981, Oxford University Press, magyar kiadás: 1996, Cserépfalvi)

SNEÉ Péter

338

K: Rabár Ferenc

Reagálás

Bod Péter Ákos

Mi a baj a

kapitalizmussal
cími írására

A Magyar Szemle múlt számában, Visszhang-rovatunkban közreadtuk az Altern Csoport levelét BOD Péter Ákos KORTEN-kritikájával kapcsolatban. Noha a levél hangneme elüt a Magyar Szemle stílusától, tekintettel voltunk arra, hogy a vélhető szerzők (a Kortén-könyv magyar kiadásának gondozói) David Kortén nézeteinek, személyével érzelmileg is teljes mértékben, azonosulnak. Levelük személyeskedő hangnemére több olvasónk, szerzőnk figyelt fel, csakúgy mint a valódi vita elszalasztott lehetőségére. Az alábbiakban RABÁR Ferenc és PAPP Sándor írásait közöljük, akik mind a levélre, mind a Kortén-könyv tárgyilagos méltatására kitérnek.

A MAGYAR BETEGSÉG: TŰNŐDÉSEK, MERENGÉSEK ÉS SÉMÁK

A MAGYAR SZEMLE 3-4. SZÁMÁBAN BOD Péter Ákos *Mi a baj a kapitalizmussal?* címmel David KORTÉN könyve kapcsán írta le „tűnődéseit”, melyekre válaszolva az Altern Csoport az 5-6. számban *Mi a baj a laissez faire kapitalizmus apológéitáival?* címen közölte „merengéseit”.

Ha Bod Péter Ákos valóban a *laissez faire* kapitalizmus apológéitája volna és gondolatait konzisztens rendszerbe foglalva tárná elénk, az Altern Csoport pedig objektív és a szerző jóhiszeműséget feltételező választ adott volna rá, akkor most két karakterisztikus közgazdasági szemléletet hasonlíthatnánk össze. Nagy szükség lenne arra, hogy a magyar közgazdasági irodalom ilyen objektív összehasonlításokra ösztönözze olvasóit. Itt azonban más történt. Bod Péter Ákos valóban csak tűnődött és néhány – tagadhatatlanul ironikusan fogalmazott – reflexióját kö-

zölte, mire az Altern Csoport merengésnek aligha nevezhető személyeskedéssel válaszolt. Bod Péter Akos védelemre nem szorul; ha szükséges, meg tudja védeni írását maga is. A jelenség azonban, amelynek tanúi vagyunk, annyira jellemző a magyar közhangulatra és az elméletinek szánt viták torzulásaira, hogy érdemes rá néhány gondolatot szólni.

Már az is baj, hogy – a chestertoni mondást ide alkalmazva – a magyar vitákat az jellemzi, hogy nem a tárgyhöz szólunk, hanem *egymáshoz*. Emiatt fejtegetéseinkbe elkerülhetetlenül igen sok szubjektív elem vegyül. Ez a szubjektivitás okozza, hogy bizonyításainkban túlsúlyba kerül az elterelés, a *tudatlanságra utazás, a megszegyenítés, a hallgatóság irigységének felkorbácsolása*, – vagyis mindazok a módszerek, melyekről az Altern csoport által is többször és szó szerint idézett (de nem hivatkozott) SCHÜTZ Antal *A bölcsélet elemei* c. könyve azt írja, hogy „inkább prókatorfogások, demagógok és agitátorok kedvelt eszközei”.

SOKKAL NAGYOBB BAJ AZONBAN, hogy csak látszólag szólunk egymáshoz. Valójában azokhoz a rendkívül primitív sémákhoz szólunk, amelyeket egymásról előzetesen (még a vita előtt) alkotunk. A sémák persze sokszor szükségesegek, hiszen alapjuk az általánosítás, amely nélkül nincs emberi gondolkodás. Elhamarkodott használatuk és túltengésük azonban olyan veszély, amely inkább torzítja, mint segíti a világban való tájékozódásunkat. A sémák a társadalom szülöttei. Lehetővé teszik, hogy egy közösség bizonyos jelenségek értelmezését közösen elfogadottnak tekintse, és vitáiban ne térjen vissza újra és újra „Ádámhoz és Évához”. Egy egészséges társadalomnak egészséges sémái vannak, egy beteg társadalomnak azonban még a sémái is betegek. Ha egy társadalom gondolkodása „sematikussá” válik, vagyis kevés, de kritika nélkül elfogadott vagy felülről ráerőszakolt séma uralja a közgondolkodást, az éppen olyan betegség-szimptóma, mint

amikor az egyes csoportok egymással szöges ellentétben álló sémákba préselik véleményeiket és kommunikációra képtelenné válnak („elbeszélnek egymás mellett”). A sémákban történő gondolkodás és a véleménycsere ugyanis egymást kizáró fogalmak. A séma olyan gondolatcsomag, amelyet nem lehet felbontani anélkül, hogy megszűnjék. Mint ilyen lép fel egy másik felbonthatatlan gondolatcsomaggal szemben. A sémákat nem lehet megváltoztatni, csak kilépni lehet belőlük.

ATÁRSADALOM POLARIZÁLÓDÁSÁT semmi sem mutatja jobban, mint a szemben álló sémák elszaporodása. A keletkező folyamat öngerjesztő: a sémák megbontják a társadalmat és a megbontott társadalom sémákkal válaszol. A magyar társadalom jelenleg egy ilyen folyamat színtere. Ez a folyamat annyiban tekinthető sajátosnak, amennyiben a magyar sémák hosszú elfojtás után, egy történetileg megoldatlan problémákkal terhelt társadalom érzelmileg túlfűtött légkörében jönnek létre. Sajátos továbbá azért is, mert – mint már érintettük – szubjektívek vagyunk és egymáshoz szólunk a tárgy helyett. A sémák legveszedelmesebbike pedig az egymásról alkotott séma. A másik besorolása egy olyan képbe, amelyet ellenszenvből építettünk fel és amellyel – úgy érezzük – gondolatban már el is bántunk.

Hogyan sikerült Bod Péter Ákosból rövid úton BAUER Tamást vagy NÉMETH Miklóst varázsolni (ami ellen azt hiszem külön-külön mindhárman tiltakoznának)? Hogyan jöhet létre a főáramú közgazdász sematizált képe Bod Péter Ákos írásának olvasása közben?

Azt hiszem, sokféleképpen, ha a sémaképzés módszereinek gazdag tárházára gondolunk.

A legprimitívabb, gombnyomásra működő módszer az író foglalkozásának vagy társadalmi pozíciójának könnyed és gátlástalan azonosítása egy fejünkben már kialakított, és kellőképpen leegyszerűsített világszemlélettel.

A „pénzember”, a „New York-i lakos”, a „londoni bankár” így automatikusan bizonyos attribútumok hordozójává válik, melyek között mindig vannak erkölcsi jellegűek és ezért egyben értékítéletet is jelentenek. Érdekes, hogy miközben az Altern Csoport, Bod Péter Ákost kritizálva, oly szépen fejt ki a Szent Tamás-i útmutatást – írásában minduntalan az általa kritizált hibába esik. Ez az írás azt sugallja, hogy a londoni bankár csak a „főáramúak” közé tartozhat és – ha nem nyíltan, akkor burkoltan – materialista közgazdásznak kell lennie (akinek értékei és érzelmei csak csökevényesen vannak). Sajnos a kirajzolódó sémát itt még a „szándékos megtévesztő” (szofizmat használ) és a „kétszínű, képmutató, farizeus” jelzők is „gazdagítják”.

AZ ELLENFÉL SÉMÁBA GYÚRÁSÁNAK másik kiváltó oka, ha olyan állításokat, műveket merészel kritizálni, amelyekről úgy érezzük, hogy szemléletünket szépen reflektálják. Ilyenkor szinte mindegy, hogy a kritika pontosan milyen állításokra vonatkozik, a művet annyira szentnek és a mi sémánkba illőnek tekintjük, hogy a legkisebb kritikát is ingerülten és felháborodottan fogadjuk. Sajnos Bod Péter Ákos cikke kissé elkalandozó és sok kitérőt tartalmazó tűnődés, és ezek mindegyike alkalmat ad számára ironikus megjegyzésekre. Jogos megjegyzés például, hogy KORTEN nem hivatkozik a Római Klubra, SCHUMACHERRE, GALBRAITHRA – de ettől mondanivalója még érvényes. Igaz, hogy a könyv pontatlanul és lazán használja a fogalmakat, és ezért „lazák” a következtetései is. Igaz, hogy zavaros a pluralizmus és egyenlőség Amerikáját a szabad piac Amerikájával szembeállítani. A könyv lényegi mondanivalóját azonban mindez még nem érinti. Igaz, hogy a korporációnak más jelentése is van, de valójában ki gondolna itt komolyan MUSSOLINI államára? Ezek a kitérők mind alkalmasak ironikus megjegyzésekre és minden ironikus megjegyzés a magyar ellenfél sémagyártó kedvét ingerli, függetlenül attól, hogy lényegi-e vagy felületi jellegű.

Végül eljutunk az igazi tartalmi kérdésekhez, amelyek már a vitatkozók szemléletének mélyét érintik, és amelyek fölött tényleg érdemes vitát nyitni. De mire ideérünk, már csak a kész sémák kemény összeütközésének vagyunk tanúi. A Korten-könyv mondanivalója – szerintem – az, hogy a társaságok történeti fejlődésében súlyos hiba volt, amikor a múlt század végén azokat a természetes személyek Bill of Rights-ben lefektetett jogaival ruházták fel védettség, szólásszabadság és egyéb alkotmányjogok tekintetében. Ez nem volt szükségszerű, de más történeti fordulatokkal együtt a jelenlegi helyzethez vezetett, amelyben a társadalom-állam-piac rangsora helyett a piac-állam-társadalom rangsora érvényesül. Ennek a piacnak azonban semmi köze sincs a klasszikus piachoz, amelyben az árakat egyik piaci szereplő sem tudja befolyásolni és azokat adottnak kell tekintenie. Ez a piac a hatalmat világméreteken koncentrálja és ellenőrizhetetlenné teszi, a kiszolgáltatottságot és szegénységet pedig ugyancsak világméreteken konzerválja. Létrehozza mindazokat az elviselhetetlen társadalmi és környezeti anomáliákat, amelyek a Korten-könyvben részletesen le vannak írva. Megváltoztatásukra Korten szerint nincs más alternatíva, mint a minél kisebb régiók önellátása és újraszövetkezés az emberi közösség(ek) építésére. Bod Péter Ákos éppen a könyvnek ezt a kulcsgondolatát támadja. Az önellátást kedves, de komolytalan gondolatnak tekinti, és három, valóban megvitatásra szoruló érvet hoz fel ellene.

Az első az, hogy éppen a kis területeken folyó zárt termelési és fogyasztási rendszerek okozzák a környezetszennyezést. Ebben van igazságtartalom, ha a nomád törzsek legeltetéséből származó elsivatagosodásra, vagy az erdők kipusztítására gondolunk (ezúttal a nagy tömegek által főzéshez használt tűzifa miatt). Ez az érv figyelmeztet, hogy a hatmilliárdos és egyre szaporodó emberiség

már alig tud olyan technológiát vagy életformát választani, amely mellett a természeti környezete ne lenne veszélyeztetett.

A második az, hogy a kis, zárt társadalmak nem szükségképpen szolidárisak egymással. Azokat, akiknek rossz termőföld jutott és gyorsabban szaporodnak, árucseré nélkül éhínség fenyegeti. Korten persze nem állítja, hogy a világméretű árucserét meg kell szüntetni, elgondolkoztató azonban, hogy a zárt területeken gazdálkodó zárt társadalmak különböző népességszaporodási és termelésnövekedési dinamikái milyen feszültségeket hoznának létre az önellátó rendszerek között.

AHARMADIK ÉRV tulajdonképpen a másodikból következik. Ha a feszültségek létrejönnek (ha a világ jelenlegi elosztási viszonyait nézzük, akkor azok máris elviselhetetlenek, és nyilván ez lenne a kiindulópontja Korten új világának), akkor elkerülhetetlenné válnának a háborúk a jó földért, a vízért, a természeti erőforrásokért.

Ha az Altern Csoport nem a kész sémába akarta volna beleszorítani Bod Péter Ákost, akkor ezekkel a tartalmi érvekkel kellett volna vitába szállnia. Ezekkel a kérdésekkel azonban nem is foglalkozik.

Ezek után – hogy engem is sémába lehessen szorítani – kijelentem, hogy hozzám Korten gondolatvilága áll közelebb. Ahhoz azonban, hogy az ilyen gondolatok ne az utópia szintjén maradjanak, a megvalósíthatóságukról kellene többet gondolkodni. Korunk legnagyobb problémája talán éppen az, hogy a megvalósult világ mélyen irracionális, elfogadhatatlan és – minden látszat ellenére – hosszú távon működésképtelen. Intézményei és mechanizmusai ugyanakkor nem alkalmasak belső reformokra és pályamódosításra. Minden javítási szándéknak keményen ellenáll. Hogyan reformálható az, ami reformálhatatlan?

RABÁR Ferenc

Levél a Szerkesztőhöz

Igen Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm – kissé megkésve – azt az írást, amelyről még a tavasz folyamán beszélünk. A késésért szíves elnézésedet kérem.

Időközben – a mellékelt anyag megszületése után – olvashattam a Magyar Szemle legutóbbi számában az Altern Csoport válaszát Bod Péter Ákos írására. Lehango-lónak érzem a válaszban több helyen megnyilatkozó foj-tott indulatot, s nem kevésbé a személyeskedő hangvételt. Furcsának érzem a válasz személytelenségét is.

A nyár még hátralévő részében kellemes, erőgyűjtő pihenést kívánok

baráti üdvözléssel:

Papp Sándor

U: Papp Sándor XPO9

AZ ÖKONOMIZMUS NYOMORÚSÁGA

g. Töprengések David Korten könyvének olvasása után

Az egyesült nemzetek fejlesztési programjának (UNDP) szakértői úgy látják, a szegénység felszámolása fe-lé az első lépés az lehetne, hogy a világ száz legszegényebb országában meggyorsítanák a gazdasági növekedést.

Konkrét eredmények nélkül zárult a Rio II. néven emlegetett ötnapos környezetvédelmi rendkívüli ENSZ-köszgyűlés New Yorkban. A résztvevők csupán egy általá-nosságokat és hangzatos frázisokat felvonultató „zárónyi-latkozatot” fogadtak el, de nem tudtak tető alá hozni egyetlen érdemi határozatot sem. (Újsághír, 1997)

AZ ÍRÁS CÍME – aligha tagadható – plágium, Karl POPPER híres könyvének – *A historicizmus nyomorúsága* – címét utánozza. Ebben a munkájában K. Popper vitriolos kritikát

mond a történettudomány ama irányzatáról, amely szerint a társadalom mozgástörvényei a fizikáéhoz hasonló pontossággal megismerhetők (elméleti történettudomány), ily módon prediktív erejük is azokéval vetekedő lehet. Az eredmény: a társadalmak jövőjének kiszámíthatósága. A felfogásnak némiképpen ellentmondani látszik az a tény, hogy eddig a történelem mindig más irányt vett, mint amit akár a legragyogóbb racionalizmussal megjósoltak számára, igazolva azt az állítást, amely szerint a történelem – láthatólag – nem arra való, hogy némely filozófiák előzetes jóslatait beteljesítse.

HA AZ ÖKONOMIZMUS NYOMORÚSÁGÁRÓL BESZÉLÜNK, elkerülhetetlenül szükséges megkísérelnünk a fogalom definíciószerű megadását. Talán nem sikertelen az a megközelítés, amely szerint az ökonomizmus az a hit/tévhit/meggyőződés, amely szerint az egyes ember és a társadalmak kiegyensúlyozott létezése az anyagi javak és anyagi jellegű szolgáltatások állandón növekvő mennyiségét feltételezi. Ily módon a társadalmak minden kérdése alapvetően gazdasági kérdésként kezelhető. Ennek érdekében a társadalmak anyagi és szellemi erőforrásait a csúcstechnikák és -technológiák kifejlesztésére, a gazdaság növelésére kell koncentrálni. A feltételezett eredmény: globális virágzás, béke, egység.

Kétségtelenül igaz, hogy a 20. század második felében bekövetkezett, robbanásszerű technológiai-gazdasági növekedés hozzájárult ahhoz, hogy az emberi élet sokak számára könnyebbé, biztonságosabbá(?) és kényelmesebbé váljék, de ugyanakkor elvezetett olyan új konfliktusok kialakulásához is, amelyek feloldására megnyugtató megoldások máig nem körvonalazódtak.

Tarthatatlannak bizonyult mára az a második világháború után a civilizációs államokban kialakult felfogás, amely a jólétet (életszínvonal) – a birtokolható anyagi javak mennyisége és az igénybe vehető anyagi jellegű szol-

gáltatások összessége – az életminőség szinonimájaként vezette be. (Albert EINSTEIN *Hogyan látom a világot?* című esszékötetében ezt az élet banális céljának nevezi. Szavai: tulajdon, fényűzés, külsődleges sikerek!) Valóban, mindezek bizonyos szintje az életminőség szükséges, de nem elégséges feltételét jelenti. Ez a szűkítő értelmezés nem veszi figyelembe, hogy az életminőség (jól-lét) a materiális mellett spirituális tényezőket is feltételez, továbbá a kívánt, áhított életminőség megvalósulásához az egyéni síkon túlmenően a társadalmi sík (közállapotok) milyensége is meghatározó módon járul hozzá. S végül, de nem utolsósorban az életminőség értelmezhető állapotként (komfortérzés) és megfogalmazható folyamatként is, amennyiben az utóbbi teremtő, alkotó folyamatban való participáció lehetőségét jelenti. S mindezek adott ökológiai környezetben, időben változó módon állnak kapcsolatban egymással.

A 20. SZÁZAD VÉGÉNEK CIVILIZÁCIÓS ALAKZATAIT hármas Nagyszisztémaként modellezve szembevetve, hogy két részrendszer, a gazdaság (techno-ökonoszféra) és a társadalom (szocioszféra) századunkban viharos növekedésen ment keresztül. A Föld népessége megháromszorozódott, a gazdaság hússzorosára, a fosszilis tüzelőanyagok felhasználása a harmincszorosára, az ipari termelés ötvenszorosára növekedett (SH Atlasz, Ökológia, Springer, 1994.)

A változások négyötöde 1950 óta következett be.

Ezzel a növekedéssel áll szemben a méreteit, térfogatát és erőforrásait tekintve véges rendszer, a Föld. Meggondolkodtató, hogy véges rendszerben elképzelhető-e végtelen növekedés, nem is beszélve arról, hogy a társadalom illetve a gazdaság folyamatainak időskálája (sebessége) is számos tekintetben lényegesen különbözik a természeti folyamatok sebességétől. (Az ásványolaj kitermelésének sebessége ma kb. hatmilliószorosa képződési sebességének.)

És akkor még nem esett szó a fogyasztás kapcsán kialakuló környezetszennyezés ökológiai rendszereket romboló hatásáról.

A hármas nagyrendszer elemei közül a technológiai-gazdasági részrendszer autonómiája hihetetlen mértékben megnövekedett az elmúlt évtizedekben. Ezt jól jelzi, hogy törvényeivel megpróbálja helyettesíteni a társadalom, másfelől a természet törvényeit. A társadalomban pl. minden kapcsolatot funkcionálissá és piacszerűvé akar átalakítani (szociális, egészségügyi, demográfiai, kulturális, tudományos viszonyok), s a nem piacszerű kapcsolatok képezte ún. szociális tőkét csak annyiban ismeri el hatékony társadalmi tényezőként, amennyiben az profitábilis.

AKAPCSOLATOK FUNKCIONÁLISSÁ ÉS PIACSZERŰVÉ VÁLÁSA AZONBAN óhatatlanul egyenlőtlenségeket teremt, miközben a politikai demokrácia az egyenlő jogokon alapul. A társadalom intézményeit és mindennapi mechanizmusait működtető ún. „learned society” ezen a ponton kerül egyre mélyülő konfliktusba a jogok egyenlőségén alapuló ún. „political society”-val. (A civilizációs társadalmak duális jellege.)

A gazdaság nem veszi figyelembe azt sem, hogy a természeti folyamatok körfolyamatok, véges térben zajlanak, s egy hozzájuk illesztett, állandó növekedési kényszerű érző technológiai-gazdasági globális rendszer végső soron ezt tekintve nagyon kemény határokba ütközik.

A gazdaság ezen túlmenően sem a társadalmi, sem a környezeti költségek internalizálására – jelenlegi formájában – valójában nem képes. A szóban forgó költségeket lényegétől idegen tényezőként érzékeli, s nem tudja megnyugtató módon a „növekedés–egyensúly–a pénz értékállósága–a foglalkoztatottság szintje” mágikus négyszögben ezeket a szempontokat érzékelné. Idegenkedik tehát minden olyan tényező internalizálásától, amelyek nem kvantifikálhatók, továbbá monetarizálásuk kétséges, illetve nehézségekbe ütközik. (A civilizációs társadalmakban

napjainkban széles körben figyelhető meg a szociális kiadások lefaragásának tendenciái, ugyanez érvényes – csak kevesebb visszhangot kap – a környezeti költségek csökkentésére is.)

A gazdaság globális növekedése a társadalmakon belüli és a társadalmak közötti növekvő egyenlőtlenségek keretei között megy végbe. A Föld erőforrásainak nyolcvan százalékát a civilizált társadalmak húszszázaléknyi népessége használja fel, s talán az is jellemző adat lehet, hogy az Egyesült Államokban a nemzeti vagyon harminc százaléka a lakosság 1%-ának birtokában van, míg újabb kilenc százalék a nemzeti vagyon további harminchárom százalékát mondhatja magáénak.

Különös, és ma még jórészt kiszámíthatatlan veszélyeket rejt magában az a tény, hogy napjainkra az értéktéremtés, illetve a pénzteremtés folyamata elszakadt egymástól. A pusztán pénzzel történő pénzteremtés egyre fokozódó mértékben az instabilitás és a kiszámíthatatlanság elemeit viszi be a gazdaság rendszerébe, s az anyagi javak termelésétől egyre inkább elszakadó pénzmozgás egy sajátos, a reális folyamatoktól távolodó öntörvényű szféra, a monetaszféra kialakulásához vezet. Ennek kapcsán a kérdés tehát nem az, hogy mi a baj a KAPITALiz-mussal, hanem az, hogy hová fog vezetni napjaink virulens MONETARizmusa? A politikai forгатókönyveket ma már egyébként is a pénzügyi-gazdasági szférában írják!

A HETVENES ÉVEK ELEJÉN, az első olajárrobbanás következtében az addig kifogástalanul működő kutatás-gazdasági növekedés-életszínvonal lineáris modellben is máig nem szűnő, sőt fokozódó zavarok jelentkeztek. A kutatások expanzív növekedése mára alig következő specializációhoz vezetett, másfelől a hatalmasra növekedett forrásigény a finanszírozók időben változó magatartását hívta életre. A specializálódás kapcsán érdemes idézni NÉMETH László már 1931-ben megfogalmazott gondolatait (*Új enciklopédia*).

„A 19. században (...) az enciklopédistát kiszorítja a szakember. A szakszerűség, mint minden szellemi tevékenység eszménye és törvénye: e század sikereinek és zavarának a titka. A szakember az ismeretek remetéje (...) Ez az újfajta szerzetesség pillanatnyilag beválik, a dilettantizmus száműzése hatalmas eredményeket hoz. A tények és különösen az anyag és a természet tényei, a nyelvüket beszélőknek kivallják titkaikat, és mind beljebb szívják maguk közé a vállalkozó tudóst. A szakok szakokat fiadzanak (...) Nemcsak a laikusok száműzetnek mindörökre az ismeret földjéről, de a tudósok maguk is laikusok a harmadik szomszédban. A szellemre ráfekszik az ismeretlen ismeretek végtelensége.”

Ily módon tehát – elsősorban a viharosan növekvő forrásigény miatt – a jövőre nézve mindinkább kirajzolódni látszik az a modell, amelyben az ismeretek létrehozása valamilyen konkrét alkalmazáshoz, illetve felmerült igényhez kapcsolódik. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a felmerült igényeket ma már nem értelmezhetjük szűkítő módon, bár erre minden törekvés megvan, és nem korlátozhatjuk csupán a technológiai, ipari innováció területére.

A CSUPÁN A GAZDASÁG IGÉNYEIT SZEM ELŐTT TARTÓ kutatás (tudomány) ugyanis minduntalan megkerüli azt a morális kérdést, hogy bár mindent meg kell tudnunk, amit megtudhatunk, azonban nem lehet, szabad vagy nem szükséges megtennünk mindent, amit megtehetünk.

Az ökonomizmus gondolkodásmódunkat és értékválasztásunkat végletesen az énközpontú felfogás irányában mozdította el. Gondolkodásmódunk egyoldalúan racionális, analitikus, redukcionista és lineáris logikájúvá változott, amely mellett az integratív módozat – intuitív, szintézisre törekvő, egésze irányuló, nem lineáris – alig kap szerepet. Értékválasztásunk ennek megfelelően az expanziót, a versengést, a mennyiséget, mint értéket, s az uralomgyakorlást helyezi előtérbe, lemondva az integratív ér-

tékekről: megtartás, együttműködés, minőség, társviszony. (F. CAPRA: *Lebensnetz*. Scherz Verlag, 1966)

MÍG AZ ÉNKÖZPONTÚ (antropocentrikus gondolkodás-
mód és értékválasztás számára az emberen (res cogi-
tans) kívül eső, az őt körülvevő valóság (res extensa) alap-
vetően csupán erőforrásként szerepel, s csak mint ilyennek
van értéke, addig az integratív (ökológikus) számára az
ember és természeti környezete együttesen jelenti a földi
ökoszisztémát, ahol a „res extensa” önmagában véve is ér-
tékek hordozója.

David Korten könyve meggyőző – sok tekintetben
lenyűgöző – diagnózist állít fel az ökonomizmus vezérelte
civilizációs társadalmakról, függetlenül attól, hogy való-
ban minden konfliktus okának egyedül a tőkés társaságo-
kat kell-e, lehet-e tekintenünk, vagy sokkal inkább az
imént már vázolt, a civilizációs társadalmakat átható gon-
dolkodásmód és értékválasztásbeli torzulás a meghatározó
és éltetője ezen társadalmak jellegzetes magatartás-
formáinak. Csak egyetlen okot feltüntetni a lineáris logika
jellegzetes tulajdonsága, egy ok–egy okozat lánc mentén
keresve a megoldásokat. Egy kórokozó, egy betegség, egy
gyógyszer, ahogy az Robert KOCH nyomán a gyógyításban
kizárólagos felfogásként uralkodott el, s bizonyos mérté-
kig még napjainkban is uralkodó az orvostudomány
szemléletében, bár a multikauzális, civilizációs vagy dege-
nerációs betegségek széles körét ismerjük. Korten eseté-
ben a kórokozót a tőkés társaságok jelentik, a betegséget
az egyre szélsőségesebbé váló monetarizmus és a globális
tőkekoncentráció, a gyógyszert pedig az Ökológiai Forra-
dalom. Ezen az olvasaton – úgy vélem – alapvetően a kö-
vetkező mondata sem változtathat: „...eme komplex prob-
lémák megértésének egyéni vagy kollektív keresési
folyamatában egyikünk sem tarthat igényt az igazság mo-
nopóliumára” (13. l.). Azonban ezzel a mondattal Korten –
nagyszerű emberi gesztus – lemond arról, hogy írását bib-

liai igazságok tárházaként kezeljük, védelmezi tehát bírálóit és inti védelmezőit.

A szerző alapelképzelésével egyet lehet érteni, noha az ajánlott terápiáról s a változtatás előidézésére szolgáló mechanizmusokról nem egy esetben kimutatható, hogy egyoldalú s bizonyos mértékig naiv képet festenek elénk. „Videofonon tarthatnánk fenn barátsági és kollegiális kapcsolatokat a világ más részein lakókkal. Vagy konferenciákat tarthatnánk számítógépes hálózaton, hogy a megszottól eltérő recepteket, ötleteket cseréljünk...” – írja egy helyen, s ennek kapcsán óhatatlanul az jut eszünkbe, hogy bár a civilizációs társadalmak kisközösségei számára ez a módszer valószínűleg több helyen rendelkezésre áll, az afrikai, ázsiai, dél-amerikai léthatáron tengődők egy ilyen akcióba – több okból is – aligha kapcsolhatók be.

Nem nagyon tudunk mit kezdeni az olyan „óhaj” szintű megfogalmazásokkal sem, mint „be kell zárni”, „meg kell akadályozni”, „át kell alakítani”, „fel kell váltani” – ha nem társul hozzá a politikai cselekvés alapkövetelményének számító „hogyan” körvonalazása. Még akkor is, ha tudjuk, hogy Korten nem politikai kézikönyvet írt. Kérdéses továbbá, hogy a Bretton Woods-i intézmények felváltása az ENSZ bizonyos szakosított szervezettel meghozná-e a kívánt hatást, hiszen az utóbbiakkal kapcsolatban a világ számos részén az a vélemény, hogy hatékonyságuk gittetegyletekével vethető össze.

MEGLEHETŐSEN TALÁNYOSNAK KELL ÍTÉLNÜNK az utolsó oldalak egyikén (397. l.) olvasható megállapítást is.: „A tőkés társaságok csak eszközei az emberi igények kielégítésének. Ha cselekvéseik hitünk szerint legjobban szolgálják igényeinket, és ennek során a tőkés társaságok szerepét is hasznosnak ítéljük, akkor mindenképpen használni kell őket. De a döntés joga az embereké.” Tehát mégsem ördögtől valók, vagy a tőkés társaságokban közreműködők nem lennének emberek?

Globális tőkés társaságok helyett globális szabályozó hatóságok felállítása – hangzik egy másik javaslat. De ki és mi szabályozza a globális szabályozó hatóságokat, vagy másként: ki ellenőrzi az ellenőröket – fogalmazható meg a hatalommal kapcsolatos legősibb kérdések egyike.

Összegezve talán azt mondhatjuk, hogy D. Korten, miközben ökológiai alapú kibontakozást javasol, gondolkodása – minthogy egyetlen lehetséges módszert és megoldást vázol – akár antiökologikusnak is nevezhető. Mindezekkel együtt Korten könyve fontos, gondolkodásra inspiráló munka, magyar nyelvű megjelenésének gondolozóit elismerés illeti. (Csupán a könyv magyar címe sikeredett valamelyest „osztályharcos” zengzetűre!)

ALIGHA REMÉLHETJÜK, hogy a jövő a mából tekintve egyetlen, lineáris logikán alapuló lehetőségként vázolható fel. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, amennyiben a „ha-akkor” feltételezés-válasz pár alapján indulunk ki, s a körülmények széles, de reális körét figyelembe véve különböző forgatókönyveket vázolunk fel. Egy közelítés szerint négy forgatókönyv vagy azok valamilyen kombinációja mutathatja meg a várhatóan bekövetkező változásokat (SOMOGYI Ferenc: *A vegyesgazdaság evolúciós perspektívái*. Veszprémi Egyetem Kiadó, 1997).

Az ún. *tolsztoji út* lényege: az altruizmus, mint egoizmus. Az egyén belső tökéletesedése révén képes lesz arra, hogy az erőforrások elosztását s felhasználását a fenntartható társadalmak érdekében szabályozza (a materiális és spirituális értékek egyensúlya). Nagy kérdés, hogy a fogyasztói társadalmak hedonista szemlélete miként változtatható meg. Ennek kapcsán elkerülhetetlen, hogy az ember újra meghatározza önmagát, létezésének célját, értelmét.

A *platóni út* azt a lehetőséget fogalmazza meg, hogy az állam a szubszidiaritás elve alapján a társadalmi szerveződés különböző szintjein az erőforrások méltányos és cél-

szerű elosztását megvalósíthatja, ha szerepét a hatalomgyakorlás helyett társviszony kialakításaként értelmezi.

A *kolumbuszi út* a jelenlegi tendenciák – növekedésorientáltság – folytatását, a termelés sarkallását jelentené. Ez a „forgatókönyv” a társadalmak minden erőforrását a csúcstechnológiák és -technikák kimunkálása érdekében mozgósítja, bízván az új vívmányok szinte automatikus problémamegoldó képességében. Ez a forgatókönyv mai sikereink és zavaraink szülője, az általa generált emberi aktivitás megállíthatatlannak látszik, az új meg új technikai-technológiai csodák és gazdasági struktúrák a felszínen dinamizmust sugároznak, a növekedésvallás nem gondolkodó optimistái rendíthetetlen önbizalommal terelnek bennünket a korábbi úton. Bár egyre inkább érzékelhetővé válik, hogy – J. HUIZINGÁT idézve – a szellem elköltözött.

EBBEN A FORGATÓKÖNYVBEN a gazdasági növekedés egy sajátos fejlődésmitológia központi elemévé, az ideális társadalom dinamizmusának hordozójává, megvalósítójává válik. A gazdasági növekedés által előidézett konfliktusokat, az ember technomorffá válását a modell a növekedés további fokozódásával kívánja feloldani. Olyan ez, mintha a betegséget virulens kórokozójával gyógyítanánk. David Kortenre visszautalva, a szerző talán azzal követi el elviekben a legnagyobb hibát, hogy – állásfoglalásából előtűnően – *a civilizációs társadalmak minden kérdését maga is alapvetően gazdasági kérdésként közelíti meg.* A teljes rendszerben való gondolkodás számára lényegében véve csak a gazdaság körén belüli teljes rendszert jelenti. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk: indokolatlan igény lenne az olvasó részéről, ha a gazdasági rendszer mélyenszántó analizéséhez hasonlólt várna el a szerzőtől, a szocioszférát és a bioszférát illetően is, egyetlen műben.

Az úgynevezett *orwelli út* kulcsszavai: ökoháborúk, ökodiktatúrák! A szűkülő erőforrásokat az államok, illetve

erőcsoportok egymás között háborús konfliktusok felvállalásával osztják el (Öböl-háború), az államokon belül pedig a „mindenki egyenlő, de vannak egyenlőbbek” elve alapján.

HOGY A JÖVŐBEN MELY FORGATÓKÖNYV vagy mely forgatókönyvek kombinációja valósul meg, arra igen nehéz – ha egyáltalán lehetséges – válaszolnunk. Azt azonban látnunk kell – bár ez ma még politikailag megfogalmazhatatlan és artikulálhatatlan –, hogy a globalizálódó társadalmak, a szűkülő erőforrások miatt, az anyagi javak fogyasztási szintjét tekintve éppen nem egymáshoz közelítenek, kiegyenlítődnek, hanem a távolság az egyes államok között és az államokon belül az egyes társadalmi csoportok között növekedőben van. Az egyenlőtlenségek kialakulásában, az erőforrások egyenlőtlen elosztásában a monetáris technikák szerepe, spekulatív alkalmazása jól tettenérhető.

Karl Popper a jövő kizárólag racionális alapon történő megjóslását lehetetlennek tartja. Ezt – a már említett – könyvében hármasszabály-szerűen fogalmazza meg:

– „az emberi történelem menetét az emberi tudás növekedése döntően befolyásolja;

– racionális vagy tudományos módszerekkel nem jelezhetjük előre tudományos ismereteink jövőbeli növekedését;

– következésképpen, nem jelezhetjük előre az emberi történelem menetét.”

Ha pedig az elmondottak a racionális jövőbelátás lehetőségét kérdésessé teszik, akkor a jövővel kapcsolatban valójában – cselekvéseinket vezérlendő – csupán a hit marad meg számunkra, abban az értelemben is, ahogy Paul VALÉRY fogalmaz: a jövőt mindig azok határozzák meg, akik hisznek benne. Mindez meggyőzően egybecseng Werner HEISENBERG szavaival: „Minden emberi cselekvés kezdetén a hit áll.”

Papp Sándor

MAGYAR ELEKTRA 1984

K: F Honváth Tamás

(43)93

^{a/ka}
VISSZATEKINTÉS
EGY HÍRES NÉMET JELENSÉGRE

g (Két angol nyelvű könyv a szociális piacgazdaságról)

A NYOLCVANAS ÉVEK VÉGÉN, amikor a szocialista rendszer összeomlása során – mondhatnánk: az összeomlás folyamatában – ezekben az országokban a követendő külföldi példákat keresték, természetesen felmerült a második világháború után olyan sikeresnek bizonyult német példa is. Kevesen tudták, hogy a kezdetben három „megszállási zónára” osztott későbbi Német Szövetségi Köztársaságban tulajdonképpen mi történt. Amikor pedig közvélemény-kutatási statisztikát olvasunk arról, hogy Németországban milyen kevesen tudták évekkal a bevezetése után, hogy mi is a *szociális piacgazdaság*, elcsodálkozunk. Aho-
gyan múlik az idő, úgy szaporodnak a kritikus hangok is. Egyik azt állítja, hogy a szociális piacgazdaság nem volt más, mint megfizethetetlen politikai propagandajelszó.² A másik, hogy ennek a gazdaságpolitikának alig volt szerepe a „német gazdasági csoda”-ként ünnepeelt újjáépítésben,³ a harmadik, hogy a szociális piacgazdaság mint gazdaságpolitikai rendszer meghatározhatatlan, különösen a „szociális” oldala.

Az ismertető könyvek kiadását egy fiatalon elhunyt cseh emigráns, Jan TUMLIR genfi professzor és GATT-főtisztviselő szorgalmazta. Az 1968-as prágai tavasz idején, amelynek előtörténete több évre nyúlt vissza,⁴ a prágai reformerek erősen érdeklődtek Ludwig ERHARD gazdaságpolitikája iránt. Kapcsolatba kerültek ennek a gazdaságpolitikának az elméleti kidolgozóival ill. támogatóival, azaz a tágabb értelemben vett freiburgi, Ordo-
vagy német neoliberális iskola még élő képviselőivel. Igaz, hogy a prágai tavaszt is vérbe fojtották a szovjet páncélosok, de úgy tetszik, az emigránssá lett Jan Tumlirt a korábbi emlékek nem hagyták nyugodni. Az általa kezdeményezett, és az ő emlékének ajánlott angol–német közös munkát a hetvenes években kezdték el. Véletlen és akaratlan kérés eredménye, hogy a könyvek végül a nevezetes 1989. évben jelentek meg.

Az A KÖTETBEN Hans Otto LENEL, Walter EUCKEN egykori tanár-segédje és az Ordo-évkönyv jelenlegi főszerkesztője tárgyalja az Ordo-liberálisok elméleti előkészítő munkájának és Ludwig Erhard vele párhuzamos politikai tevékenységének a történetét:

1. Azok a közgazdák, akik 1945–48 között a szabadpiaci reform mellett álltak, kisebbségben voltak az országban. Valószínűleg külföldön is. Lenel csodálkozik azon, hogy külföldről olyan kevés biztatás ill. elismerés érkezett a német gazdasági reform ügyében. – Ehhez két dolgot tennénk hozzá: a) az amerikaiak megszálló hatósági szakértői támogatták a szabadelvű reformokat, szemben az angolokkal és a franciákkal. b) a KEYNES elvein felnőtt közgazdászok hittek a „globális vezérlésben” és tervezésben. Támogatta az állami tervezés gondolatát a tekintélyes amerikai John K. GALBRAITH is, aki később éppen az ellenkezőjét állította, ti. üdvözölte azt a lehetőséget, hogy Margaret THATCHER Angliában a szabadpiaci elgondolásokat a gyakorlatban kipróbálhatta.

2. Mintegy egykori mesterét, Walter Euckent idézve írja H. O. Lenel tömören: a gazdaságpolitikának gazdasági elvekre van szüksége.

3. Bár ez a vele szoros kapcsolatban álló F. A. HAYEK elveinek nem felel meg egészen, az Ordo-iskola egyik legfontosabb megállapítása az, hogy valamely megfelelő és működőképes gazdasági rendszer nem tud teljesen (purely) spontán módon keletkezni (emerge). Legalábbis olyan gazdasági viszonyok között nem, amelyek szilárdan a munkamegosztáson alapulnak. Fontos a piacok szabadságába vetett hit, de nem elég; a szabadságot ki kell egészíteni gondosan átgondolt szabályokkal és intézményekkel. A szabályokat pedig meg kell tartani. (Kínálkozik egy nagyváros közlekedésének a szabályozása mint analógia.)

4. Talán az egykori szocialista országokra (élükön a Szovjetunióval) különösképpen áll a következő gondolat: Ha olyan elemeket kísérelünk meg kombinálni, amelyek nem illenek egybe, ez csak szélsőséges esetekben okozza a gazdasági rendszer teljes csődjét. De a gazdaság kevésbé jól fog működni mint máskülönben, és nagy árat kell fizetni ezért, vagy úgy, hogy a nemzeti termék kisebb lesz, vagy úgy, hogy azonos szintű nemzeti termékhez több forrást kell elhasználni. – Lenel szerint „néha” csak

bizonyos idő után válik a helytelenül kombinált gazdaságpolitika rossz hatása világossá, példa rá az inflációs politika.

A KÖTET TALÁN LEGKIVÁLÓBB TANULMÁNYA Norman P. BARRY *Political and Economic Thought of German Neo-Liberals* c. írása. Ezt a címválasztást nyilvánvalóan az a tény is alátámasztja, hogy a – helyesebben: – Ordo-liberálisok a) teljes mértékben politikai közgazdászok voltak, ha tetszik marxisták(!) abban az értelemben, hogy a világot nem csak meg akarták ismerni, hanem meg is akarták változtatni. Barry terminológiája szerint álláspontjuk az „end-state liberalism” szakkifejezéssel jellemezhető, amit talán „végállapotra irányuló” liberalizmusnak nevezhetnénk. Eltérte a „procedural liberalism”. Ez utóbbi – az eredménnyel nem törődve – a lényegét az egyének közti szabad (áru)cserében látja. Ebből következik, hogy szabad elhatározásból létrehozhatók olyan képződmények (pl. ipari vagy szakszervezeti monopóliumok), amelyek a szabad rendszert tönkreteszik. b) A világ megváltoztatása az Ordo-liberálisok tevékenységének fénykorában (1936–1950) az általuk követelt erős állam gazdasági szerepének a pontos körülírását (gazdasági alkotmány), az egyén és gazdaság szabadságának a visszaadását jelentette a totalitárius diktatúrák virágzása idején. Úgy gondoljuk, erre a tényre a zárójelbe tett két évszám is eléggé utal.

c) Az Ordo-liberálisok csak szilárd erkölcsi és jogrend keretében látták rendszerüket megvalósíthatónak és működőképesnek. Barry idézi Alexander RÜSTOW következő 5 sorait: „A szociális piacgazdaságnak az emberiséget (humanity, ami emberiséget is jelent) és gazdaságon túli értékeket kell szolgálnia. Minden társadalmi, erkölcsi, kulturális és emberi érték fontosabb, mint a gazdaság. Mégis, a gazdaságnak kell kiteljesedésükhöz a talajt szolgáltatnia. Ezért a gazdaság nem ölthet olyan alakot, amely ezekkel a gazdaságon túli értékekkel összeférhetetlen.”⁵ Barry ezután egyik neves Ordo-liberálist a másik után idézi, és kimutatja, miért nem (általánosságban) a kapitalizmus és a szocializmus közötti „félút” pl. RÖPKE harmadik útja. Ezt a nézetet az az elterjedt, de téves vélemény sem támasztja alá, hogy „középen van az igazság” (Eucken). Alfred MÜLLER-ARMACK szerint „irenikus rend”⁶, mely a kiegyensúlyozottság állapotába, új, gyakorlati harmóniába akarja vezetni a társadalmat, amelyet ez azelőtt sohasem volt képes elérni.

Szorosan idetartozik az a gondolatkör, amelynek már 1945 előtt Franz BÖHM volt a szószólója. Egyik leghíresebb művének a címe önmagában program: *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung*. A gazdasági rend szerinte sem keletkezik magától, teljesen spontán. Azt jogalkotás révén kell létrehozni. Amikor annak elérkezett az ideje (1945–48-ban Németország nyugati felében itt volt a kedvező alkalom!), jogalkotással igenis rendet kell teremteni a gazdaságban. Mégpedig olyan rendet, amely az Eucken által körülírt „ORDO” társadalombölceleti fogalmának megfelel.

NEM TITKOLT ROKONSZENVVEL ÉS LELKESEDÉSSSEL értekezik Jan Tumlir Franz Böhm egyéniségéről és munkásságáról. Kibővíti és megalapozza Barry rövid megjegyzéseit. Böhm jogászprofesszori és politikusi működésében az Ordo-gondolat mellett a vállalati alkalmazottak beleszólási joga (Mitbestimmungsrecht) és a gazdasági hatalom összpontosulása (kartellek, a tőkekoncentráció egyéb formái) ellen folytatott küzdelem játszott kimagasló szerepet.

A fentebb már említetteken kívül az A kötetben találjuk Norbert KLOTEN professzor (a Bundesbank igazgatósági tagja) elemzését és kritikáját. Tanulmányának tárgyát tulajdonképpen a közületi szektor képezi. Az eredeti erhardi elgondolás degenerálódását mutatja be és bírálja. A külföldi olvasó számára különösen hasznos, hogy a tudós Kloten félre teszi kötelező tartózkodását. Nem szégyell kormányokat, törvényeket és személyeket is megnevezni, ha ez a világosság érdekében szükséges. Természetesen Kloten sem mentes az egyoldalúságtól. Semmit sem szól a kereszténydemokrata táboron belüli ellentétekről. Elsősorban ADENAUER Erharddal szemben folytonosan fennálló bizalmatlanságáról, amely hiányos közgazdasági képzettségéből adódott, és abból, hogy nem volt meggyőződéses híve a szabad piacnak. Adenauer – mint a legtöbb hozzá hasonló, hatalmi sémákban gondolkodó politikus – hamar feladott semlegesnek látszó gazdaságpolitikai elveket, ha ezt a hatalom pillanatnyi érdekei megkívánták (pl. a szénbányászat szubvencionálását). Az inflációt pedig – melyért Németországban jóformán kizárólag a Bundesbank felel – Kloten meglehetősen bagatellizálja. A stabilitásáról oly híres német márka értéke a létfenntartási árindexen mérve 1960 és 1980 között a felére csökkent.

Peter BERNHOLZ érdekes tanulmánya (*Ordo-liberals and the Control of the Money Supply*) a korunkban változatlanul sokat vitatott pénzpolitika/pénzteremtés/hitel/infláció kérdéseivel foglalkozik. A freiburgi iskola egy kevésbé ismert alakja, Friedrich A. LUTZ (1901–1975), 1953-tól a zürichi egyetem tanára, foglalkozott céltudatosan ezzel a kérdéscsoporttal. Lutz egyrészt az aranyalap, másrészt – ennek újjáélesztése hiányában – a lebegő valutaárfolyamok híve volt, jóval ez utóbbi bevezetése előtt.

MELEK MÁRMOST AZ ISMERTETETT MŰVEK szerzői szerint a freiburgi vagy Ordo-liberális iskola becsülendő érdemei, melyek a hiányosságai; egyáltalán, „exportcikk”, más országba átültethető modell-e ez az elmélet?

Az exportcikk kérdést a könyvek keletkezése vetette fel. A kezdeményező, Jan Tumlir exportcikknek tartotta az Ordo-liberálisok gondolatait. Ennek oka az lehetett, hogy 1968-ban, amint említettük, a prágai tavasz idején sok cseh közgazda kereste fel Németországot, és érdeklődött az erhardi „sikertörténet” elméleti alapjai iránt.

A freiburgi vagy Ordo-liberális iskola eszméi, alapelvei nem pusztán valamilyen történelmi kuriózumot képeznek. Ma is van jelentőségük és mondanivalójuk. Ezt könnyebb megérteni, ha keletkezésükhöz, forrásukhoz visszatérünk. Két elkülöníthető területről kell szólnunk.

Az egyik a jog- és közgazdaság-tudomány helyzete Németországban a húszas-harmincas években.

1936-ban Walter Eucken, Franz Böhm és Hans GROSSMANN-DOERTH (†1944), valamennyien freiburgi egyetemi tanárok), a német jog- és közgazdaság-tudomány helyzetéről készítették állásfoglalást, amelyet ma „Ordo-manifestum”-ként tartanak nyilván. Kritikájuk tárgya a historizmus és a relativizmus, amelyben e tudományok Németországban véleményük szerint megrekedtek. Úgy látták, hogy ebben az állapotban lehetetlen elméletileg előbbre jutni. A német történelmi iskola, amely már a múlt század közepe óta uralkodott a tudományban, csak a jelenségek pontos leírására kívánta erejét összpontosítani, mondván, hogy az értékítéletektől mentes tudomány képes az igazságot feltárni. A feltárt igazság gyakorlati felhasználása viszont már nem a tudomány, hanem a gyakorlat, esetünkben a politika feladata. A három professzor az elméleti munkához való visszatérést sürgette.

A másik terület az akkori német gyakorlati gazdaságpolitika viszonya a közgazdaság-, ill. jogtudományhoz.

Arra a tényre gondolunk, hogy már Adam SMITH sem légius térben építette fel elméletét, hanem a merkantilistákkal vitakozva. Ugyanez áll – mutatis mutandis – Lord Keynesre is, aki a kapitalizmus ciklikus jellegére reagált, és a munkanélküliség megszüntetésére akart receptet adni.

MIRE „REAGÁLTAK” a közgazdaságtan freiburgi (és isztambuli)⁷ művelői? A gyakorlati életet véve alapul és történelmi sorrendet követve, először is reagáltak a német gazdasági élet „elkartellegesedésére”. Ennek a jelenségnek felelnek meg Franz Böhm jelentős munkái és Walter Eucken két gazdaságpolitikai alapelve: ti. a szabad árképzés (= verseny a gazdaságban) és a piacokhoz való szabad út. A második: a nagy német infláció a háború után. Innét Eucken alapelve: az államnak kötelessége, hogy értékálló pénzt adjon a társadalomnak. A harmadik a szovjet szocialista és a német nemzeti szocialista központi gazdaságirányítás. Ezzel állítja szembe Eucken a magántulajdon elvét és azt, hogy a gazdasági tervezés nem az állam, hanem a tulajdonos joga és kötelessége. Ugyanakkor érvényesülnie kell a felelősség (garancia) elvének is a „magánjogi társadalom” (Böhm) működésképebbé érdekében. A weimari köztársaság számos kormánya, majd a nemzetiszocialista rezsim az esetenkénti, „pragmatikus” (de egyben kaotikus) gazdasági intervenciók nagymesterei voltak. Ezért követelte már 1932-ben Alexander Rüstow az intervenciók gazdaságpolitika feladását, illetve korlátozását. Korlátozáson ő azt értette, hogy az állam gazdaságpolitikai intézkedéseinek a piac mozgása irányába kell hatniuk. (Pl. a technikai fejlődés következtében halódó iparágakat nem szabad szubvenciókkal támogatni.) Azt nemcsak Euckenék állapították meg, hogy a legtöbb esetben a gazdasági életnek az lett volna a legjobb, ha semmit sem csinálnak, esetleg az ellenkezőjét annak, amit tettek. (Pl. a Brüning-kormány deflációs politikája a nagy válság idején, amikor „a német Keynes”, Wilhelm LAUTENBACH és Rüstow fivére, Hans-Joachim – Röpke habozó támogatásával – „deficit spending”-et ajánlott, amit a náci későbbi tökélyre vittek. Eucken ezen okulva később kiszámítható és folytonos gazdaságpolitikát követelt.)

Itt csak a legfontosabb mozzanatokra térünk ki, nyilvánvalóan további megfeleléseket lehetne találni a század első harmada gazdaságpolitikai tévedései és Eucken gazdaságpolitikai elvei között.

A könyvek életrajzi adataiból megtudjuk, hogy – talán Walter Eucken korai halála (1950) miatt is – a freiburgi iskola mint szellemi műhely az ötvenes évektől kezdve lassan elsorvadt. A szétszéledt tanárokat az évente megjelenő ORDO-évkönyv tartotta lazán össze. A Freiburgban létesített Walter Eucken Intézet valószínűleg nem rendelkezett olyan anyagi alappal, amely az egyre bonyolultabbá váló gazdasági helyzetben részutatásokkal és azok összefoglalásával is tudott volna foglalkozni. Erre pedig a tárgyalt művek egyik szerzője szerint nagy szükség lett volna. Gondoljunk azokra a területekre, amelyekkel kapcsolatban már Röpke is korán felismerte, hogy – politikai megfontolásokból – a piacgazdaság hatásköréből kivonták őket: szén- és acélgyártás, mezőgazdaság, lakásgazdálkodás (általa az építőipar, amely a közvetlen közületi megrendelésektől még akkor is eléggé függ, ha nincs államilag ellenőrzött lakásgazdálkodás). Hagyományosan állami ügy volt az öregekről való gondoskodás (állami nyugdíjrendszer) és félállami a betegbiztosítás.

A B kötet a közreadók bevezetőjével együtt 17 tanulmányt tartalmaz. A tanulmányok az ORDO-évkönyvben megjelent német eredetű fordításai. Témáik nagyjából azonosak az A kötetben tárgyaltakkal. A kötetet H. O. Lenel tanulmánya zárja, melynek provokatív címe sok mindent elárul: *Szociális piacgazdaság-e a mai Németország gazdasága?*

Az alábbiakban más forrásra támaszkodva megkíséreljük a változásokat szemléltetni:

AZ ÚN. NAGYKOALÍCIÓ (CDU–CSU–SPD – 1966. dec.–1969. okt.)
 Amajd a szociálliberális koalíció (SPD–FDP – 1969–1982) új jel-szavakat és új módszereket vezetett be a gazdaságpolitikába.⁸ Egyre inkább terjedtek az angolszász irányzatok. Ezekről pedig mindenki tudta, hogy Angliában – más tényezőkkel (pl. szakszervezeti rendszer) kombinálva – katasztrofális gazdasági eredményeket hoztak. Az Egyesült Államokban a keynesizmus nem érvényesült ilyen alakban, mert ott mások voltak a hagyományok.

A hatvanas évek közepének új tájékozódását mi sem jellemzi jobban, mint Karl SCHILLER szociáldemokrata gazdasági, később gazdasági és pénzügyi „csúcs”-miniszter jelszava: „Synthese vom Freiburger Imperativ und keynesianischer Botschaft” Kérdezhetjük, hogy az „utca embere”, aki kb. 20 évvel korábban Erhard szakadatlan „prédikációi” ellenére sem tudta, mi is a szociális piacgazdaság, e jelszóból értett-e egy szót is. A „keynesi üzeneten” Schiller a gazdaság keresletserkentő globális vezérlését (Globalsteuerung der Wirtschaft) értette, talán nem egészen úgy, amint azt – gyászos eredménnyel – Angliában gyakorolták. A „freiburgi imperativ” azaz az Ordo-liberális iskola irányelvei valószínűleg csak azért kellettek Schillernek, hogy a közvéleménynek gazdasági kérdésekhez egy kicsit értő, konzervatív részét (esetleg minisztériumainak a munkatársait), amely a német nép jólétét mégiscsak Erhard Ordo-liberális ihletű politikájának tulajdonította, „leszerelje”.

A kívánt szintézist a kereszténydemokratákból és a szociáldemokratákból alakult ún. nagykoalíció idején, 1967 derekán életbe léptetett „A gazdaság stabilitását és növekedését elősegítő” híres törvényében remélte megvalósítani. Ez a törvény tekinthető a keynesi anticiklus-politika kezdetének Németországban, ami nem jelenti azt, hogy „nem elvi alapon” ugyan és nem állandóan, Erhard minisztersége idején ne hoztak volna a makrogazdaságot vezérlő, az Ordo-liberálisoknak nem tetsző intézkedéseket. Ezeknek Alfred Müller-Armack professzor és államtitkár kifejezetten szószólója volt. Erhard kevésbé, hiszen maga mondta, ő legalább tudta, mikor „vétkezett”.

Egy előadásra készülve e sorok írója 1987-ben több magyar írást elolvasott, amely az akkor csírázó gazdasági reformtörekvéseket körvonalazta. Világosan emlékszik arra, hogy a reformközgazdászok felismerték azt, amit Wilhelm Röpke és elvbarátai már évtizedekkel korábban hirdettek: ti. hogy a gazdasági reform nem sikerülhet politikai és társadalmi reform nélkül. Ezt föltétlenül a reformközgazdászok érdemének kell tartani.

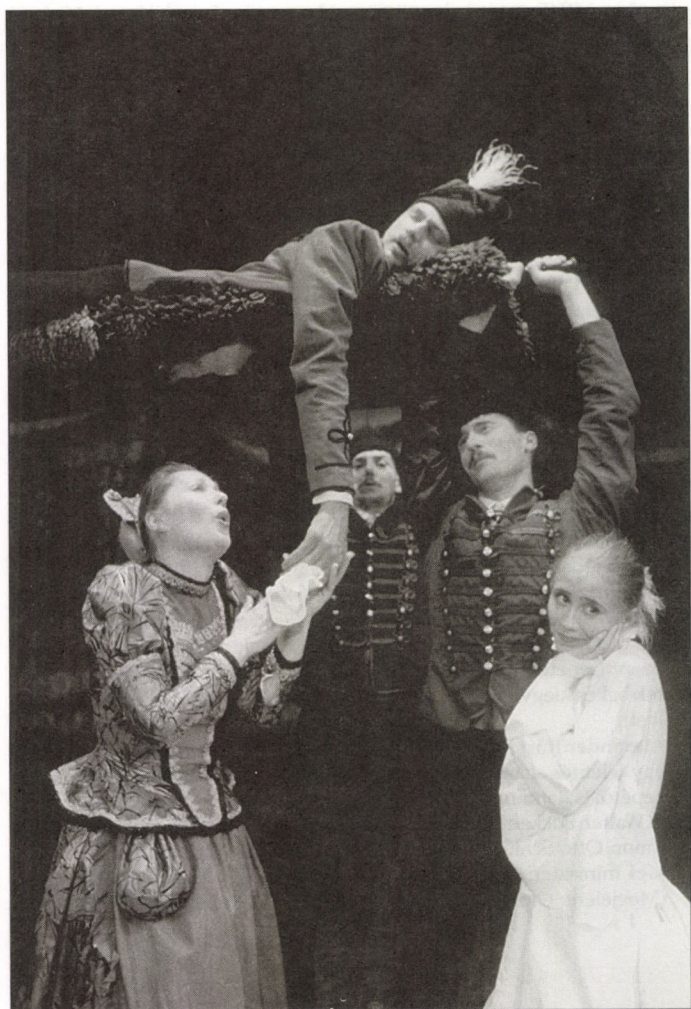
POLITIKAI (=HATALMI) OKOKBÓL és a fennálló vélemény-különbségek miatt a „tisza tan” (reine Lehre) megvalósítására Németországban sem került sor. Magyarországon azonban (de nemcsak ott) a német Ordo-liberális iskola meglehetősen ismeretlen maradt. Ebben nyilvánvalóan része volt a közgazdaság-tudomá-

nyi oktatásnak, hiszen a nem-marxista gazdasági tanok történetének egyetemi tanításában – legalábbis a hatvanas években – mostohának nevezhető helyet is alig kapott az az elmélet, amely Európa 1945 utáni legsikeresebb gazdasági újjászületésének alapja és támogatója volt.

J. HORVÁTH TAMÁS

Jegyzetek

- 1 Alan PEACOCK–Hans WILLGERODT (közreadók): A: *German Neo-Liberals and the Social Market Economy*, B: *Germany's Social Market Economy*, The Macmillan Press Ltd., London, 1989, 242 ill. 292. l.
- 2 Oswald von NELL-BREUNING S. J. a *Mérleg* c. folyóiratnak 1980-ban adott interjújában.
- 3 Werner ABELSHAUSER: *Wirtschaftsgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945–1980*, (Suhrkamp 1983)
- 4 1965 nyara lehetett, amikor Ota Sik érdekes előadását hallottam a M. K. Közgazdaságtudományi Egyetem nagy előadótermében. (A nagy termet rögtönözve kellett kinyitni, mert a német nyelvű, tolmácsolatlan előadásra megjelent hallgatóságot a kisebb terem nem tudta befogadni.)
- 5 Idézve Konrad ZWEIG: *The Origins of the German Social Market Economy*, London 1980 c. könyvből. Az eredetét nem közli. Valószínűleg Rüstow az Aktionsgemeinschaft für soziale Marktwirtschaft nevű társaságban elmondott egyik beszéde lehet. Pl. *Hat der Westen eine Idee?* (1957). Ld. még Wilhelm RÖPKE: *Civitas humana – Emberséges társadalom – emberséges gazdaság*, Kráter, 1996, főként 1.2 és 4.4 fejezeteket.)
- 6 Szent Ireneus lyoni püspökre (†202?) utaló fogalom, amely az ellentétek békés kiegyenlítését tűzi ki célul a céltalan és terméketlen viták helyett.
- 7 Alexander Rüstowra és Wilhelm Röpke-re gondolunk elsősorban, akik egy jelentős számú német emigráncsoportban a harmincas évek közepétől Isztambulban működtek.
- 8 A Walter Eucken születése századik évfordulóján rendezett szimpozionon Otto Schlecht, egykori Eucken-tanítvány és sok éven át gazdasági minisztériumi adminisztratív államtitkár beszámolója alapján. – (Megjelent: *Ordnung in Freiheit* – Walter Eucken Institut 29. füzet 1992)

LÚDAS MATYI 1992

K: Korbinsch Mihály

X 322

Bemutató

X 72

G/4

A MAGYAR SZENTEK TEMPLOMA FELSŐ-LÁGYMÁNYOSON

PASKAI LÁSZLÓ BÍBOROS, esztergom–budapesti érsek 1995 májusában tette le a budapest-felsőlágymányosi plébániatemplom alapkövét, s alig egy évvel később, 1996. augusztus 17-én azt mint a Magyar Szentek templomát felavatta. A templomot TÖRÖK Ferenc és BALÁZS Mihály építészek tervezték. Eredetileg a meg-hiúsult expó vatikáni pavilonjának szánták, azzal kiegészítve, hogy majd csak a kiállítást követően alakítják át és szentelik templommá. De a jó Isten úgy akarta, hogy rögtön ad maiorem Dei gloriam szolgáljon. Mindenesetre ez az eredeti, noha átmenetinek vélt, mégis fontos rendeltetés nem hagyható figyelmen kívül a megvalósított alkotás elbírálásánál. Bizonyára a kiállítási épülethez fűződő figyelemfelkeltési igény igazolja a választott architektúra két meghatározó vonását: a felületen mutatkozó sokféle építőanyag csillogó tarkaságát és a kompozíció romanti-kus hangulatát.

A legújabb kori magyar templomépítészetnek immár klasszikus „hagyományai” vannak, ha lehet ilyen közeli múltban egyáltalán hagyományról beszélni. KOTSIS Iván balatonboglári temploma nyitotta meg a sort 1931-ben, követte ezt már 1932-ben ÁRKAY Aladár városmajori temploma és annak 1939-ben hozzáépített, városképet meghatározó tornya. Ezzel szinte egy időben épült a pasaréti ferences templom (1934), RIMANÓCZY Gyula alkotása. WEICHINGER Károly pécsi templomai és főleg KÖRMENDY Nándor mintegy 20 temploma (Győr-Szentimreváros, Pécs-dzsámi, Csorna, Komárom stb.) egészítik ki a két világháború közti magyar római katolikus templomépítészetet. A szellemi elnyomatás ellenére sikerült mintegy két évtizednyi szünet után a jeles templomépítészetet folytatni: CSABA László 1963-ban Cserépváralján épített temploma természetesen már egy újabb architektonikus szellemet tükrözött. Követte ezt hollóházi temp-

loma, majd CSETE György feltűnést keltő szerkezeti megoldású temploma Halásztelken (1976). RÁSKAI Péternek a győri temetőhöz illesztett Szentlélek-temploma immár csak kiragadott példa az 1980-as évek végétől örvendetesen fellendült római katolikus templomépítés sorában. Fizikai és építészeti értelemben egyaránt kimagasodik ez időben MAKOVECZ Imre paksi katolikus temploma. S akkor még nem is említettük a SZABÓ István tervezte farkasréti (Budapest) templomot, vagy a többi felekezet építkezéseit, holott ezek sorában olyan alkotások vannak, mint megingt csak Makovecz siófoki temploma.

A RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMÉPÍTÉSZETNEK ehhez a szép hazai hagyományához már régebben csatlakozott Török Ferenc, a tavaly Kossuth-díjjal kitüntetett építész. Ő a korábban említetektől abban különbözik, hogy a templomépítészetet választotta élethivatásul, noha tervezett korábban művelődési házat, uszodát és lakótömböt is. Egyetemi tanári hivatása és működése mellett oeuvre-jéhez tartozik a Nemeshegy, Balatonfenyves, Révfülpö, Ábrahámhegy, Felsőpakony római katolikus plébániái részére tervezett templomoknak immár egész sora, s kiegészül ez még két görög katolikus templommal Edelényben és Nyíregyházán.

A sort jelenleg záró Magyar Szentek temploma a Petőfi híd budai hídfője mellett áll. A villamosmegállóból és az úton robogó autóból azonban alig látni, diszkréten simul környezetébe. Ez a környezet máig nem rendezett, remélhető, hogy végül a harmónia tökéletesebb lesz. A templom lényegében 640 m² alapterületű centrális tér, és ugyanekkora az altemplom is, amely kolumbáriumként szolgál. A kupola átmérője 24 méter. A belső tér kiegészül az ún. „kápolnakoszorúval”. A templomhoz plébánia csatlakozik. A templomtömb külső fala mentén még csak az alapjai mutatkoznak a keresztút stációinak, s a kápolnakoszorúban még váratnak magukra a névadó Árpád-házi szentek táblaképei. Az anyagi források kimerülése következtében nem készült még el a Magyarok Nagyasszonya oltár, és hiányzik a sekrestye melletti falra szánt orgona is.

A templom-altemplom-plébánia-kálvária komplexum érdeemben három építészeti teret alkot. Az első és legfontosabb maga a kupolával fedett centrális belső tér. A második a kis belső udvar, a harmadik a templomot övező, tágabb, parkosított tér.

A belső tér bizonyára a leglényegesebb közülük. A hengerkompozíció klasszicista jellegét a kápolnakoszorút elválasztó toszkán oszlopsor is hangsúlyozza. A hengerfelület összetett, felfelé lépcsőzött és sok kis ablakkal, mindmegannyi fényforrással áttört. Mintegy tükörképe a lépcsőződésnek az oltár mögötti stallum kompozíciója. A kupola szerkezeti megoldása nem érzékelhető (csak a Török Ferenc templomépítészetét bemutató könyv metszetrajzában, a szakembernek mutatkozik meg), annál inkább látható a hengerterbe erőteljesen „belevágó” karzat konstrukciós megoldása. A régi, ácsolt karzatokat idéző, de tőlük eltérően új, rétegelt tartókkal alakított felépítés egyszerűségében mindenki számára érthető. A szép fehér kőpadló nagyon hatásos, ebben a templomban mintegy meghatározó és rendező elemmé emelkedik.

Amennyire nyugodt a templom belső tere, annyira mozgalmas, szinte tarka a külső. Az építőanyagok sokaságát használja: terméskő és faragott kő, beton, csiszolt kis kőlapok, nyerstégla falak, rétegelt-ragasztott fatartók, és az előre patinázott vörösréz kupolafedés. A centrális kupolába, miként belül a hengeres térbe a karzat, háromszögletű oldalaival belemetsz a kampanile, és a plébániához vezető, a várépítészetre emlékeztető folyosó. Ez a külső kissé a középkori Buda romantikáját idézi (még egy kis törökös vonás is van benne). A belső udvar viszont, a Tábánból, elveszett szűk utcák hangulatából hoz vissza valamit. És a külsőnek a bemutatásával úgy érzem, elérte az architektonikus kompozíció szintéziséhez és egyben lényegéhez. Akik részt vettek annak idején – még az expó reményében – a tervek első bemutatásán, úgy mondják, hogy már akkor, a tervezés idején impozánsan mutatkozott az alaprajz finom geometriája. Ezt a kissé Frank Lloyd Wright alaprajz- és térkompozíciós módszerére emlékeztető ötletes geometrikus játékot sikerült átmenteni a kivitelezett templomba. Lényege a kompozíció tömegeinek áthatása, egymásba metszése, szintkülönbségek kreálása és feloldása rézsűkkel, lépcsőkkel, az ívek, a vízszintes, a függőleges, valamint a ferde élek egyensúlyban tartása. Mindennél markánsabb, főleg a sekrestye és a karzat egyenes vonalaival, valamint az udvar megjelenésével a külső egyenes vonalvezetésű falak behatolása a centrális térbe. Az utóbbit egyik oldalról a sima és egyenes falú plébánia, a másik oldalról a centrális templom kül-

ső hengerfelülete határolja, s a kettőhöz kötődik a kálvária lépcsővel megközelíthető magaslata.

ATEMPLOMÉPÍTŐ TÖRÖK FERENC EDDIG SOHA NEM ismételte magát, itt is újat alkotott. Érdeemes egy imára betérnie ide annak is, aki távol lakik tőle. Meg fogja látni, hogy ez az épület nem csak az elmaradt expó pavilonjának felelt volna meg, de hatásával templomként is híven idézi azt a büszke magyar történelmet, amelynek védőszentjeihez itt fohászkozhatunk.

KUBINSZKY MIHÁLY

Körkép

14: Keckirányú elhelyezés

u/n

GONDOLATOK EGY KÖNYVTÁRBAN

HAGYOMÁNYOS SZÉP SZOKÁSUK A PÁPÁKNAK római püspök mivoltukban az Örök Városnak képzőművészeti alkotásként egy kutat adományozni. A szép technóbékás kút, a Trevi is így épült. Valami hasonló kötelezettséget érezhetnek újabban a francia államelnökök: Georges POMPIDOU a belvárosi kultúrközpontot építette Párizsban, François MITTERRAND pedig a Nemzeti Könyvtárat (Bibliothèque Nationale de France = BNF) valósította meg. 1995. március 30-án, röviddel elnökségi idejének lejárta és nem sokára bekövetkezett halála előtt még ő avathatta fel. Az avatás inkább jelképes volt, hiszen a munkák zöme ugyan befejeződött, de a könyvtár feltöltése a rendeltetésnek megfelelő 15 millió kötetre (kapacitása ennek is kétszerese: 30 millió) még most sincs lezárva. 1996. december 17-én már CHIRAC elnök nyitotta meg az új olvasótermet. A BNF épülete ezért még ma is egészen újnak számít Párizs jelentős középületeinek sorában. Párizs, Franciaország, Európa és a világ most ismerkednek vele.

Könyvtárakat létesíteni, gyűjteményeket összepontosítani, azokat jelentőségüknek megfelelő építészeti köntösbe öltöztetni mindig is a franciák és a párizsiak különleges érdeme volt. A királyi könyvtár fogalma V. KÁROLY (1364–1380) idejére vezethető vissza. A könyvnyomtatás feltalálása a következő században jelentősen élénkítette a gyűjtést. Jeles államférfiak sora volt megbízva a gyűjtemények gondozásával; különös érdemeket tulajdonítanak e téren COLBERTNEK. A 16. század második felében a királyi gyűjtemények, ezek keretében a könyvek kiköltöznek a királyi palotából, s mintegy három évszázadig épületről épületre vándorolnak. Többször is szóba került elhelyezésük a Louvrebán A Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale) is MAZARIN-re vezethető vissza, a már a 17. században létesített és mostanig használt épületben ugyan csak 6 millió kötetet tartottak számon.

1785-ben a nagyvonalú elképzeléseiről híres empire építész, BOULLÉE nagyszabású tervvel állt elő: a klasszicista építészeti egyik leghatásosabb dongaboltozatos terének két oldalán, lépcsőzött elrendezésben lettek volna a könyvek hozzáférhetőek. Az egyre több főúri és kolostori könyvtár korszerűsítése már csak azért is szükségessé vált, mert tűzesetek tizedelték az értékeket: 1794-ben – a forradalom idején – égett le a Saint-Germain-des-Prés könyvtár, melyben 50 000 kötetet tároltak. A forradalom egyébként is birtokba vette a könyveket és gyűjteményeket. A koncentráció legjelesebb építészeti eredményére azonban még várni kellett, míg Henri LABROUSTE építész (1801–1875), a könyvtárépítés első igazi nagy specialistája 1873-ig létrehozta a párizsi Saint Geneviève könyvtárat, mely kecses vas tartószerkezetével és a fényt gazdagon bebocsátó üvegezett kupoláival jól illett a HAUSMANN által rekonstruált és a világ számára urbanisztikai téren akkor példát mutató Párizsba. Emellett a párizsi Nemzeti Könyvtár hatalmas – és városképileg is tetszetős – épülete sem volt hosszú távra elegendő, hogy a nemzeti könyvtárakkal szemben támasztott teljesség elvének megfeleljen. Különösen a nagy terjedelmű folyóiratok befogadása volt problematikus. Világos, hogy egy, a könyvtárügyben nemzeti nagysága tudatában lévő nemzedéknek megoldást kellett találnia az átfogó könyvtár tekintetében: egy új alkotás irányába kellett lépnie.

A funkció nem csak adott volt, hanem hagyományokra is támaszkodhatott. Mégis közel egy évszázadig húzódott az átfogó megoldás. Csak amikor 1988-ban Mitterrand elnök deklarálta azt a szándékát, hogy egy olyan könyvtár épüljön, amely a tudomány egészét felölelje, minden diszciplínával, amelyik ezt az anyagot továbbítani tudja mindenkinek, aki kutat, keres vagy tanulni kíván, akkor bontakozott ki a nagyszabású megoldás. Ezt a könyvtárat – Mitterrand nyilatkozata szerint – modern technikával kapcsolni kell Európa nagy egyetemeihez, hogy a „munka és a kutatás egyszerű eszközével rendelkezessünk”. Személyes indítékként még hozzáfűzte: „Ambicionálok ezt és létre fogom hozni.”

A TERVPÁLYÁZAT KÖVETKEZETT. Sok jeles francia (Jean NOUVEL, Ricardo BOFILL) és angol (James STIRLING) vett részt a 250 pályázó között. Végül a zsűri négyet választott ki, majd a végleges döntésnél egy addig jóformán ismeretlen 36 éves párizsi építész,

Dominique PERRAULT lett a győztes. 1989-ben hirdették ki a választás eredményét és a győztes elképzelései szerint nekifogtak a munkának.

ILY ELŐZMÉNYEK UTÁN NÉZZÜK MEG az elkészült Francia Nemzeti Könyvtár épületét. A Szajna bal partján áll, mintegy a párizsi belváros előtt, a Gare d'Austerlitz közelében, szemben a Bercy városrész „omni-sport stadion”-jával és a gazdasági és pénzügyminisztérium ugyancsak új, hatalmas épülettömbjével. Ezeknek az épületeknek a társaságában a BNF hozzájárul Kelet-Párizs új arculatának kialakításához. Az elmúlt száz évben a fejlődés épenséggel a város átellenes oldalát részesítette előnyben, az Eiffel-toronnyal és a mögötte mutatkozó Trocaderoval, az UNESCO-palotával, az elmúlt évtizedekben a modern építészet eléggé nem méltányolt együttesével, a Defense toronyházaival és nagy kapujával, a „Grand Arche”-val, amely méretben is messze túl szárnyalja a nagy diadalívet. Most a BNF épülete Párizs délkeleti övezetében egy egész városrészt értékel fel, a könyvtár építészeti megjelenése ezt a jelentőségét híven tükrözi is. Először is méreteivel, de ezt követően megnyerő kompozíciójával: erődítményre emlékeztet, a szellem erődítményére. A négy sarkán toronynak is beillik egy-egy, nyitott könyvre emlékeztető – és a sajtóban össze is hasonlított – saroképítmény. E saroktornyok mindegyikén az alsó hét szintet az adminisztráció foglalja el (ilyen mennyiségű könyvnél erre reális igény van), a felsőbb emeletek pedig a könyveket fogadják be. Itt állandóan 18 °C a hőmérséklet, a raktárak napfény és pára ellen védettek. A négy saroktornyot keretszerűen fogja össze az épületnek a közönség által használt két szintje. Ezekben a filozófia, a történelem, a szociológia, a jog és közgazdaságtan (északon), a tudomány, a technika, az irodalom, a művészet (délen) fogadja a vendégeket. Az alsó szinten 2100 férőhely biztosított a kutatóknak, az emeleten 1600 hely tájékozódásra szolgál. Kiegészíti ezeket az audiovizuális szolgáltatás és a ritka könyvek osztálya. A keretes beépítést 60 000 m²-es brazil ipé fadeszkával burkolt tér fedi, akkora, mint a Concorde! A keret közepébe erdőt ültettek. A beérkező kötetek tízezreit külön bejárat fogadja, míg a közönség a piramisszerű lépcsőkön – a Szajna-part felől, több oldalról is – közelítheti meg a tudományt. Folyóirat-olvasó, kiállítástér, auditorium, könyvesbolt egészítik ki a közönség-oldalt. 300 000 kötet nyílt polcon

van kiállítva, a nagy olvasótermekben intim és főleg csendes sarokasztalok biztosítják a kutatóknak a nyugalmat.

Fontos építészeti tanulság, hogy a hatalmas épületegyüttes, mely Párizs város arculatát is döntően befolyásolja, mindenmű díszítmény nélküli. Az „időtlen művészet” igényeit markáns kompozíciójával elégíti ki, melyben az említett négy saroktorony a meghatározó. Emlékeztet arra, hogy az építészet legigényesebb műfajában, a középület-alkotásban sem az elmúlt évtizedek ún. posztmodern és egyéb áramlataiban divatos díszítés, hanem a funkciót jól kielégítő karakteres tagoltság, a klasszikkussal rokon nemes egyszerűség a döntő. És az épület funkciójának leolvashatósága a külsőben. A BNF új épületéről a technikai tökéletesség olvasható le. De valami más is.

AZ ÉPÜLET EGYIK LÉNYEGES VONÁSA AZ EURÓPAISÁG. Nem véletlen, hogy akkor épült, amikor az európai integráció politikai és pénzügyi téren kezd megvalósulni. Íme a szellem európai egységének biztosítására is megtették a szükséges lépést. Hogy az európai szellemtörténetnek éppenséggel egyik legjelesebb centrumában, Párizsban valósult meg ez az épület, szintén jelentős, és nem is véletlen. Vigyázó szemetek ismét Párizsra vessétek! Bizonyíték arra, mennyi erő van még ebben a kontinensben, hogy saját útjait járja és hogy eredményeit a világ egésze felé sugározza. Nem csak azok felé, akik akár gazdasági, akár politikai tekintetben elmaradtak, de azok felé is, akik ma technikai-tudományos szinten élén járnak. És akiről az elmúlt évtizedekben úgy látszott, mintha leköröznék Európát, és talán már nem is egészen ismerik fel jelentőségét. Amerika és Japán turistái ellepik Párizst, s ha legtöbbször nem is jut el a BNF épület-tömbjéhez, vagy nem is fogja fel a Szajna partján haladó autóbusszól ennek világraszóló jelentőségét, mégis sokan vannak, akiknek tudatáig hatol, hogy itt valójában a régi Európa megújulásának monumentuma és dokumentuma áll. Nem az a lényeg ebben a könyvtárban, hogy az elektronikus adatfeldolgozás révén hogyan juthat mindenki az érdeklődési területének megfelelő olvasmányhoz; ez az általános fejlődés ma természetesnek ítéltető következménye. Ne kábítson el senkit a tárolt kötetek szinte fel sem fogható száma, a tárolási technika merész és kifogástalan megoldása. Ebben az épületben az európai és a francia *esprit* élő jelenlétét kell üdvözölnünk.

Mi, magyarok, a szép Széchényi Könyvtárat magunk mögött tudva, nyugodt lelkiismerettel és szégyenkezés nélkül vehetjük tudomásul, hogy a közösség, amelybe szellemileg akkor is beletartozunk, hogyha vele szervezetileg kapcsolatunkat késleltetik is, ismét figyelemreméltót alkotott.

KUBINSZKY MIHÁLY

CSODASZARVAS 1996

K. Láska Lajos X 27. 2 (471)

elíró: tárlatbiztos

Ch

FINNEK SZENTENDRÉN

HÁROM FINN KÉPZŐMŰVÉSZ MUNKÁIVAL találkozhattunk, ismerkedhettünk ez év nyarán (május-június) a Szentendrei Képtárban. Kellemes és ritka meglepetés ez a kiállítás. Nem csak azért, mert távoli rokonok bemutatkozásáról van szó, hanem azért is, mert mintha a rendszerváltás óta sokkal kevesebb tárlat nyílna itthon a kis népek, illetve a környező országok alkotóinak műveiből. Tény, bár ennek nem volna szabad állandó gyakorlattá válnia, hogy alaposabban ismerjük az Amerikai Egyesült Államok, Németország, Franciaország kortárs képzőművészetét, mint szomszédainkét, illetve kedves északi rokonainkét. Ezért állíthatjuk bátran, hogy fontos és hiánypótló a bemutató.

A másik aktualitása a tárlatnak, hogy három hölgy tárja szobrait, festményeit és rajzait a nagyközönség elé. Jól kapcsolható ez a rendezvény azokhoz a nőművészek alkotásait felvonultató bemutatókhoz, melyek az utóbbi esztendőkből nagy népszerűségnek örvendtek, szinte divattá váltak Európa- és Amerika-szerte, s melyek egyik jelentős darabját, a német nőművészek kiállítását (*Lieblicher Logos*) szinte a szentendreivel egy időben tekinthettük meg a budapesti Ludwig Múzeumban. Ám, hogy a tárgyra térjek, vessünk néhány pillantást a Szentendrei Képtárban felsorakoztatott plasztikákra, festményekre és papírmunkákra.

A hetvenes évek vége óta kiállító Sanna KOIVISTO alkotásai hordoznak némi neopopos reminiszenciákat. Szemben George SEGALLAL vagy a magyar JOVÁNOVICS Györggyel, plasztikai nem gipszből, műanyagból, esetleg a metropolisokban felhalmozódott hulladékból készültek, hanem klasszikus anyagból: bronzból. Ennek ellenére több szempontból is utalnak a pop-arra, ugyanis témái hétköznapiak: kesztyűt, táskát, kalapot, poharat önt bronzból, illetve – és ez is hamisítatlan popos gesztus – való-

di nyakkendő állít talapzatra. Táblákra emlékeztető, nyélre erősített reliefjein direkt tárgyleneomatok láthatók, melyek úgy születnek, hogy hétköznapi, használati tárgyakról készít negatív mintát a művész, és ebbe önti a bronzot. Másik témakört képeznek az elmúlásra, az enyészetre utaló roncsolt-töredezett bronzdarabokból összeállított torzói. Egyaránt láthatunk sudár növényeket és roncsolt emberi testet ábrázoló szobrokat a termekben, nyilvánvaló tehát, hogy az életről és a halálról szólnak Koivisto művei.

Marja Leena VALKOVA festményei viszont posztmodernnek, azért, mert különböző korok művészetére utaló idézetek, átiratok. Madaras ornamentei, nemcsak arany-zöld színükkel, de motívumaikkal is a reneszánszot, vagy ha még tovább megyünk vissza az időben, az antik művészet formáit juttatják eszünkbe. Festményeinek másik jelentős csoportja ikonparafrázis. Erre motívumaikon és színvilágukon túl a képfelületeken pompázó drágaköveket idéző applikációk is utalnak. Újabb csoportot alkotnak a bemutatott anyagban az üres képek. E festményeken a középső üres képmező gazdag ornamentikájú bordűrök keretezik. Tipikusan vallási tárgyú kép a korpusz két női szenttel, míg a csontváz-ábrázolás vanitatum vanitas hangulatot sugall. És ezen a ponton kapcsolódik össze tartalmilag a szobrászati és a festészeti kollektív, ugyanis Valkova festményei az életet is dicsérik, de az elmúlás elkerülhetetlenségét, is hangsúlyozzák.

A harmadik művész, Raisa MESILAASKO alkotásai verbalizálhatók a legkevésbé, viszont már alapanyaguk, a papiros is figyelmet érdemlő, ugyanis a művész maga meríti, készíti a papírt, amire dolgozik. A munkák egy része gesztusrajz, melyeken a motívumok szinte önmaguktól alakulnak: futnak, kanyarognak, megtörnek, elvékonyodnak, majd megvastagodnak. E rajzok lényegét a formaképzés spontaneitása, frissessége és véletlenszerűsége adja. A három Magyarországon bemutatkozó alkotó munkái a kortárs finn művészetnek csak egy kis szeletét képezik. Mégis általuk valamelyest betekintést nyerhetünk napjaink finn képzőművészetébe.

LÓSKA LAJOS

állít Hók hi

ALD: Pletneji

U: Hildor'gr Jste'

a⁴

SÓLEM ÁLÉHEM, REB SÓLEM ÁLÉHEM

AZ A HÉBER-JIDDIS-OROSZ ÍRÓ, akinek az elmúlt évben két könyvét is kiadták nálunk (*Marienbad; Vándorcillagok*), s akinek a *Tóbiás, a tejesember* című regényéből készült musicalt (*Hegedűs a háztetőn*) Pesten ismét táblás házak előtt játsszák, és akit mi Sólem ÁLÉHEM-ként ismerünk, 1859. március 2-án született az akkor Oroszországhoz tartozó Ukrajnában, Perejaszlav járási székhelyen, Nahum RABINOVICS BEN VEVIK és Haya Esther házasságából, Salom RABINOVICS néven. Élettörténete az olvasók java része előtt szinte ismeretlen. Sólem Áléhem Voronkovo városában nő fel, itt tanul meg héberül írni és olvasni. „Voronkovóban töltöttem aranyéveimet” – írta 1903-ban Ravnitzkijnak, egyik héber íróbarátjának. Voronkovóról mintázza majd a tipikus orosz-zsidó kisvárost, Kaszrilovkát, a kaszrielek, az olyan kisemberek városát, akik tudnak nevetni a saját szerencsétlenségükön, de megtartják önbecsülésüket. Nahum Rabinovicsnak vegyesboltja van Voronkovóban, a kisvárosnak zsidó arisztokratája ő. Amúgy egy jámbor, hívő, a talmudban jártas zsidó, a talnai haszid rebbe követője, aki a szombat kimenetelekor a fél várost vendégül látja házában. Modern műveltségű ember, az újhéber irodalmat is olvassa. Voronkovói házában találkoznak, vitatkoznak, ismerkednek egymással az ortodox és a reformer gondolkodású zsidók. Sólem Áléhem tizenkét éves, amikor apja üzlete tönkremegy. Visszaköltöznek Perejaszlavba, amely nagyobb hely Voronkovónál, de azért kisváros, nem Kijev vagy Ogyessza, amelyekről mintázta Jehupecet, elbeszélései zsidó nagyvárosát. Vendégfogadót nyitnak, de szegények maradnak, az üzlet nem megy jól. Sólem Áléhem bár-micvéje nyarán kolerajárvány pusztít. Nahum Rabinovics önkéntes ápolónak áll, felesége megbetegszik. Nahum anyja, Minde, sírokat látogat, holt rokonokhoz imádkozik menyé gyógyulásáért. Haya Esther, aki egy szombat

reggel hal meg, néhány nappal korábban álmod látott: meggyújtotta a szombat esti gyertyákat, de a szomszédasszony, Sara Fruma – aki egy hete halt meg kolerában – megjelent, és elfújta a lángokat. Nahum hétnapos, szigorú gyászt tart: sámclin ül, zokniban, és Jób könyvét olvassa. Zsidó szokás szerint – és testvére ösztönzésére – újranoősül. Berdicsevből hozat feleséget. A családi ház, Sólem Áléhem öregkori feljegyzései szerint, pokollá változik, az új feleség éheztetni és veri a gyerekeket. Sólem Áléhem öccse és húga elszöknek hazulról és kimennek Amerikába.

SÓLEM ÍRNI KEZD, először mostohája trágárságait rendezi szótárba, majd elbeszélést ír, amelyet apja is elolvas, aki ettől kezdve nem engedi bántani fiát. Tizennégy éves koráig Sólem Áléhem a haszid héderbe – vallásos iskolába – jár, ahol legjobb barátja Smoulik, egy árva gyerek, akit a rabbi nevelt, s aki megtanította Sólemet a misztikára. A héder után – az akkori zsidó szokásoktól eltérően – Sólem Áléhemet apja az orosz nyelvű, keresztény iskolába íratja, ahol ösztöndíjasként tanul, és kitűnőre érettségizik. A rabbiképzőbe szánják, de előtte katonának kell mennie, amit nem akar. Elszegődik inkább a szomszédos városkába házitanítónak, de pár nap múlva megszökik. Egy klezmerzenésznél talál menedéket. A tanév végén hazamegy. Hírt kapnak, hogy az egyik közeli városban egy „milliomos” héber–orosz tanárt keres. Apja héber nyelvű ajánlólevelet ír, és Sólem Áléhem odautazik. Megtalálja a gazdag ember házat, bejuttatja a levelet, de napokon keresztül hiába jár vissza, nem kap választ. Pénze elfogy, éheznek, a fogadóban nem tudja fizetni szobáját. Betántorog a zsinagógába, imádkozik és zokog. Szállására indul, amikor elébe fut a fogadós: jöjjön gyorsan, egy távoli rokona érkezett, aki házitanítót keres hűgának. Így kerül a tizennyolc és fél éves Sólem Áléhem Szofievkába, egy zsidó nagybirtokra, Elimelech LOJEV házába, és így lesz a tizenhárom éves Olga Lojev tanítója, majd szerelme, végül férje. Szofievkában Sólem Áléhemet nagy könyvtár várja. Sokat ír. Éjjeleken át. Regényeket, novellákat, drámákat. Felolvassa őket, s a legtöbbjüket nyomban el is égeti. Csodás éveket tölt a Lojev-birtokon. Különös, már-már tragikus távozásának oka: Olgával szerelmesek egymásba, s amikor Elimelech Lojev erről tudomást szerez, egy éjjel családjával együtt elhagyja a házat. Reggel Áléhem néptelen házban ébred, és csak egy pénzzel teli borítékot talál. Nem

tudja, mi történt. Elindul, mint egy eszelős. Kijevbe ér, ám ott nem kap állást. 1879-et írunk.

Sikeres próbaszónoklat után, Louben városában, megválasztják ún. hivatalos rabbinak. Munkái megjelennek a *Ha-Melitz* című héber újságban. Olga anyai unokabátyja észreveszi a cikkeket, értesíti Olgát. Titokban találkoznak, és 1883. májusában – apai áldás nélkül – összeházasodnak. Elimelech Lojev megbékül, a nyarat már Szofievkán töltik, majd Belaja Cserkovra költöznek, egy ma is meglévő kúriába, ahol Sólem Áléhem a kijevi zsidó mágnás, BRODSZKIJ dél-oroszországi birtokainak intézőjeként dolgozik. Apósa kérésére Sólem feladja a sok utazással járó hivatalt. Ekkortájt kezd publikálni jiddis nyelven – mint később mondta, azért, hogy a nők is olvashassák –, és ekkor választja a köszöntés értelmű, Sólem Áléhem írói nevet – azért, hogy a rokonok és ismerősök ne tudják meg, hogy jiddisül publikál. 1885-ben apósa meghal. Eladja a birtokot, és Kijevbe költöznek. Velük él Olga édesanyja, Rakhil YAMPOLSKIJ, akit a gyerekek majd Babuskának neveznek. 1888-ban meghal Nahum Rabinovics. Kijevben temetik.

SÓLEM ÁLÉHEM TÓZSDÉZIK. Eleinte haszonnal, de 1890-ben a Lojev-birtok eladásáért kapott összes pénzt elveszti. Tönkremenne feladják kijevi életüket és Ogyesszába költöznek. Sólem Áléhem megindítja a JIDDIS NÉPKÖNYVTÁR című évkönyvsorozatot, amelybe olyan szerzőket von be, mint I. C. PEREC és Mendele Mocher SZFORIM, akik korábban csak héberül publikáltak. Varsó és Vilna mellett Ogyessza is jiddis irodalmi központtá válik, hármójukat – az ogyesszai talmud tóra igazgatóját, Mendelét, a varsói zsidó hitközség titkárát, az ügyvéd Percet és Áléhemet – „jiddis irodalmi trojka”-ként emlegetik. Újságot szerkeszt (*Harbinger*), amit – különböző neveken – ő maga ír. Orosz nyelvű cikkei megjelennek a helyi lapokban. Irodalmi gálavacsorát ad Mendele tiszteletére az egyik legelőkelőbb ogyesszai szalodában héber, jiddis és orosz irodalmi személyiségek részvételével. Hajnal felé M. L. LILIENBLUM, az ogyesszai zsidó szentegylet titkára, ezekkel a szavakkal szakítja félbe az ünnepséget: „Barátaim! Felkelt a nap, úgyhogy ideje nekem is mennem a hivatalomba – zsidókat temetni.”

Visszaköltöznek Kijevbe. Olga fogorvosi diplomát szerez, s ezzel lakhatási engedélyt nyer magának és gyermekeinek. (Sólem Áléhem soha nem kapott hivatalos lakhatási engedélyt.)

Kiegyensúlyozott körülmények között élnek – a nappali szoba bútorait például Bécsből hozatják –, hat gyermekük van, és velük lakik Olga anyja is. Otthonukban cionista összejöveteleket tartanak, barátaik között van Max Emanuel MANDELSTAM szermészprofesszor, HERZL munkatársa, Menachem OUSISKIN, Moshe WEIZMANN, a későbbi izraeli államelnök öccse, Mark Markovics VARSAVSKIJ zeneszerző. A nyarakat Bojarkán töltik. Sólem Áléhem az itteni tejesemberről mintázza reb Tevije, azaz Tóbiás alakját. A tejesemberről szóló elbeszélések megjelennek a lapokban. Hírük eljut a valódi reb Tevijéhez is, akiből helyi híresség lesz. Eleinte haragszik, de aztán megenyhül: „Végül is jót tesz az üzletnek” – mondja. Csak a regénybeli lányával nem békült meg: „Történeteket ír rólam és a lányaimról! Nekem sohasem voltak lányaim!”

SÓLEM ÁLÉHEM 1903-TÓL KEZDVE CSAK AZ ÍRÁSNAK ÉL. Összes műveit négy kötetben kiadják Varsóban. Egyik színpadi művét oroszul is bemutatják. Színházat szervez Ogyesszában, de nem kapja meg a hivatalos engedélyeket. Szentpétervárott folyóiratot akar indítani, de nem engedélyezik. Megismerkedik és barátságot köt GORKIJJAL, ANDREJEVVEL és KUPRINNAL. (TOLSZTOJ, KOROLENKÓT és CSEHOVOT már személyesen ismeri, Tolsztojjal leveleznek.) A kisinyovi pogromok idején könyvet szerkeszt *Segély* címmel, melybe Tolsztoj is küld írást. Az 1905-ös forradalom idején járja az országot, felolvas tömegek előtt. Vityebszki előadását CHAGALL is megörökíti naplójában. (A gyerek Chagallnak nem volt negyven kopejkája a belépőjegyre, a kerítésre felmászva hallgatta Sólem Áléhemet.) Kijevben a pogrom három napon át tombol. A Rabinovics család egy szállodába menekül. A gyerekek az ablakból nézik, hogyan vernek véresre egy zsidót az utcán egy rendőr jelenlétében. Elhatározzák, hogy kivándorolnak Amerikába. Sólem Áléhem levelezni kezd egy Amerikában élő ismerősével, Maurice FISHBERG orvosprofesszorral, akivel még Varsóban találkozott Nahum SOKOLOV lakásán. Áléhem három színpadi műve kéziratát kijuttatja New Yorkba Fishberghez, aki ezeket – honorárium ellenében – átadja a jiddis színháznak, és a pénzt visszaküldi az írónak. Felszámolják kijevi lakásukat, Sólem Áléhem könyveit a podoli cionista olvasókörré hagyja. Az üres lakásban még megtartják Tissa lányuk esküvőjét, s rögtön a szertartás után elutaznak. 1905 decemberében járunk.

MÉGÉRKEZNEK A GALÍCIAI BRODYBA, az Osztrák–Magyar Monarchiába. Sólem Áléhem bécsi és budapesti lapokat nézeget a kávéházakban. Műveit óriási közönség előtt olvassa fel. Sikere van, a fiatalok vállukra emelve viszik, hintóba ültetik, aztán kifogják a lovakat, és maguk húzzák a hintót végig Brody utcáin a szállodáig. Brodyból Lembergbe mennek. A helyi jiddis lap és a cionisták pénzt gyűjtenek a családnak. Ismét előadóest, ezrek előtt. Sólem Áléhem tiszteletére bankettet rendeznek a cionista diákok. Jiddis, lengyel és német nyelven köszöntik, beszédeket mondanak, ám a különböző szellemiségű csoportosulások – polgári cionisták, szocialista cionisták és a helyi politikai életbe bekapcsolódást hirdetők – ki akarják sajtótítani Áléhemet. Történeteit, novelláit idézik és magyarázzák, azzal a céllal, hogy bizonyítsák: az ünnepelt író, ha nem is tudatosan, de az ő eszméiket követi. Sólem Áléhem válaszbeszédét veje, aki ott volt, feljegyezte és emlékirataiban közzétette. Tőle tudjuk, hogy Áléhem beszédét az Ézsautól menekülő, és az éjszakát az úton töltő Jákob történetével kezdte. Majd azzal a midrási legendával folytatta, amelyben a kövek veszekednek egymással, melyiküké legyen az a dicsőség, hogy Jákob párnájaként szolgáljon. *„Kényelmetlen dolog lett volna Jákobnak – mondta Áléhem – a feje körül civakodó kövekkel aludni. Ezért Isten fogta az egymással perlekedő köveket és egyetlen nagy követ gyúrt belőlük. Ennyi a parabola – folytatta Áléhem – s természetesen nem pontosan illik a mi itteni helyzetünkre. Távol álljon tőlem, hogy magamat egy szenthez mérjem, de valamiben hasonlíthatok a mi Jákob Atyánkhhoz. Én is menekülök Ézsau testvéremtől: az orosz alkotmánytól és az oroszországi pogromoktól, és futok Lábán nagybátyámhoz, a gazdag arámeushoz, Amerikába. És útközben, az első pihenőhelyem köztetek ért, Galiciában, és meg kell mondjam, nagyon jó és nagyon kényelmes pihenőhelyre találtam itt, s még a párna sem túl kemény. Sőt, olyan fogadtatásban részesítettetek, amely az ittlétemet még kellemesebbé varázsolta. De, mi történik? Cívódni kezdtek magatok között, vitatkozni, rajtam. Az egyikőtök azt mondja, »Pihentesse Sólem Áléhem rajtam a fejét – Sólem Áléhemnek kell elvezetnie minket Izrael földjére«; a másíktök azt mondja, »Dehogyan, Sólem Áléhem az itteni politikai életbe kell bevezessen minket«; egy harmadíktök azt mondja, »Mindketten ostobák vagytok, Sólem Áléhem fog elvezetni minket – ha Isten is úgy akarja – a proletárosításba«. Éppen ezért, barátaim, ha hallgattok rám, gyúrjunk az összes kőből egyetlen követ, és énekeljünk inkább, mindnyájan együtt egy zsidó éneket a mi*

népünk dalai legjobbjai közül, hogy elfűjjük a homályt és felmutassuk az örömet." Nevetés és taps követte Sólem Áléhem beszédét, s a jelenlők közösen énekelték a haszid zsidók legszebb dalait.

Előadókörútra megy Galícia más városaiba és Bukovinába. Kora tavasszal Romániába, majd Párizsba, Londonba és Svájcba utazik. 1906-ban a Rabinovics család Genfben van. Az egyik fiú, Misa, Kijevben marad, hogy befejezze a gimnáziumot. Sólem Áléhem Genfben találkozik Mendele Mocher Szforimmal, majd – egy előadás-sorozat megtartására – Angliába utazik. Az egyik hétvégét Israel ZANGWILL London környéki nyaralójában tölti. Visszautazik Genfbe, majd feleségével és legkisebb gyermekével elhajózik Amerikába.

New Yorkban fogadóbizottság várja, amelytől egy aranytollat kap, megérkezéséről a The New York Times is beszámol. Estélyt adnak tiszteletére az Adler's Grand Theaterben az East Side-on. A fogadáson részt vesz Mark TWAIN is. Samuel GREENBAUM, az egyik legjelentősebb New York-i bíró bemutatja őket egymásnak: „Ő a zsidó Mark Twain” – mutat Sólem Áléhemre. „Mondja meg neki” – feleli Mark Twain – „hogy én az amerikai Sólem Áléhem vagyok.”

Egy hét múlva Sólem Áléhem a sajtó útján köszöni meg a fogadtatást. Többek között ezt írja: *„Azoknak, akik azt a verset, hogy »Cionból jön a Törvény, és az Úr szava Jeruzsálemből«, megváltoztatták arra, »hogy Kijevből jön a Törvény, és az Úr szava Amszterdamból«, ismét meg kell változtatniok arra, hogy »Amerikából jön a Törvény, és az Úr szava New Yorkból.«*”

ATISZTELETÉRE RENDEZETT FOGADÁS NETTÓ BEVÉTELÉT – ezer dollárt – megkapja. Felét elküldi Genfbe, a másik feléből kivesz egy bútorozott lakást Bronxban. Színdarabokat ír a három nagyobb és hat kisebb New York-i jiddis színháznak. Bizottságot alakít, hogy az Ogyesszában élő Mendele Mocher Szforim hetvenötödik születésnapját méltóan megünnepeljék.

1907 júniusában feleségével és gyermekével visszatér Genfbe. A Hayim N. BIALIK tiszteletére rendezett banketten saját darabjában, a *Mazel Tov*ban eljátssza Reb Alter szerepét. Hágába utazik a cionista kongresszusra, ahol az amerikai cionistákat is képviseli. Eközben anyósa meghal, a genfi zsidó temetőben búcsúztatják, a szertartáson Mendele Mocher Szforim olvassa az imát, Áléhem mondja a kaddist.

NEM ÉRKEZNEK MEG A VÁRT HONORÁRIUMOK Amerikából, ami nagyagi gondokat okoz, már-már nyomorognak. Az alattuk lakó partvisnyéllal folyton üti a plafont, gyerekeiket találja hangosnak. Fontolgtatják a visszaköltözést Oroszországba. Sólem és Olga elutaznak. Sólem Áléhem öt egymást követő estén fellép Varsóban. Városról városra járva tartja felolvasóestjeit. Baranovicsiben az előadás után összeesik. Véreset köhög. Szállodájába kísérik, az egész város a hotel előtt gyülekezik, aggódva a vendégeért. Hajnalban egy-egy orvost hozatnak Vlnából és Minszkből, akik tuberkulózist diagnosztizálnak. A szálloda előtti útszakaszra az emberek szalmát hordanak, ne zavarja Sólem Áléhemet a forgalom zaja. Önkéntes betegápolók váltják egymást állandó ügyeletben. 1908. augusztus elejétől szeptember végéig Baranovicsiben betegeskedik. A környező városkák küldöttségei felkeresik a Szlavijanszkaja hotelben fekvő Áléhemet áldással, jókívánságokkal. Az egyik csoport levelet hoz egy híres cadiktól, aki könyörög felgyógyulásáért, mert „Izrael gyermekeinek nagy szükségük van rá”. A zsinagógákban imádkoznak érte, sírokat látogatnak érdekében. Orvosai olaszországi tartózkodást írnak elő, a Genova melletti kisvárost, Nervit javasolják Áléhemnek.

Moshe Weizmann, aki ekkoriban Genfben él, pénzt küld nekik, és pénzszerző akciót indít megsegítésükre. Levelet küld az egyik zsidó lapnak, amiben megírja, hogy 1908. október 25-én lesz a huszonötödik évfordulója Sólem Áléhem nyomtatásban való első megjelenésének. Leírja, mennyire beteg az író, és nincs pénze olaszországi tartózkodásra, pedig a gyógyulásához erre volna szükség. A levél megjelenik, és hamarosan az egész zsidó világ tudomást szerez róla. Óriási a hatás: a nagyobb városokban bizottságok alakulnak Sólem Áléhem megsegítésére és a jubileum megünneplésére. A kijevei cionisták azt tervezik, hogy házat építtetnek az írónak Palesztinában, mégpedig olyat, amelynek az erkélye a Földközi-tengerre néz. Nervibe utaznak. Sólem Áléhem annyi üdvözlő levelet kap, hogy az olasz postás – az egyszerűség kedvéért – az összes külföldi levelet hozzájuk viszi, válogassák ki ők a nem nekik szólókat. A kijevei jubileumi bizottság továbbított neki egy olyan levelet is, amin címzéseként csak ez állt: *Yubilaru, Kiev*. (Áléhem nagyon meghatódott a keresztény kijevei postások figyelmességén.) Október 25-én világszerte megünneptették Sólem Áléhemet: összejövetelet tartottak Varsóban,

Párizsban, New Yorkban, Buenos Airesben, Londonban, Moszkvában, Kievben. Nerviben nem, hiszen ott csak a Rabinovics család tudott jiddisül. Áléhem írja egy aznapi levelében Mordecháj SPECTORNÁK: „... magányos vagyok, beteg, gyökértelen, elhagyott, és keserű könnyekkel sírok.”

Bár teljesen gyógyultnak csak 1913-ban fogják minősíteni, egészsége és hangulata folyamatosan javul. „Ebből a kézírásból láthatjátok, hogy Sólem Áléhem már inkább van ezen a világon, mint a másikon” – írja 1909 tavaszán íróbarátainak, Mendelének, Bialiknak és Ravnitzkijnak. „Érzem, hogy javulok napról napra, sőt, óráról órára. Az óta a néhány hét óta, hogy ebben az istenáldotta Nerviben lehetek, majdnem négy kilót híztam, ami tízfontnyi hús. Mivel gyakorlati ember vagyok, számolni kezdtem, és rájöttem, ha továbbra is itt maradok, az üzlet egyre nyereségesebb lesz. Számok nyelvére fordítva dolgot, ez annyi, mint 10-15 fontnyi súlygyarapodás havonta, azaz 180 font egy évben. Mivel korábbi súlyom 150 font volt, 330 fontot fogok nyomni. Ilyen testsúllyal többé már fölösleges lesz írnom, pláne történeteket felolvasnom. Mindössze mutogatnom kell csak magamat...”

Prosztataproblémákkal Bécsbe utazik ZUCKERKANDEL professzorhoz, de műtétre nincs szükség. Kijevben élő fián, aki ekkor érettségizik, de az egyetemre nem veszik fel, tuberkulitikus tüneteket észlelnek. Olga érte megy és Nervibe viszi.

Művei – köztük A *Motl* gyerek – kitűnő fordításban megjelennek oroszul. A legrangosabb orosz irodalmi folyóiratok is dolgoztatják. „Mégkaptam könyvét – elolvastam, nevettem és zokogtam. Csodálatos könyv...” – írja GORKIJ. „Más emberek nevetnek az Ön szomorkás humorán, én sírok...” – írja egy másik levélben KUPRIN.

A teleket Nerviben töltik, a tavaszt általában Luganóban vagy Montreux-ben, a nyarat a Fekete-erdőben Németországban, az őszt is mindig ott, ahol meleg van.

NEW YORKBÓL ELKÜLDIK NEKI A HÉBER BETŰJŰ ÍRÓGÉP első elkészült példányát. Vejének adja, mert nem tud gépbe fogalmazni. Csak a megszokott töltőtollával tudott írni. (A töltőtollakért különben rajongott.) A korrektúrákat íróasztalánál ülve javította, egyébként mindig is állva írt egy pulpitusszerű íróállványra könyökölve. A kijevi íróállványán gyertya égett, sokszor írt gyertyafénynél hajnalig. Munka közben nem zavarta a gyerekhang,

vagy a szomszédos szobából beszűrődő zongorajáték. Kalligrafikus, finom héber írással írt tenyérszemes noteszébe, amelynek ezüst hátlapja volt, s puha tapintású bőrből volt belekötve.

Szemei kékek voltak. Fiatal házasként hullámos szőke haja a válláig ért, később csak nyakig, de ekkor bajuszt és kis szakállt növesztett. Szép fogai voltak. Mosolygott, mérgében is. Rágt a körmét, és szeretett öltözködni. Szemüveget hordott és arany zsebórát. Óraláncait lányai kapták születésnapjukra nyakláncnak. Papulia – így nevezték gyerekei. A család otthoni nyelve az orosz volt, Áléhem kedvenc írója CSEHOV.

Nerviben korán kel és rögtön írni kezd. Notesze és tolla éjeliszekrényén állnak. Délelőtt sétál, közben is ír. 1913-ban részt vesz Bázelen a 10. zionista kongresszuson. 1914-ben feleségével Oroszországba utazik. Húsz városban lép fel. Varsóban felismerik az utcán, és olyan tömeg veszi körül, hogy kivonul a rendőrség. A Bristol kávéház teraszán egy haszid fiatalember megcsokolja a kezét.

1914 nyarán hat gyerekük, két unokájuk és két vejük – az egész család – várja a Balti-tenger menti Albeckben az Oroszországból visszatérő Olgát és Sólemet. Július 22-én találkoznak, tíz nappal a világháború kitörése előtt. A háború kezdetekor azonnal kiutasítják őket Németországból. Malmőbe utaznak, onnét Koppenhágába. Sólem Áléhemnél cukorbajt diagnosztizálnak. „Most már biztos vagyok abban, hogy nem fogok éhen halni – írja egyik barátjának –, szomjan fogok halni!”

KÉNYTELENEK ÁTHAJÓZNI AMERIKÁBA. New Yorkban felolvassza a Columbia Egyetemen, több ezer tömeg előtt a Cooper Unionban és a Carnegie Hallban. Elhelyezkedik a *Day* című lapnál, olyan munkatársak között, mint Nathan STRAUS, Felix WARBURG és Jacob H. SCHIFF. Önéletrajzát írja folytatásokban (*A vásárból*). A hétvégeket Lakewoodban tölti, és 1915-ben az Atlanti-óceán partján, Belmarban nyaral. Társaságában van Sholem ASCH, az író, Perec HIRSHBEIN drámaíró és Pinhas RUTENBERG forradalmár, Petrográd egykori parancsnoka, a Zsidó Világkongresszus egyik eszmei alapítója, Palesztina villamosításának későbbi megvalósítója.

Álló íróasztalt csináltat, hogy kijeve otthonára emlékeztesse. Az újév ünnepén, a zsinagógából hazaérkeztek, kapja a hírt, hogy fia meghalt Koppenhágában. Íróállványához megy,

és életében először nem a noteszébe, hanem hosszú fehér papírokra ír. (Csak halála után derült ki, hogy ekkor írta meg végrendeletét.)

A DAY TÖNKREMEGY, A WARHEIT ALKALMAZZA. 1916 márciusában a háborús sebesültek javára rendezett aukcióra felajánlja régi kéziratait és Tolsztojnak egy hozzá írott levelét. Áprilisban szédert adcionista barátainak.

1916. május 13-án meghal. Lakásából – Kelly Street 968. Bronx – temetik. Utolsó útjára kétszázézesres tömeg kíséri.

A másnapi *The New York Times* megjelenteti végrendeletét. „Bárhol érjen is utol a halál, ne temessenek arisztokraták, előkelők, gazdagok közé, hanem a kisemberek, a dolgozók, az egyszerű nép fiai mellé, hogy az a sírkő, amelyet fölöttem helyeznek, ékesítse a köröttem lévő egyszerű sírokat, amint az egyszerű sírok is díszére válnak az én sírkövemnek, hiszen – az életemben – a kisemberek boldogítottak engem.”

Hidvégi Máté

élettelés

K: Gróh Gáspár

et politikai publicisztika figyelemre méltó képviselőjénél Tóth Gy. Lászlóról

X 809

^ú A HELYZET JELENTÉSE

A POLITIKAI PUBLICISZTIKA újjászülető műfajának kevés figyelemre méltó teljesítménye között TÓTH Gy. László írásainak különös értékük van. Mindenekelőtt azért, mert alkotójuk annak a nyelvnek a kimunkálásán is fáradozik, amely új evidenciákat teremtve, lehetővé teheti annak a – nevezzük így – posztkommunista stílusba rejtett értékszemléletnek meghaladását, melyben majd két emberöltőnyi diktatúra prioritásai fejeződnek ki. Az uralkodó kommunikációs eszközök jellemző szóhasználatában olyan latens érteksugalmazások hatnak, amelyek jegyében alapvető kategóriák (pl. nemzet, konzervativizmus, kereszténység) eleve negatív fogadtatásban részesülnek jelentős társadalmi csoportokban. Hasonló fontosságú szavak más módon kompromittálódtak (pl. szolidaritás, rend, tekintély), és jó néhány, semleges értékhatárú fogalom érték kategóriává vagy szitokszóvá vált (pl. a liberalizmus vagy a már említettek közül néhány). *A kádárizmus örökösei és a polgári Magyarország* cím (csakúgy, mint a borító kék és vörös kaméleonjai) pontosan jelzik azt a helyzetet, ami Tóth Gy. László írásainak hátterét és tárgyát képezi. Ebből pedig az is következik, hogy sok örömet e könyv olvasásától nem várhatunk, hiszen olyan fájdalmas és aggasztó folyamatokat mutat be, amelyek a múlt torzulásainak konzerválásával, illetve a rendszerváltozás folyamatába épülve, a jövő egészséges formálódását fenyegetik. Elsősorban azzal, hogy a késő Kádárkor erkölcsi eróziója idején kontraszelektált, halmozottan előnyös helyzetű pragmatikusok által megszerzett vezető szerep oda vezet, hogy a kiépülő polgári társadalom a polgári étosz nélkül, csak mint az egyéni kisajátítás új és korlátokat nem tűrő technikája működik. Márpedig az 1994-es választások óta eltelt időszak egy ilyen típusú változás tendenciáját bizonyítja. Vagyis a rendszerváltozás csak a struktúrára vonatkozott, és nem hozta

meg a konszolidált diktatúra körülményei közt kialakult személyi alávetettségi rendszer érdemi átalakulását: akik a pártállamban fölül voltak, elenyésző kivétellel (és generációs okokból e kevesek amúgy is kiszorulóban voltak a hatalomból!) fölül is maradtak. A korábban alul lévőkből pedig úgy lettek vesztesek, hogy egyfelől leszakadásuk mind kiáltóbb mértékűvé vált, másfelől a helyzetükön változtatás reménye is szétfoslóban van számukra. Tóth Gy. László szerint ebben döntő jelentőségű lehet a jövő évi választás kimenetele: az elmúlt évek veszteseinek kiszolgáltatottságát csak az csökkentheti, ha legalább a kormányzás – egyébként demokráciában fölöttébb korlátok közé szorított – eszközeivel meg tudják bontani azt a zárt rendszert, amelynek keretében a jelenlegi MSZP–SZDSZ koalíció a gazdasági, a politikai és a médiahatalmat egyesítve, lényegében ellenőrizhetetlen és korlátlan szerepet tölthet be.

ESTRATÉGIAI JELENTŐSÉGŰ POLITIKAI FOLYAMAT a napi eseményekben sokszor nem realizálódik igazán egyértelműen. A publicisztika feladata éppen az, hogy a felszín eseményeiben kifejeződő mélyebb áramlatokat, törvényszerűségeket mutassa be. Tóth Gy. László ezt a feladatot nem újságírói szinten látja el: írásaival értelmiségiként politizál. Ebből az következik, hogy megannyi, az egykori agitpropos hagyomány felfrissített változatát pártatlanságnak álcázó, az objektivitás és a tudományosság látszatával manipuláló, tevékenységét független politológiának feltüntető közszereplővel szemben határozottan és egyértelműen rögzíti saját álláspontját, a pártpolitikában való elkötelezettségét is. Ezzel függ össze az a hiányosság, amely az egyes cikkekkel szemben talán nem vetődik fel élesen, a kötet egészét illetően mégis meg kell említeni. Ugyanis nem mindig tisztázza egyértelműen, hogy mitől jobb az általa kívánatosnak tartott alternatíva: egyszerűen axiómaként kezeli saját világképének igazságát, fölényét – politikai ellenlábasaiéval szemben. Ez pedig azért érdemel említést, mert a polgári, illetve konzervatív alternatíva képviselői a rendszerváltás előtti (de még az azt követő!) kiszorítottságuk miatt megszokták, hogy maguk között, saját, korlátozott és egyetértő nyilvánosságuk előtt szólnak, s ez több esetben oka lehetett kommunikációs kudarcuknak. Nem arról van szó, hogy ellenfeleiknek udvarolva, eleve vesztes pozícióból kellene megszólalniuk. Az azonban megkerülhetetlen, hogy saját pozíciójuk

meghatározásakor hivatkozási bázisukat pontosan írják le, definiálják, hogy *miért rossz* az országnak, miért fenyeget a polgári fejlődés kisiklásával az MSZP-SZDSZ koalíciós kormányzás. Tóth Gy. László írásaiban meg-megjelenik az e csapdából való szabadulásra irányuló küzdelem. Tekintve, hogy valójában *párt*-politikai publicisztikát művel, nem annyira az ideológiai vagy történeti igényű elemzés a célja, mint inkább a pártharcokban megjelenő politikum természetének feltárása. Természetes tehát, hogy az igazába, politikai és erkölcsi értékrendjének vitathatatlanságába vetett hit jegyében fogalmaz, és hogy a sajtó mai szerkezeti keretei között nem mindig törekszik arra, hogy bizonyítsa is azt, ami számára és az éppen célzott olvasóközönség számára nem bizonyítandó: hogy a szociálliberális hatalom *rossz*. Nem azért, mert szocialista és liberális erők gyakorolják, s ő ezekkel a tanokkal nem ért egyet. Még csak nem is azért, mert a kormányzati hibák és bűnök listája túlságosan hosszúra nyúlik, hiszen hibákat elkövethet és bűnökbe is eshet egy konzervatív-polgári kormányzat is. Cikkeiben a politika belső köreinek ismeretével, a gondolati következetesség hitelével valódi argumentumokat kínál a kormány mögötti ideológiák, a személyi háttér reflexei, kapcsolatrendszerük, politikai szocializációjuk múlthoz kötöttsége miatti tendenciák veszélyeit érzékelő olvasók számára. Hogy tehát nem arról van szó, hogy X. vagy Y. elvtársat vagy urat nem szeretjük, mert történetesen emlékszünk arra, hogy némely kérdésekben tíz vagy húsz évvel ezelőtt miként vélekedett, vagy mert tudjuk, hogy a szemérmesen kapcsolati tőkének nevezett korrupciós láncban milyen szerepet tölt be, s hogy személyes meggazdagodása milyen összefüggésben áll bizonyos kampánypénzek összegereblyezésével. E nem jelentéktelen dolgoknál fontosabb, hogy egészében véve a ma kormányzó „baloldali blokkban végeredményben a rendszerváltásban legkevésbé érdekelt erők koncentráálódtak”. Ezt meggyőzően bizonyítja is. Ezzel egyenrangú tétel, hogy „polgári demokrácia nincs polgári pártok nélkül”. Arra vonatkozóan azonban már kevesebbet tudunk meg, hogy a mai kormánypártok miért nem polgári pártok, mert azt sem tudjuk valójában, hogy mitől polgári egy párt s a mai ellenzék pártjai e feltételeknek hogyan felelnek meg. Pedig Tóth Gy. László gondolkodásában mindkét kijelentésnek döntő szerepe van, s ennek megfele-

lően egyikük (vagy mindkettő) szinte bizonyosan megjelenik bármely írásában. Hiszen például korántsem mindenki számára egyértelmű, hogy az 1989–90-ben engesztelhetetlen antikommunista retorikájával a győzelem küszöbén elbukott SZDSZ valójában baloldali párt, s hogy a kádárizmus hazug polgári fejlődését megvalósító MSZMP utódpartja a rendszerváltásban csak a hozzá kötődő személyek érdekérvényesítésének erejéig érdekelt. Ami a hatalmi koncentráció korábban már megtapasztalt mértékének más formában való, formálisan legitim újratemtését jelenti csupán, illetve azt, hogy a rendszerváltás, e kör érdekeinek megfelelően, nem hoz jelentős társadalmi mobilitást (leszámítva esetleg a vélhetően nem kívánt mellékhatást, melynek keretében a közép- és alacsonyabb osztályok egy része lefelé csúszott s az alul lévők marginalizálódtak).

ETÉTELEK RÉSZLETES KIFEJTÉSE, esettanulmányok, egy adott pillanat politikai mozgásainak, a média olykor mesterségesen gerjesztett hisztériáinak, botrányainak elemzése, olykor konkrét ügyek tényfeltáró újságírói leírása jelenti Tóth Gy. László mondanivalójának meghatározó részét. E szempontból külön figyelemre méltó, ahogyan megőrzi szemléletének következetességét: hiszen a könyv írója az SZDSZ köréből a Fidesz felé gravitálva politikai értelemben meglehetősen nagy utat tett meg. Írásaiban ennek az útnak a krónikája is követhető, hiszen az elmúlt hét év illúzióvesztései a szerző állásfoglalásait, orientációját is érintették. A rendszerváltás eddigi szakaszait (ha úgy tetszik: szakaszát) nem pusztán a közvélemény heves hullámváltozása, vagy a sokat emlegetett vándorszavazók példája jellemezte. Maguk a pártok is sokat változtak, némelyik céljaiban, némelyik módszereiben, némelyik elveinek megfelelő, azokat megőrző és új értékeket teremtő módon, némelyik korlátlan hatalmi vágyból váltott arcot. Ilyen körülmények között nem feltétlenül kell kétségbe vonni annak a választónak a következetességét, aki 1998-ban, a harmadik demokratikus választáson már a harmadik pártra adja le a voksát.

Tóth Gy. László könyve a képlékeny viszonyok közötti következetesség példája. Az elkötelezettség a nemzet polgárosodásának történelmi folyamatában, az ebben érdekelt összekapcsolása, az együttműködésük érdekében való politizálás határozza meg ezt a magatartást. Mert bár pártkötődések változ-

hatnak, lehet három- vagy kétpólusú a magyar politikai élet, az – immár egy alkotmányos demokrácia keretei között – mégiscsak nyilvánvaló, hogy a vízválasztó a mai kormány és ellenzéke között húzódik. S nem lehet mindegy, hogy egy technikai értelemben modernizált, de belső autonómiáját vissza nem nyert populáció él-e itt, vagy a modernizációt, sőt posztmodernizációt a klasszikus értelemben vett polgári étosz naprakész újratemtéséért folytató társadalom formálódik-e Magyarországon.

(Tóth Gy. László: A kádárizmus örökösei és a polgári Magyarország. Budapest, 1997. Kairosz Könyvkiadó. 337 l. 790,- Ft.)

GRÓH Gáspár

ANTIGONÉ 1991

4: Lóvas Lajos

Illé dia elemzés a nyári uborka-
szezonban

44

UBORKASZEZON ÉS EUFÓRIA

HA VÉGRE ITT A NYÁR, ÉS MELEG AZ IDŐ, akkor az ember strandra jár legalábbis a nóta szerint –, és vajmi keveset törődik a politikával. Sőt! Állítólag a politikusok is strandra járnak, és csak valamikor iskolakezdés után kezdik törni a fejüket utóbb mindenféle híralapanyagot képező machináción.

A közgondolkodásunkat befolyásoló médiumok szerint állítólag így vélekednek a választópolgárok a nyárról. Hogy ez mennyire elterjedt nézet, azt jól mutatja a közszolgálati hírműsorok relaxációs választéka, mely nyilván a plázson heverésző közönség kedélyeit volt hivatott karbantartani.

Azonban, hogy a nyár ezúttal is uborkaszeezonnak bizonyult, csak bizonyos értelemben lehet igaz, mert amíg az ellenzék jobbra pihent, addig a kormány sikerkampánya, ha nem is a kora nyári erőbevetéssel, de folytatódott. A hírekben nagy teret kapott az EU- és NATO-csatlakozás kérdése. A gazdasági eredmények méltatása minőségi változáson ment keresztül. Ma már nem cáfolják a sikerek cáfolatát, egyszerű tényként kezelik a gazdaságpolitika eredményességét.

Vélhető, hogy a politikai események hiánya nem különösebben zavarta a nyaraló közönséget, azaz a politikailag aktívabb, feltehetően módosabb rétegeket. A „most, hogy végre javul a helyzet” kezdetű színes nyári riportok, interjúk azonban bizonynyal jelentősen befolyásolták az MSZP győzelmi esélyeit jóslók véleményét. Azaz, anélkül hogy a nagyobbik kormányzópárt népszerűségi mutatói az utóbbi két hónapban értékelhetően elmozdultak volna, a szocialisták győzelmét jóslók száma jelentősen gyarapodott. A pártszimpátiát mérő mutatók már korántsem ilyen kedvezőek az MSZP részére. Ma már lényegesen többen vannak azok, akik semmiféleképpen nem szavaznának a '94-es győztesre, mint ahányan választanák őket. A polgárok kétharmada elutasítja a mai

koalíciót. Ezt a látszólagos ellentmondást több kutatási eredmény is jól magyarázza. Azok többsége ugyanis, akik ma szocialista győzelmet jósolnak, korántsem lelkesednek ettől a lehetőségtől. Lelkiállapotukat leginkább a keserű beletörődés jellemzi.

A kalandozó természetű elemzők – a tudományosság igénye nélkül – is meggyőződhetnek e jelenség valóságáról. A módszer veszélytelen és egyszerű. Először is keresnünk kell egy szocialista vezetésű kisközséget. Térjünk be a helyi kulturális élet centrumát képező eszpresszóba, ahol a falu minden valamirevaló férfiembere megfordul. Semmiképpen se tegyünk hirtelen mozdulatokat, és ne kérjünk a szimpatikus emberektől mélyinterjút. Ehelyett szolid viselkedésünkkel és fogyasztásunkkal, biztató metakommunikatív jelzések mellett próbáljuk meg elnyerni az őslakosok bizalmát. A legcélszerűbb magával a legmagasabbrangú vendéglátóval – általában a csapos – szóba elegyednünk. Miután meggyőződik arról, hogy nem vagyunk unatkozó adóellenőrök, rengeteg hasznos és haszontalan információra tehetünk szert. Fontos, hogy beszélgetésünket lehetőleg más ne hallja, ezért inkább a délelőtti órákat válasszuk, amikor a korcsmáros amúgy is unatkozik kissé.

NOS, NAGYJÁBÓL A KÖVETKEZŐKET FOGJUK MEGTUDNI. A faluban három erős ember leledzik. Az Imre, aki képviselő lett, mert még idejekorán lépett be a KISZ-be, és hiába volt jobb melegítője vagy edzőcipője, akkor is szóba állt az emberekkel. Különbösen is „még a Böbe majmot is megválasztották, ha szegfű volt mellette”. De vele nincs sok baj, mert '94 óta nemigen járt a környéken. No, de ott van a polgármester meg a tsz-elnök, akik korábban téveselnökök illetve párttitkárok voltak, s hogy-hogy nem, a rendszerváltás után minden érdemleges vagyont a tulajdonukba ment át. Strand, kemping, vegyesbolt, föld. Az eszpresszót meg a polgármesteri hivatal felügyeli, úgyhogy csak ne beszéljünk erről senkinek. Elképzelhetetlen, hogy más nyerjen. Amúgy itt mindenki gazdaember, de hát nemigen érdekel senkit itt a politika. Egyébként nem hiszik itt az emberek, hogy jobb lesz, de TORGYÁN Józsi is csak összevissza ígérget mindenfélét.

De visszatérve a számok és a médiaelemzés rideg világába, látni való, hogy ennek az „unalmas” nyárnak az eseményei jelentős befolyással lesznek a következő évi választások végkimenetelére. A jelek szerint a Horn-kormány szakértői tanultak az előző kabinet hibáiból. Belátták, hogy néhány hónappal a válasz-

tások előtt még az életkörülmények látványos javulása sem befolyásolhatja lényegesen az eredményeket. Nem beszélve a csillagok és az államkassza szerencsés állásának hiányáról. Minden bizonnyal ennek eredményeképpen született meg a kormányzati sikerpropaganda terve. Voltaképpen ennek sikere a speciális magyar viszonyok között tudományos jelentőséggel bír. Ehhez hasonló politikai akció ugyanis még soha sem volt eredményes a volt szocialista országok régiójában.

EZ A KORÁN KEZDETT ÉS REJTETT VÁLASZTÁSI KAMPÁNY a tömegbefolyásolásnak egy meglehetősen durva, de a tapasztalatok szerint eredményes eszközához folyamodik: a sulykoláshoz. Ennek eredményességét saját tapasztalataink is megerősíthetik. A mennyiségi ráhatás, „ami a csapból is folyik” előbb-utóbb kollektív asszociációkat indít meg, függetlenül az egyén személyes tapasztalataitól. Hogy csak egy közkeletű példát említsék: negyven éven keresztül a jó, a pozitív, a haladás szinonimája volt a baloldal politikai fogalma. A *haladó baloldali* személyiségek, hagyományok, tettek, irányzatok olyannyira átszőtték a hétköznapi világát, hogy a baloldali diktatúra bukása után is máig megmaradt a szavak pozitív töltése. (Ha nem így lenne, a volt állampárt és a hozzá csatlakozott radikálliberálisok sem vállalnák a jelzőt.)

Ha történelmi analógiát keresünk, tulajdonképpen a bőség zavarával kell megküzdenünk. Hogy csak két világbirodalom e századbeli eseményeit elevenítsük fel, forduljunk először Wendell WILKIE-hoz, aki 1940-ben ROOSEVELT elnök megbízásából körbeutazta a szövetséges világot, majd tapasztalatait *Osztthatatlan világ* című munkájában osztotta meg a széles nyilvánossággal. Wilkie, aki bizonyos mértékig csodálta Amerika valamennyi szövetségesét, a 40-es évek Szovjetuniójáról megjegyzi, hogy a sajtó központi szabályozása és ellenőrzése (magyarul cenzúra) tökéletesen képes szabályozni a társadalmi folyamatokat. Wilkie felfedezése a kortársak számára legalábbis újszerű lehetett. Ugyanezzel a jelenséggel az Egyesült Államokban alapvetően más körülmények között találkozott a századközép szociológus kutatói. Nevezetesen a reklámok pszichológiai hatásának vizsgálata közben. A tömegbefolyásolás mennyiségi és minőségi eszközeinek „harcában” akkoriban még a mennyiség, azaz a sulykolás bizonyult hatékonyabbnak. A legkülönbözőbb helyeken – moziban, utcán, televízióban – megjelenő termék képe és neve önmagában

elegendő volt a vásárló „meggyőzéséhez”. Azóta, s különösen a nyolcvanas évektől kezdve, mind a kereskedelmi, mind a politikai reklámpiacon a „minőség”, az ötlet nagyobb szerephez jutott.

Ebből a szempontból a kormányzati sikerkampány határozottan konzervatívnak nevezhető. Olyan primer ígéretekkel operál, melyek megvalósulása a közeli – de azért a választások utáni – jövőre tehető. A hipotetikus eredményeket evidenciaként kezelő kommunikáció a siker manifesztálódási formáit a legkülönbélebb területekre vetíti ki. Egyszerűen fogalmazva: a sugallt – de nem biztos – gazdasági sikerek gyümölcsét az élet valamennyi területén jó előre odaigérték az összes választói rétegnek. Ezzel párhuzamosan a polgárok valóságérzetére is apellálnak. Amellett, hogy állandóan cáfolják a sikerpropaganda létét, időnként – de időben mindig a hurrájelentésektől elkülönítve – nyilvánosságra kerül, hogy minden igényt sajnos nem lehet kielégíteni. Erre a legjobb – s egyben leghumorosabb – példa a miniszterelnök „aranyköpése”, miszerint a helyzet igen jó, „de azért nem szabad eufóriába esni”. Ha megpróbálunk megfeledezni a boldogságukban összevissza futkosó honpolgárok víziójától, láthatjuk, hogy ez a taktika alkalmas az utóbbi csalódások részleges orvoslására is. Elvégre mindenki gondolhatja, hogy most pont nem jutott neki a jóból. Ez némileg ellensúlyozhatja az ígéretes inflációs rátáját. Nagy kérdés persze, hogy az ősz energia- és húsáremelése, a januári üzemanyag-áremelés mennyire befolyásolja a választói hangulatot. Egyes elemzők szerint a magyar lakosság már annyira szocializálódott az elmúlt három év alatt, hogy semennyire.

A NYÁR VÉGE FELÉ AZONBAN FELVETŐDÖTT egy újabb kérdés, melynek részletes elemzésére – a terjedelmi korlátok és a történések embrionális volta miatt – később még bizonyonnyal érdemes visszatérni. A kormány a földtörvény tervezett megváltoztatásával feltehetően olyan területet érintett, melyet a körülmények kényszerítő hatása nélkül a választások előtt nyilván érintetlenül hagyott volna. A négy ellenzéki párt és három érdekvédelmi szövetség kezdeményezte népszavazás, mely a külföldiek magyar földhöz jutását hivatott megakadályozni, olyan politikai törvonal mellett rendezi a parlamenti pártokat, melynek egyik oldalán a kormány, másikon az ellenzék foglal helyet. Ennek pedig – hasonlóan az egykori négyigenes szavazáshoz – jelentős befolyása lehet a '98-as végkifejletre. LOVAS LAJOS

Képzőművészet

+ 809

K: Homuth Csaba

u/a

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: LEVELEK – NAPLÓK

KOSZTOLÁNYI Dezső leveleit és naplóit RÉZ Pál, KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida gondozásában az Osiris Kiadó jelentette meg. Az első levél 1901 májusából való, s az akkor 16 éves Kosztolányi küldi a még szintén ifjú BRENNER Józsefnek, azaz CSÁTH Gézának. Az utolsóként keltezett, 1936-ból származó sorok már a halál közelségéből, az újra járni tanulás gyötrelmeiről tudósítanak. Az átmeneti jobb közérzetről szóló beszámoló torokszorító fájdalomtát éppen a levél non-fiction volta adja: „oly bizakodás és jókedv fogott el, mint sötét ittlétem alatt eddig soha...”

Az önmagát játékosan is komolyan vevő fiatalember gyonyoros, kissé nagyképű jó tanácsai a nála is fiatalabbnak; a halál fenyegetettségében élő férfi szinte személytelen, rezignált beszámolója. A kettő között harmincöt év, a magyar irodalom egyik legfényesebb korszaka. Kosztolányi életműve nélkül ez a periódus nem volna oly csillogó.

NEHÉZEN ELDÖNTHETŐ KÉRDÉS, miből is áll egy művész életműve. Alapja természetesen a publikált vers, a kiállított kép, a bemutatott zenemű. Része a fiókban hagyott kézirat, a félbehagyott vázlat, a befejezetlen szimfónia, csakúgy, mint az intim műfajú, de a nagyközönségnek szánt napló. Eddig a pontig általában a szakma és az olvasóközönség véleményét tekintve teljes az egyetértés. A vita mindig a nem publikálásra szánt, az esetek többségében nem is művészi értékű, inkább az alkotó, mint az életmű teljesebb megismerését szolgáló szövegek kapcsán bontakozik ki.

Személyes levelek, magánhasználatra írt naplók, vallomások, pszichológus kezelése alatt született asszociációsorozatok – s ebben az esetben az orvosi titok etikai problémája is felmerül –, bármi kiadásra kerülhet, ami a művésszel kapcsolatban felkutatható. Minden aggályom ellenére azt gondolom, jobb ez, mint az ellenkezője: az életművet és alkotóját mesterségesen szétválasz-

tó szemlélet, amelyet inkább a prudéria és a manipuláció, semmint az irodalomtörténeti szemlélet indokol.

De hol van a határ az életművét tudatosan építő művész és a privátszféra jogától megfosztott ember között? Létezik-e ez a határ? Azonos volna a szemét a csillagokra emelő alkotó és a görgyökben a földön megbotló hús-vér ember? A Semmi lovagja és a kiadóját részletért ostromló családfő? Szükséges-e egy mű olvasataihoz a szerző életrajza? Irodalomtörténeti adalék, avagy az értelmezésben elengedhetetlen, azt alátámasztó pillér? Ilyen értelemben nem tartható azonosnak a művét megalkotó szerző és az erkölcsi-anyagi sikert kívánó ember. Ennek a feltételezésének az elfogadása a dokumentumszerűség ballasztjaként húzná a földre a műveket. A pályakép illusztrációjaként, nem pedig önálló egészként, vagy az életmű részeként kezelné azokat.

MIRE SZOLGÁL TEHÁT EGY ILYEN KÖTET? Gentleman nem olvas bele más levelébe, más naplóját kézbe nem veszi. Könnyű az olvasó helyzete KARINTHY Frigyes gyermekkori feljegyzései esetében, míg JÓZSEF Attila szabad asszociációinak jegyzékét fellapozva zavarba jön.

Kosztolányi Dezső *Levelek-naplók* című kötete a kettő között helyezkedik el. Nincsenek benne intimitások, az ember legbensőbb énjét feltáró vallomások, ám könnyed, önfelelt olvasmány sem lehet. Jóllehet a Kosztolányi-levelezés jelentős része elpusztult a második világháborúban a bús Budapest, a Logodi utca bombázásakor, a gyűjteményből így is kirajzolódik a szerző élete, pályája. Az irodalom lázában élő fiatal Kosztolányinak a század első éveiben írt levelei szinte Esti Kornél egy napját, 1909. augusztus 31-ét idézik. Az Esti-novellák írója nem csekély öniróniáról tesz tanúbizonyságot: kedves, hebehurgya hősében nem nehéz magát a szerzőt felismernünk. Találkozás egy fiatal emberrel? Ha máshol nem, hát majd egy novella nem reális, mégis valóságos világában. A későbbiekben olvashatunk Lányi Heddának szóló szerelmes leveleket, a kiadóknak, mindenekelett TEVAN Andornak és KNER Imrének, a magyar könyvészet két nagy alakjának küldött üzeneteket. A családtagoknak, barátoknak, ismerősöknek, a Kosztolányi Dezsőnek fontos címzetteknek írt levelekből inkább a mindennapok világa rajzolódik ki, amely egyszerre szolgál háttérként és táptalajként, de különös ellenpontként is a nagy Kosztolányi-művekhez.

KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE SOK MINDENKINEK és sok mindentről szól. A név- és a tárgymutatót felütve a levelek címzettjei között találhatjuk ADYT, BABITSOT (több, mint ötven alkalommal), BENEDEK Marcellt, Csáth Gézát, FÜST Milánt, JUHÁSZ Gyulát csakúgy, mint SIK Sándort, WEÖRES Sándort, vagy JÁSZI Oszkárt. A levelekben megemlített témák között éppúgy meglelni az irodalmár mindennapjait betöltő klasszikusokat, mint az anzikszok utazási beszámolóit.

A napló két részből áll; valójában két naplóval van dolgunk. Az elsőt a még kamasz Kosztolányi írja 1900/1901-ben, s a feljegyzésekben könnyen ismerünk rá a későbbi *Aranyáskány* világára s az *Egy szegény kisgyermek panasza*i hangulatára. Az 1933/34-es napló pedig a 48 éves, elismert művész gondolatait tartalmazza.

Kosztolányi Dezsőt, a magyar irodalom egyik meghatározó alakját, s Kosztolányi Dezsőt, az embert nem lehet szétválasztani. Leveleit és naplóit olvasva megbizonyosodhatunk róla: Kosztolányi művészként azokat a témákat írja meg, amelyek magánemberként is foglalkoztatják. A napló bejegyzéseiből kitűnik, amit a nyelvészeti cikkekből már tudhattunk: Kosztolányi nem pusztán mesterként használta, de orvosként is vizsgálta műveinek alapanyagát, a magyar nyelvet. Ami versben az elszerbesedő, magyarul elfelejtő „cirill betűs Szabadka”, az a levelekben egy szomorú emlékü iskolalátogatás leírása.

Az *Édes Anna* legelején a groteszk módon, repülően menekülő KUN Béla fáradt, gyenge, mégis rettegett figura benyomását kelti a napló bejegyzését olvasva. S tragikus magasságba emelkedik a Krisztinavárosban szolgáló cselédlány alakja is, ha a napló lapjairól kilépve egy regény főhőse lesz. Kosztolányit naplója tanúsága szerint régóta foglalkoztatta a cselédlány alakja.

A regényíró Kosztolányi azt stilizálja remekművé, amit a naplóíró Kosztolányi megemlít. Gondolatai természetes módon fogalmazódnak meg eltérő szinten műveiben és naplójában.

Aki a kétféle megformáltság között az összefüggést és nem a megfeleltetést látja meg, hasznosan és örömmel fogja forgatni Kosztolányi Dezső kötetbe gyűjtött leveleit és naplóit, melyek kiváló háttérként szolgálnak egy letűnt kor és egy örökérvényű író mindennapjaihoz.

Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók. Budapest, 1996. Osiris Kiadó. 1980,- Ft)

HORVÁTH CSABA

TÜNDÉRKERT 1989

SUMMARIES

Editor's Note by **Gáspár GRÓH**.

1% Metaphysics. An excerpt on improvisation by poet **Sándor SÍK**, selected by **György SZABADOS**.

A Turning Point in Television. A symposion. Preface by **Gyula Kodolányi**.

A talk given by **Bochko GIVADINOVITCH**, Deputy President (1987–95) of the French television channel TF 1, discusses the explosion of the European television market in the Nineties.

Senator **Jean CLUZEL**, Editor-in-Chief of *Cahiers d'Audiovisuel* (Paris), examines the opportunities and challenges the proliferation of the audiovisual media presents in education and to national cultures. National identity in culture and the competitiveness of public television must be maintained through an innovative approach and the commitment of the public and the national budgets.

Zsolt KÉZDI-KOVÁCS, film director, president of the Hungarian Film Union, states that national television in Hungary rarely gave a real chance for the best film directors. As a result, Hungarian Television has failed its task of storing up in the last few years a quantity of Hungarian television films, ready for the challenge the new nation-wide commercial channels will present from October 1997 with their enormous choice of foreign-made television films.

Animation film director **Marcell JANKOVICS**, Director of Pannónia Film Studios (Budapest), presents a model for structuring television time which is built on a cyclical – biological, mythical, ritual – principle combined with the modern sense of progress and history.

Composer **György SZABADOS**, member of the Editorial Board of *Magyar Szemle*, asserts the primary psychological role

of music, as also expressed in prehistoric and ancient cultures. Music – both as performance and as a background of films and signals – should be picked with extreme care in a television that attempts to create value.

The Language of Hungarian Dance and the Dance Theatre. In an interview with **Edit MUHARAY**, **Ferenc NOVÁK**, Director of the Honvéd Dance Ensemble (Budapest) talks about the importance of improvisation in Hungarian traditional dance, and his pioneering work in using this dance art to present drama, whether based on the Greek classics or for the modern films of Miklós Jancsó. The photographs of **Péter KORNISS** illustrate the interview.

Gáspár GRÓH, Reviews Editor of *Magyar Szemle*, sums up in an essay the achievement of novelist **Aron Tamási**, born in 1897 in Transylvania (Romania) and died in 1966 in Budapest.

François THUAL, Professor at the Ecole de Guerre (Paris), surveys the dominant changes in Hungarian national consciousness during the last two hundred years.

Tibor KIRÁLY, Professor of Law, Member of the Hungarian Academy of Sciences. **Minority Rights and Human Rights.** Minority rights have been recently treated as a sub-chapter of human rights by legal scholarship, yet, especially in the case of historical communities, they require a special, complex category.

György BEKE, writer, journalist, Budapest. **Minority and Inferiority.** The use of the term ethnic minority in the case of the Hungarians of Transylvania since 1918 has led to a collective inferiority complex, first suggested from the outside, then interiorized. The essay presents the case of historian **Árpád Bitay** as an example.

György BODOSI, writer and physician, Pécsely (Hungary). **Population Loss, Agricultural Policy and Initiative.** The author, who spent a life as general practitioner in the region north of Lake Balaton, describes the disintegration of the rich peasant community of his village during four decades. The return to an individual farming economy lacks the necessary mental and professional foundations.

Péter SNEÉ, writer, Budapest. **Left-Confounded.** A member of the younger generations tries to unravel the mystery of Wes-

tern intellectuals like André Gide and Lion Feuchtwanger who were being duped, for shorter or longer periods, by Stalin's propaganda mechanism. He finds spiritual emptiness, vanity and a false reaction to Nazism among the reasons.

Ferenc RABÁR, economist, former Minister of Finance (1990), Budapest. **The Hungarian Malaise**. Following an angry attack (*Magyar Szemle*, 1997/5.6.) on **Péter Ákos BOD**'s review of **When Corporations Rule the World** by **David KORTEN** (*Magyar Szemle*, 1997/3.4.), the author states that public debate in Hungary today is made impossible by a habit of attacking projections, false schematizations of the opponents' views and personalities.

Sándor PAPP, Former M.P. (1990–94), Professor of Chemistry, Veszprém. **The Misery of Economics**. In a review of **When Corporations Rule the World**, Professor Papp hails some of David Kortén's statements on economics and the global economy. Yet he asserts that the present crisis could only be solved through a combination of several approaches, including the ecological, while practical and realistic proposals are scarce.

Events and Reviews

Támás J. HORVÁTH (Waldalgesheim, Germany) surveys recent literature in English on the fathers of the social market economy, Erhard, Eucken and Müller-Armack.

Professor **Mihály KUBINSZKY** (Sopron, Hungary), in his architectural review discusses the Church of Hungarian Heroes in Budapest and the new Bibliothèque Nationale on the Seine in Paris.

Lajos LÓSKA reviews an exhibition of three women artists from Finland.

Máté HIDVÉGI, biochemist and cultural historian, Budapest, traces the main stages of the life and career of Sholem Alechem on the occasion of a new Hungarian edition.

Gáspár GRÓH, reviews editor of *Magyar Szemle*, writes on a collection of recent political journalism by **László Gy. TÓTH**.

In his survey of Hungarian politics, **Lajos Lovas** writes about the unannounced election campaign the government coalition launched in the media during the sleepy summer season, a propaganda of governmental success.

Csaba Horváth, literary critic, Budapest, writes about the new edition of *Journals and Letters of Dezső Kosztolányi* (1885–1936), a major poet and novelist of the Nyugat movement.

Events and Reviews

Tamas L. Horvath (Waldalgen, Germany) surveys recent literature in English on the labor of the social market economy. Einar Ekelund and Müller-Armann. Professor Mihály Kovács (Szeged, Hungary) in his architectural review discusses the Church of the Holy Spirit in Budapest and the new Bibliotheca Hungarica in the same city. Lajos Lóczy reviews an exhibition of three women artists from Lombard. Mária Tivadarbiroczki and culture historian Budapest traces the main stages of the life and work of Helen American on the occasion of a new Hungarian edition. Csapár Gábor reviews editor in chief's book written on a collection of recent political journalism by István György.

SZÁMUNK SZERZŐI

BEKE György (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

BODOSI György (eredeti nevén Dr. **JÓZSA Tivadar**, Budapest, 1925): orvos, író, költő. 1953 óta a Veszprém megyei Pécsely körzeti orvosa. 1948-ban a **BIBÓ István** vezette Kelet-Európai Intézet munkatársa.

CLUZEL, Jean szenátor (1923): a Cahiers d'Audiovisuel főszerkesztője, a Francia Audiovizuális Bizottság (CFA) elnöke, Párizs.

GIVADINOVITCH, Bochko, M. (1927, Belgrád): tanulmányait Franciaországban végezte. 1976–77-ben az Havas-csoport információs és reklám-vezérgazdátója. 1977–80-ban a CLT luxemburgi televíziótársaság igazgatója. 1981–88-ban a TF 1 reklámügynökségének vezérgazdátója, 1987–95-ben a TF 1 elnökhelyettese.

GRÓH Gáspár (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus.

HIDVÉGI Máté (1955, Budapest): biokémikus, művelődéstörténész, lapunk könyvszemléírója.

HORVÁTH Csaba (1967): tanár, Budapesten és Párizsban végzett irodalomtörténeti tanulmányokat.

JANKOVICS Marcell (1941, Budapest): filmrendező, művelődéstörténész, könyvillusztrátor. 1994-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja, 1987. Balázs Béla-díj, 1974; Kossuth-díj, 1978; érdemes művész, 1984.

J. HORVÁTH Tamás (1931, Győr): közgazda, fordító, tolmács, 1973 óta Németországban él. 1990 óta jelennek meg tanulmányai a német neoliberais közgazdaságtanról a 2000ben.

KÉZDI-KOVÁCS Zsolt (1936, Nagybecskerek – Jugoszlávia): filmrendező. 1993-tól a Magyar Filmunió Kft. igazgatója, 1995-től az Eurimages alelnöke. 1981. Balázs Béla-díj.

KIRÁLY Tibor (1920, Málca – Szlovákia): jogász. 1987-től az MTA rendes tagja. Apáczai Csere János-díj, 1980; Széchenyi-díj, 1991; Szent-Györgyi Albert-díj, 1992.

KUBINSZKY Mihály (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992. Ybl-díj, 1996. Prof emeritus cím.

LÓSKA Lajos (1951): művészettörténész. Az *Új Művészet* rovatvezetője. F. m.: *Deák-gyűjtemény*, 1988; *Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből* (szerk., szerző) 1992; *Vigadó Galéria Évkönyv* (szerk., szerző) 1997.

LOVAS Lajos (1967, Budapest): szociológus. 1992–1995 lapunk szerkesztője, 1995–1996: az *Új Magyarország* rovatvezetője, 1996-tól a Fidesz média- és politikai elemzője.

MUHARAY Edit (Budapest): újságíró, 1956-ban elhagyta az országot. A louvaini (leuveni) Katolikus Egyetemen szerzett diplomát politika- és társadalomtudományokból. Latin-amerikai országokban dolgozott UNESCO-tanácsadóként, és egyetemen tanított. Közben francia és spanyol nyelvű lapokba írt (*Journal de Genève*, *Le Monde*, stb.). 1991–94 között diplomáciai kormányfőtanácsos Budapesten.

RABÁR Ferenc (1929, Budapest): közgazdász. 1991–1993. a BKE docense, 1993-tól egyetemi tanára. 1968–69. A Columbia, Stanford, Case Western Reserve egyetemek előadója. 1961-től számos könyve, cikke jelent meg a makro- és mikroökonómiai modellezés területéről.

SÍK Sándor (1889–1963): piarista szerzetes, költő, műfordító, esztéta, irodalomtörténész.

SNEÉ Péter (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi a *Kortárs*, a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban.

SZABADOS György (1939, Budapest): orvos, zeneszerző, zongoraművész. A *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságának tagja.

THUAL, François (1944): francia politológus, a párizsi Ecole de Guerre geopolitika professzora, a CRESPI külügyi intézet igazgatóhelyettese, a Szenátus centrista frakciójának főtitkára.

E számunk illusztrációi **MUHARAY Edit**: *A magyar táncnyelv és a táncszínház* (interjú **NOVÁK Ferenc**cel) című cikkét kísérik. Fotó **KORNISS Péter**. A címlapon Korniss Péter felvétele: *Asszonyok könyve*, 1994 (részlet).

Az ÚJ MŰVÉSZET

1997/október–novemberi számának tartalmából

Keresd a nőt!

- Gáhg Zoltán: **Cherchez la femme**
Kiállítás a Szombathelyi Képtárban, valamint a berlini Magyar Házban
- Turai Hedvig: **Kijárási tilalom**
A testet öltött Logosz kiállítás és eseménysorozat a Kortárs Művészeti Múzeumban
- Wehner Viola: **Színek és nők**
Rune Mielsds kiállítása a Szépművészeti Múzeumban
- Molnár Edit: **Mint egy kiállítás**
Hajdú Kinga tárlata

Negyvenéves a Magyar Nemzeti Galéria

- Sinkovits Péter: **Interjú Bereczky Lóránddal**
MS mestertől Nagybányáig
- Végh János: **Magnificat anima mea Dominum**
MS mester Vízitáció-képe és egykori selmecebányai főoltára

Műkereskedelem

- P. Szabó Ernő: **Indulások és leütések**
A Belvárosi Aukciósház, a Polgár Galéria, A BÁV és a Nagyháza Galéria aukcióiról

Kezdőtöke

- Wehner Viola: **Diploma után**
Fiatal szobrászok bemutatkozó tárlata
- Molnár Edit: **Szobrászdiploma 1997**
A képzőművészeti Főiskola végzős hallgatóinak kiállítása
- Szeifert Judit: **Vitatkozik-e a tanítvány és a mester?**
Gondolatok a Képzőművészeti Főiskola festőszakának diploma-kiállítása kapcsán
- Mecsi Beatrix: **Sakk és szappan – képek helyett valóság**
Az idén végzett indermédiá szakosok diplomamunkái

Kiállítás

- Várkonyi György: **A kaland s a rend perpatvara**
Keserű Ilona kiállításai
- Kunszt György: **Mélyértelmű egyidejűség**
Veszelszky Béla kiállítása a Múcsarnokban és Szabó Lajos kiállítása az Ernst Múzeumban
- Kollár József: **A nagy illúzió nagy illúzió**
Fiatal cseh művészek a Múcsarnokban
- Szabó Júlia: **Taposott képtár**
Öt éves a paksi modern művészeti gyűjtemény

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 111-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt.

Hírlap-üzletági Igazgatósága.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft;

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számamlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy
levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lelhel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs Vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); MENTOR KÖNYVESBOLT (VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrassy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PETŐFI KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., József krt. 36.); SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.) NEMZETI KÖNYVESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.). A BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: Milyen lesz a televízió II. *PEKÁR István* a magyar faluról és a gazdálkodás esélyeiről. *TORMA József*: A föld és az altáji népek. *MOUSSONG Kovács Erzsébet*: Gyermekrajzok a munkanélküliségről. *BALLA Bálinttal* beszélget *GRANASZTÓI György*.
Körkép: *ELEK István*, *FÁBIÁN László*, *KUBINSZKY Mihály*, *LOVAS Lajos*, *METZ Katalin*, *SZÖRÉNYI László* és mások.
Hetvenéves a **MAGYAR SZEMLE** – emlékszám.

A magyar fejlődés egyik legjellemzőbb tulajdonsága... a mohácsi vész óta mind fokozottabb mértékben az, hogy az országló hatalom s a nemzeti géniust őrző és kifejező szellem csak egy-egy szerencsés történeti pillanatra találkozik. Ezért van a magyar író és gondolkodó sokkal inkább bezárva népe világába, mint a nyugat-európai. Innen van talán az is, hogy a magyar önismeret legmélyebb megnyilatkozásai annyira affektív természetűek. Természetes, hogy annak, aki a humanitás magas ormairól tekint le a szűkes világra, éreznie kell a szakadékot a nép léte és eszményei között s érthető az is, hogy a hatalom nélküli, vagy a hatalomtól üldözött szellem ezen a téren könnyen elcsügged vagy elvadul.

A magyarság önszemlélete nemcsak ma, de már századok óta türelmetlen tettvágy és halálos kétségbeesés közt hullámzik. Magasság és mélység azonban itt is csak egy középső rétegre vonatkoztatva nyeri el értelmét. Ezt a kiegyensúlyozó kedélyréteget fatalisztikus bölcsesség, valóságkedvelő józanság és melegen gyöngyöző jókedv jellemzik. Vér, táj, történelem együttesében mintha csakugyan Észak és Dél fonódott volna össze e szemléletmódban. Lelkesültsége valami közép a rajongó sóvárgás és a pusztító indulat közt: lehangoltságából hiányzik az északi elcsigázottság és a déli cinizmus: józansága mértéktartóbb, mint a német alaposág s emberibb, mint a gall racionalizmus: fatalizmusa a tapasztalás bölcsessége, nem a kiábrándultságé, humora a bátor szív s a játékos értelem felelete a sors nyomására: quietizmustól, iróniától és érzelmességtől egyaránt távol áll. E pár vonás jelzi: a magyar jelleg, ahogy az a nép tudatában is tükröződik, nem egynemű és átlátszó: a jellegzetesen magyar kedélyállapot összetett, árnyalatos. A legtisztább öröm mélyén is ott van valami nyugtatanító emlék iszapja, a vágyat a tapasztalás kényszere fegyelmezi, a szenvedélyt az ösztönökben hordott szemlélődő hajlam. Az önfeláldozás kitáruló lelkesültsége hamar átfordul a megbántottság dacos elzárkózásába, a nagy álmok szárnyán ott a valóság szürke pora is. (A magyar önismeret útja. **Mi a magyar.** Szerk. Szekfű Gyula, 1939.)

KERESZTURY Dezső